

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

На правах рукопису

Зубар Інна Валентинівна

УДК 341.1/.8

**РОЗВИТОК УНІВЕРСАЛЬНОГО МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ТА ЙОГО
РЕГІОНАЛЬНИХ ПІДСИСТЕМ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ**

Спеціальність 12.00.11 – міжнародне право

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник:
Буткевич Ольга Володимирівна
доктор юридичних наук, доцент

КИЇВ – 2015

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	4
ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ УНІВЕРСАЛЬНОГО МІЖНАРОДНОГО ПРАВА	16
1.1 Взаємодія універсалізму та регіоналізму в міжнародному праві протягом історії	16
1.2 Проекти «вічного миру» як втілення ідеї універсальної міжнародної організації	43
1.3 Сучасний міжнародно-правовий регіоналізм як один з проявів процесу фрагментації міжнародного права	53
1.4 Співвідношення впливу на міжнародне правотворення та правозастосування сучасних універсальних та регіональних міжнародних організацій	66
<i>Висновки до Розділу 1</i>	81
РОЗДІЛ 2. ООН – ОСНОВНИЙ КОМПОНЕНТ ФУНКЦІОНУВАННЯ УНІВЕРСАЛЬНОГО МІЖНАРОДНОГО ПРАВА	85
2.1 Роль Організації Об'єднаних Націй та Статуту ООН в міжнародно-правовому регулюванні сучасних міжнародних відносин	85
2.2 Недоліки функціонування основних органів системи ООН у їх універсальному та регіональному вимірі	94
2.3 Проекти реформування основних органів ООН	112
2.4 Міжнародно-правові аспекти реалізації проектів реформування ООН ...	125
<i>Висновки до Розділу 2</i>	130
РОЗДІЛ 3. ВЗАЄМОДІЯ УНІВЕРСАЛЬНОГО ТА РЕГІОНАЛЬНОГО МІЖНАРОДНОГО ПРАВА НА ІНСТИТУЦІЙНОМУ РІВНІ	133
3.1 Становлення регіональних міжнародних організацій	133
3.2 Інституційні засади функціонування регіональних підсистем	

міжнародного права	142
3.3 Взаємодія ООН з регіональними міжнародними організаціями	169
<i>Висновки до Розділу 3</i>	181
ВИСНОВКИ	185
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	192

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АЕС	Африканське Економічне Співтовариство
АКПЛ	Американська конвенція з прав людини
АНЗЮС	Тихоокеанський пакт безпеки
АС	Африканський Союз
АСЕАН	Асоціація країн Південно-Східної Азії
АТЕС	Азійсько-Тихоокеанське Економічне Співробітництво
ГА ООН	Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй
Договір АЕС	Договір про створення Африканського Економічного Співтовариства
Договір про заснування Євроатому	Договір про заснування Європейського Співтовариства з атомної енергії
Договір про заснування ЄС	Договір про заснування Європейського Співтовариства
ЕКА ООН	Економічна комісія ООН для Африки
ЕКОВАС	Економічне Співтовариство країн Західної Африки
ЕКОСОР	Економічна та Соціальна Рада Організації Об'єднаних Націй
ЄЕК ООН	Європейська економічна комісія ООН
ЄКПЛ	Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод
ЄС	Європейський Союз
КМП ООН	Комісія міжнародного права Організації Об'єднаних Націй
Конвенція ОСПАР	Конвенція про захист морського середовища Північно-Східної Атлантики 1992 року
ЛАД	Ліга арабських держав
МВФ	Міжнародний Валютний Фонд
МЕРКОСУР	Спільний ринок країн Півдня
МОП	Міжнародна організація праці
МС ООН	Міжнародний Суд Організації Об'єднаних Націй
МКС	Міжнародний кримінальний суд

НАТО	Організація Північноатлантичного договору
НБСЄ	Нарада з питань безпеки та співробітництва в Європі
ОАД	Організація американських держав
ОАЄ	Організація африканської єдності
ОБСЄ	Організація з безпеки та співробітництва в Європі
ООН	Організація Об'єднаних Націй
ПРООН	Програма розвитку ООН
РБ ООН	Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй
РЄ	Рада Європи
РСАДПЗ	Рада співробітництва арабських держав Перської затоки
СААРК	Асоціація регіонального співробітництва Південної Азії
СЕАТО	Організація Договору Південно-Східної Азії
СЕНТО	Організація Центрального Договору
СНД	Співдружність Незалежних Держав
СОТ	Світова організація торгівлі
Суд ЄС	Суд Європейських Співтовариств або Суд Європейського Союзу (після 2009 року)
УВКПЛ ООН	Управління Верховного комісару ООН з прав людини
УНЗ ООН	Управління ООН з наркотиків та злочинності
ЮНЕСКО	Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури
ШОС	Шанхайська організація співробітництва

ВСТУП

Актуальність теми дисертаційного дослідження. ХХ століття в історії міжнародного права стало періодом його універсального поширення та застосування. Цьому сприяла низка чинників та факторів, серед яких, зокрема, можна назвати такі: інституціоналізація міжнародно-правового співробітництва держав та поява перших універсальних міжнародних організацій (спочатку Ліга Націй, потім Організація Об'єднаних Націй); процеси деколонізації та збільшення кількості нових держав, а відповідно і нових суб'єктів міжнародного права, що призвело до горизонтального розширення сфери дії міжнародного права; поява спільних загальних цінностей, а саме: загальне прагнення до мирного співіснування держав та мирного вирішення спорів і забезпечення належного захисту прав та свобод людини, формування інституту спільної спадщини людства, комплексу зобов'язань *erga omnes*, навколо чого об'єдналися держави світу та що стало відправною точкою для визначення та закріплення основних принципів сучасного міжнародного права; укріплення міжнародної спільноти як дієвого актора міжнародних відносин і права, формування міжнародного громадянського суспільства; поява нових глобальних викликів для всього міжнародного співтовариства, боротьба з якими та вирішення яких стало можливим лише за умови об'єднання зусиль усіх учасників міжнародних відносин; інтенсифікація різностороннього та всеохоплюючого співробітництва держав як на регіональному, міжрегіональному, так і на універсальному рівнях. Разом з тим, універсальність міжнародного права не була результатом розвитку міжнародного права лише у ХХ столітті, цьому передувало багато подій, обставин та передумов, що відбувались, виникали та формувались протягом попередніх століть історії його розвитку.

Водночас з універсалізацією міжнародного права у другій половині ХХ століття паралельно активізувались процеси регіоналізації міжнародних відносин і відповідно міжнародно-правового регулювання. Особливо такі процеси стали помітними, а тому викликали чимало дискусій серед юристів-

міжнародників, наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть. Так, все більшого поширення набувала наукова дискусія з приводу фрагментації міжнародного права, з огляду, зокрема і на процеси регіоналізації, а також щодо існування окремих від універсального міжнародного права регіональних міжнародно-правових підсистем.

Враховуючи, що явища універсалізму та регіоналізму в міжнародному праві беруть свій початок задовго до ХХ століття, а в ХХІ столітті вони продовжили активно розвиватися та стверджуватися, досить актуальним як з теоретичної, так і практичної точки зору, є дослідження питання розвитку універсального міжнародного права та його регіональних підсистем на сучасному етапі.

Стан дослідження проблеми. Питання розвитку універсального міжнародного права та його регіональних підсистем на сучасному етапі у вітчизняній науці міжнародного права розроблене недостатньо. Натомість існує багато наукових робіт та досліджень, які стосуються певних окремих аспектів цієї проблематики.

Так, наприклад, історичні аспекти розвитку універсалізму та регіоналізму в міжнародному праві досліджувалися ще на початку ХХ століття такими вченими, як Л. Оппенгейм, А. Фердросс, Д. Анцилотті, Г. Шварценбергер, Д. Фрідман, Д. Фенвік та ін., а також такими радянськими вченими, як Д.Б. Левін, Ю.Я. Баскін, Д.І. Фельдман, М.О. Ушаков, А.П. Мовчан та ін. Серед вітчизняних науковців цим питанням ґрунтовно займались В.Г. Буткевич, О.В. Буткевич, А.І. Дмитрієв, Ю.А. Дмитрієва, О.В. Задорожній, К.С. Колісніченко, І.І. Лукашук, О.Ф. Висоцький, В.Н. Денисов, В.І. Муравйов, Л.Д. Тимченко та ін. Серед іноземних науковців увагу цьому питанню приділяли М.Н. Шоу, Х. Штайгер, А.А. Кансадо Тріндаде, К.Г. Лі, П.-М. Дюпюї, А. Орахелашвілі, М. Коскенніемі, Р.П. Ананд, Д. Кеннеді, А. Касезе, А. Карті, О. Ясуакі, Б. Ченг, Ж.-М. Дюпуї, Р. Ананд, Н. Сінгх та багато інших. У світлі різних історичних аспектів вченими також досліджувалися питання проектів

«вічного миру» як науково-теоретичних проектів майбутнього універсального правопорядку (Д. Аркібуджі, Г. Гайзман, Й. Раубер, Б. Термінські, П. Кепс та ін.).

Поряд з дослідженнями розвитку та становлення універсального міжнародного права велика увага також приділялася процесам регіоналізації міжнародних відносин, а відповідно і міжнародно-правового регулювання таких відносин у ХХ столітті. Тому досить широко досліджувалося явище регіоналізму в сучасному міжнародному праві (Ф.Ф.К. Весозо, Л. Фосетт, Р. Вайринен, Д. Пулковські, Б. Ізото, К. Шроєр, Е. Жуанне, Г. Хафнер, Б. Зімма, Т.А. Бьорзель, М. Коскенніємі, В. Батлер та ін.); зокрема, також досліджувався розвиток регіональних підсистем міжнародного права у якості одного з аспектів його фрагментації (Я. Воутерс, Й. Одерматт, Т. Рамопулос, М. Лічкова, Р.Ш. Давлетгільдєєв, Ю.С. Безбородов, А. Гургурініс, А. Орахелашвілі).

Питання утворення універсального міжнародного права у ХХ ст. та його каталізатори – діяльність перших універсальних організацій Ліги Націй та ООН – знайшли відображення у працях таких вчених як Д.М. Шибаніц, К.С. Колісніченко, Г.І. Морозов, Г.К. Єфімов, П.-М. Дюпюї, Н. Схрейвер, Р. Бернхард; значна кількість досліджень та наукових робіт була присвячена питанню проблем та ефективності діяльності основних органів та системи ООН як інституційної форми сучасного універсального правопорядку (С.В. Віднянський, М.О. Баймуратов, Ю.О. Волошин, Є.В. Годованик, С.Д. Білоцький, Ю.М. Мацейко, Г.І. Морозов, Г.К. Єфімов, А.П. Мовчан, О.В. Тарасов, В.М. Федоров, М.О. Ушаков, А.М. Юркевич, Д.Г. Арутюнян, Р.Л. Бобров, П.М. Дюпюї, П.С. Сзасц, Н. Схрейвер, І Сяньхе, Дж. Мартенс, А. Танці, Ю. Шейні, Р. Бернхардт, Р. Вайлд, О. Брінг, П.А. Тейлор, А.Дж.Р. Грум), а також її взаємодії з міжнародними регіональними організаціями (К. Шроєр, Г. Розенталь, Б.С. Чімні, С. Броуні, Т. Вайс, Е. Чайлдерс, Б. Уркхарт, П.Л. Фол, Г. Бебр, Т. Фелічіо). Зокрема, велику увагу науковці також приділяли діяльності міжнародних універсальних та

регіональних організацій та їх впливу на формування відповідно універсального та регіонального міжнародно-правового простору (А.І. Дмитрієв, В.І. Муравйов, М.М. Гнатовський, О.М. Шпакович, А.Л. Федорова, Т.І. Шинкаренко, Л.Г. Заблоцька, Л.О. Тимченко, Т.М. Нешатаєва, Г.І. Тункін, Г.М. Вельямінов, І.П. Бліщенко, Л.М. Ентін, В.Г. Вішняков, В.А. Єгізаров, Ю.А. Корольов, А.Я. Капустін, Г.М. Костюніна, М.В. Жданов, Л.В. Сперанська, Г.Б. Старушенко, В.П. Шатров, І.І. Яковлев, К. Кольяр, Я. Воутерс, Ф. де Ман, М. Гердеген, Ф. Бенуа-Ромер, Г. Клебес, А. Гочхайат, Ф. Шіммельфенніг, Дж. Гругел, Ф. Зьодербаум, Б. Хашматулла, П.Дж. Мейер, Р. Фрімпонг Оппонг, А. Абу-аль Хадж, А.Н. Бен Хомайд, В. Чен, Дж. Жао та ін.).

В процесі роботи над дисертацією автором проаналізовано дослідження та наукові роботи вищеперелічених вчених, а також здійснено аналіз різних установчих та інших нормативно-правових актів як універсальних, так і регіональних міжнародних організацій, з метою всебічного та комплексного дослідження розвитку та взаємодії універсальної міжнародно-правової системи та її регіональних підсистем на сучасному етапі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в рамках комплексної наукової програми «Модернізація суспільного розвитку України в умовах світових процесів глобалізації», що є частиною планової теми Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Україна у міжнародних інтеграційних процесах» №11БФ048-01.

Метою дисертаційного дослідження є аналіз розвитку універсального міжнародного права та його регіональних підсистем на сучасному етапі, їх взаємодії та взаємозалежності як на нормативно-правовому, так і на інституційному рівні.

Для досягнення поставленої мети увагу було спрямовано на вирішення таких завдань:

- проаналізувати передумови виникнення та розвитку ідей універсалізму та регіоналізму в міжнародному праві;

- дослідити співвідношення універсалізму та регіоналізму на різних етапах історичного розвитку міжнародного права;
- визначити вплив регіоналізму як одного з проявів фрагментації сучасного міжнародного права на розвиток останнього;
- проаналізувати особливості Статуту ООН як основи сучасного універсального міжнародного правопорядку;
- дослідити проблеми діяльності основних органів ООН як уособлення проблем сучасного універсального правопорядку в контексті регіональних аспектів та визначити можливі шляхи вирішення таких проблем;
- розкрити етапи становлення регіональних міжнародних організацій як інституціональних форм регіональних міжнародно-правових підсистем у XX столітті;
- дослідити взаємодію універсального міжнародного права та його регіональних підсистем на межі XX-XXI століть на прикладі взаємодії ООН з міжнародними регіональними організаціями;
- визначити можливі шляхи подальшого розвитку взаємодії універсальної міжнародно-правової системи з її регіональними підсистемами у XXI столітті.

Об'єкт дослідження – розвиток та взаємодія універсальної міжнародно-правової системи та її регіональних підсистем.

Предмет дослідження – механізми і форми розвитку та взаємодії універсальної міжнародно-правової системи та її регіональних підсистем.

Методи дослідження. У процесі цього дисертаційного дослідження використовувалися різні загальнотеоретичні та спеціально-наукові методи та підходи для вивчення предмету дослідження, що забезпечили достовірність зроблених висновків та розв'язання поставлених завдань. Основними методами дослідження були історичний, формально-юридичний та порівняльно-правовий методи. Історичний метод використовувався при дослідженні та висвітленні передумов виникнення та основних етапів розвитку універсалізму і регіоналізму в міжнародному праві. Аналіз

основних універсальних міжнародно-правових актів та низки регіональних міжнародно-правових документів було здійснено за допомогою формально-юридичного методу. Застосування порівняльного методу дало можливість дослідити та визначити загальні тенденції і закономірності розвитку різних регіональних міжнародно-правових підсистем, а також їх особливостей, в межах універсальної міжнародно-правової системи. Крім зазначених методів, у даній дисертаційній роботі було використано також метод системного аналізу, структурно-функціональний, логічний та інші спеціальні методи наукового пізнання.

Наукова новизна одержаних результатів. Дана дисертація є одним з перших у вітчизняній науці комплексних досліджень розвитку універсального міжнародного права та його регіональних підсистем на початку XXI століття. Попередні наукові роботи стосувалися здебільшого дослідження історичних етапів становлення універсального міжнародного права або ж явища універсального міжнародного права як такого, або ж універсального та регіонального міжнародно-правового регулювання певних сфер міждержавного співробітництва, або ж впливу процесів регіоналізації на універсальне міжнародне право.

Наукову новизну дослідження відображають такі основні його результати:

у роботі *вперше*:

- показано сучасні тенденції у теоретичному поясненні та практичному співвідношенні загального та універсального міжнародного права;
- розкрито сутність універсального міжнародного права як основи «права міжнародної спільноти»;
- показано, які міжнародно-правові нароби (норми, принципи та інститути), що виникали протягом історії, лягли в основу універсального міжнародного права, а які – склали основу його регіональних підсистем;
- розкрито специфіку так званих проєктів «вічного миру», як науково-теоретичного підґрунтя для створення у подальшому перших

універсальних міжнародних організацій та розвитку сучасних принципів універсального міжнародного права та засад функціонування світової спільноти;

- з'ясовано, що хоча у Статуті ООН і була передбачена можливість існування регіональних органів і організацій та їх співпраця з ООН, остання передбачалася лише у сфері підтримання міжнародної безпеки; разом з тим положення Статуту не були розраховані на стрімкий і потужний розвиток регіоналізму у міжнародних відносинах, який розпочався наприкінці ХХ століття;
- виокремлено та проаналізовано історію інституційного становлення універсального міжнародного права (від проектів «вічного миру» до Статуту ООН та появи концепції права міжнародної спільноти);

удосконалено:

- наукове обґрунтування механізму становлення регіональних підсистем міжнародного права від стародавнього періоду до сучасності;
- ідею про те, що поява в європейському просторі поняття «цивілізовані нації» у певний період розвитку міжнародного права свідчила про те, що фактично регіональний комплекс міжнародно-правових норм претендував на універсальне застосування;
- твердження про те, що визначальним для подальшого розвитку універсального міжнародного права буде його поступове перетворення з етатичного на гомоцентричне міжнародне право;
- тезу про конституційний характер принципів Статуту ООН для сучасного універсального правопорядку, що підтверджується відповідно їх визнанням та захистом у регіональних міжнародно-правових документах, які складають основу відповідних регіональних підсистем сучасного універсального міжнародного права;
- положення про те, які саме колізії між регіональними та універсальними міжнародно-правовими нормами існують на сучасному етапі;

отримали подальший розвиток:

- твердження про те, що комплекси регіональних міжнародно-правових норм на сучасному етапі існують як підсистеми та в межах сучасного універсального міжнародного права, а не окремо та незалежно від нього; зокрема, доведено їх підпорядкування та залежність від фундаментальних принципів та норм сучасного універсального правопорядку;
- твердження про необхідність реалізації положень статті 43 Статуту ООН в частині розробки та укладення відповідних угод між РБ ООН та членами Організації для підтримання міжнародного миру та безпеки, зокрема, щодо доцільності внесення змін до Статуту ООН стосовно можливості розробки та укладення таких угод з регіональними безпековими міжнародними організаціями, після чого – необхідність розробки та підписання таких угод;
- твердження про доцільність визначення уніфікованого та загального міжнародно-правового регулювання взаємовідносин основних органів та спеціалізованих установ ООН з регіональними органами та організаціями не лише у сфері безпеки, як це передбачається положеннями Статуту ООН, а й в інших сферах співробітництва між державами;
- твердження про необхідність встановлення обов'язкової юрисдикції Міжнародного Суду ООН щонайменше у випадках порушення принципів Статуту ООН, норм *jus cogens* та зобов'язань *erga omnes* і удосконалення міжнародно-правових механізмів щодо забезпечення виконання його рішень.

Наукове і практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що отримані результати та сформульовані висновки можуть бути використані в подальших наукових дослідженнях структури та змісту сучасної міжнародно-правової системи, а також сприяти подальшому розвитку науки міжнародного права. Результати дослідження дають можливість по-новому оцінити ефективність міжнародних правотворчих та

правозастосовних процесів через діяльність і взаємодію універсальних та регіональних міжнародних організацій, а також їх вплив на подальший розвиток міжнародно-правової системи. Положення дисертації можуть бути використані в навчальному процесі при розробці навчальних посібників, підручників і методичних рекомендацій, у викладанні нормативної дисципліни «Міжнародне публічне право», «Право міжнародних організацій», «Міжнародний захист прав людини». Зокрема, положення дисертації можуть бути корисними при визначенні правової та політичної позиції держави з питань удосконалення міжнародно-правової регламентації діяльності основних органів Організації Об'єднаних Націй, а також механізмів їх взаємодії з регіональними міжнародними організаціями. Висновки дисертації можуть бути використані фахівцями зовнішньополітичних та зовнішньоекономічних відомств України в процесі забезпечення участі держави в регіональних та універсальних міжнародних організаціях.

Особистий внесок здобувача. Положення дисертації ґрунтуються на особисто проведеному здобувачем дослідженні та аналізі різних наукових робіт, а також міжнародно-правових документів універсального та регіонального характеру, зокрема, Статуту ООН, резолюцій ГА ООН, РБ ООН і ЕКОСОП, рішень МС ООН, доповідей Генерального секретаря ООН, правил процедури та установчих документів деяких спеціалізованих установ ООН, доповідей Комісії МП ООН, доповідей Спеціальних комітетів та Робочих груп, створених в рамках ООН, установчих та інших нормативно-правових актів міжнародних регіональних організацій як-то ЄС, Ради Європи, ОБСЄ, Африканського Союзу, ЛАД, ОАД, Карибської Співдружності, Андської Співдружності, МЕРКОСУР, Співдружності Латиноамериканських держав та держав Карибського басейну, АСЕАН, ШОС.

Апробація результатів дисертації. Основні наукові положення та висновки дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях

кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка та були оприлюднені на Міжнародній науково-практичній конференції «Шевченківська весна» 25 березня 2010 року у м. Київ; на X-ій Міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Шевченківська весна. Сучасний стан науки: досягнення, проблеми та перспективи розвитку» 21 березня 2013 року у м. Київ (тези опубліковано); на Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання розвитку та взаємодії публічного та приватного права» 22-23 березня 2013 року у м. Львів (тези опубліковано); на Міжнародній науково-практичній конференції «Пріоритетні напрями розвитку сучасної юридичної думки» 19-20 вересня 2014 року у м. Харків (тези опубліковано); на науковій конференції «Міжнародна інституційна система ХХІ століття: роль права в розвитку 70 років конференції в Думбартон-Оксі – підсумки і перспективи міжнародної інституційної системи. Роль міжнародного права» 24 вересня 2014 року у м. Київ (тези опубліковано).

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження у фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, опубліковано шість наукових статей (одна з яких – у співавторстві), в іноземному фаховому виданні опубліковано одну статтю, а також чотири тези доповідей опубліковано в матеріалах науково-практичних конференцій. У статті, що опублікована у співавторстві, автору належить більша частина наукових напрацювань, нормативного і науково-практичного аналізу та висновків.

Структура дисертації відповідає меті та поставленим завданням дослідження, що обумовлені логікою наукового пошуку. Дисертація складається з переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що об'єднують одинадцять підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 225 сторінок, з яких обсяг основного тексту становить 191 сторінка. Список використаних джерел складається з 291 найменування.

РОЗДІЛ 1

ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ УНІВЕРСАЛЬНОГО МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

1.1. Взаємодія універсалізму та регіоналізму в міжнародному праві протягом історії

Міжнародне право у цілому визначається як право, що застосовується до міжнародної спільноти. Таке формулювання, що з деякими відмінностями у термінах зустрічається у всіх авторів, є найбільш загальним [1, с. 11]. Останнім часом все більш поширеною стає думка про те, що міжнародне право від державоцентричного права перетворюється на право міжнародної спільноти. Так, А.А. Кансадо Тріндаде стверджує, що відбулася гуманізація міжнародного права, в якому основу правопорядку стали складати права людини, а не інтереси держав. Доказом цього стала поява концепції спільної спадщини людства та спільних інтересів людства, яка відображає загальні цінності міжнародної спільноти в цілому (а не інтереси держав) та посилює поняття цілісного міжнародного правопорядку (а не фрагментоване бачення міжнародного права) [2, с. 28, 349]. Схожу думку також мають й деякі інші вчені [3, с. 587-588; 4, с. 390-394; 5], які стверджують, що подібний розвиток міжнародного права доводить поява концепцій норм *jus cogens*, зобов'язань *erga omnes*, як таких, що охороняють спільні інтереси всієї міжнародної спільноти.

Міжнародне право пройшло довгий шлях розвитку від розрізнених регіональних/локальних міжнародно-правових систем до універсального міжнародного права, права всієї міжнародної спільноти. Тому сьогодні питанню універсального та регіонального характеру міжнародного права, а також співвідношенню цих двох його характеристик на сучасному етапі, приділяється увага багатьох вчених та дослідників. Відповідно існує багато поглядів щодо змісту та природи універсальних та регіональних міжнародно-

правових норм. Так, деякі вчені ототожнюють універсальне міжнародне право із загальним міжнародним правом, інші притримуються категорично протилежної думки. Існування регіональних міжнародно-правових норм дискутується як з точки зору їх існування в межах діючих універсальних міжнародно-правових норм, так і автономно від останніх.

Як стверджував Л. Оппенгейм, міжнародне право засноване на припущенні, що існує міжнародна спільнота, яка охоплює всі незалежні держави та заснована на праві. Виходячи з цього припущення, необхідною умовою є визнання сукупності основних норм, універсально обов'язкових для всіх членів цієї спільноти. З огляду на значні географічні, економічні та культурні розбіжності між державами, коло норм, що підлягають універсальному застосуванню, за необхідності має бути більш обмеженим. Водночас, такі розбіжності між державами можуть призвести до необхідності доповнень та поправок на основі регіональної спільноти інтересів, проте таке партикулярне міжнародне право між двома або більше державами має своєю передумовою існування міжнародного права, обов'язкового для всіх держав, і повинно тлумачитися у світлі принципів універсального міжнародного права [6, с. 68]. Разом з тим, Л. Оппенгейм зазначає, що велика кількість міжнародних договорів містить норми загального міжнародного права внаслідок того, що їх учасниками виступає більшість держав, включно з провідними державами. Загальне міжнародне право має тенденцію стати універсальним по тій причині, що ті держави, які до цих пір ще не дали своєї згоди на визнання відповідних норм, в майбутньому або чітко висловлять свою згоду, або матиме місце їх мовчазне визнання, шляхом звичаю [6, с. 47-48].

У той же час Д. Анцилотті не дає чіткого визначення поняттю універсального міжнародного права, а лише зазначає, що його потрібно відрізнити від загального міжнародного права. Він стверджує, що універсальність міжнародного права як раціональний початок є дещо

однозначно інше, ніж існування позитивних норм, які мають всезагальне застосування [7, с. 97].

Досліджуючи ідею універсальності міжнародного права, В.Г. Буткевич зазначив, що в 50-ті роки ХХ століття в соціалістичній науці сформувався новий напрям, ідеологи якого почали визнавати загальне міжнародне право. Одні з них під «загальним» розуміли тотожне універсальному, інші розрізняли «універсальне» і «загальне» як спільне лише для країн двох систем (соціалістичної і капіталістичної) [8, с. 851]. Разом з тим, на думку В.Г. Буткевича, радянські вчені зробили значний внесок в розкриття основних властивостей і складових універсального міжнародного права, зокрема, системи принципів універсального міжнародного права (принцип універсальності; принципи міжнародного публічного права, загальні принципи права та ін.), системи універсальних галузей міжнародного права (права міжнародних договорів, дипломатичного і консульського права, міжнародного гуманітарного права, міжнародного морського права і т.д.), сукупності загальносистемних інститутів міжнародного права (міжнародної правосуб'єктності, мирного вирішення міжнародних спорів, міжнародно-правової відповідальності тощо), системи універсальних норм міжнародного права (норми *jus cogens*, зобов'язання *erga omnes*, універсальні норми іншого характеру, значна кількість норм «м'якого» права та ін.). На його думку, названі складові універсального міжнародного права є такими як тому, що вони стосуються всіх суб'єктів цього права без винятку, так і тому, що вони застосовуються до міжнародних правовідносин, як тих, що вже склалися, так і тих, що можуть виникнути в майбутньому; щодо них здебільшого не діють географічні просторові обмеження, а досить часто для них не існує і часових обмежень [8, с. 852-853].

М.О. Ушаков вважає, що коли мова йде про міжнародне право, то йдеться про міжнародно-правові норми універсальні та локальні, які складають сукупність та систему міжнародно-правових норм. Під універсальними нормами розуміються звичаєві та конвенційні норми,

встановлені або визнані міжнародним співтовариством держав в цілому, обов'язкові для всіх держав і в певних випадках для інших суб'єктів міжнародного права. На думку М.О. Ушакова, під універсальними маються на увазі норми загального міжнародного права. Водночас, під локальними нормами перш за все і в основному розуміються норми, встановлені у двосторонніх та багатосторонніх (окрім універсальних) договорах, які діють у взаємовідносинах між їхніми учасниками. Особлива роль універсальних міжнародно-правових норм та їх системи – загального міжнародного права, в тому, що вони є серцевиною міжнародного права в цілому та визначають його основний нормативний зміст як регулятора міжнародних суспільних відносин. Під регіоналізмом М.О. Ушаков розуміє інститути та норми, окрім загальноновизнаних норм міжнародного права, які діють у взаємовідносинах держав певного географічного регіону та які властиві лише такій групі держав. На думку М.О. Ушакова, локальні міжнародно-правові норми – загальні чи індивідуальні – складають інтегральну частину міжнародного права поряд з універсальними міжнародно-правовими нормами, хоча останні і утворюють його особливу частину – загальне міжнародне право [9, с. 49-53].

А.П. Мовчан ототожнює та не проводить різниці між «загальним» та «універсальним» міжнародним правом, стверджуючи, що це система міжнародно-правових принципів, що є спільною для всіх держав, незалежно від того, який шлях розвитку вони обрали. У тих випадках, коли норм загального міжнародного права недостатньо для регламентації відносин між окремими державами або групою держав, у міжнародних відносинах з'являються і діють «локальні» норми міжнародного права. Під локальними нормами розуміються правила поведінки, які діють у відносинах між обмеженою кількістю держав. Разом з тим, на думку А.П. Мовчана, некоректно ототожнювати «локальні» норми з «регіональними», оскільки перші мають більш широке тлумачення, а останні включають в себе лише міжнародно-правові норми, що створюються та застосовуються державами у

певному регіоні. Для розмежування цих двох понять згодом у теорії міжнародного права з'явилося поняття ще «партикулярних» норм, що є обов'язковими лише для обмеженого кола держав [10, с. 33, 35-36].

Водночас О.О. Мережко розрізняє універсальне та загальне міжнародне право [11]. Так, він зазначає, що під універсальним міжнародним правом маються на увазі норми, які вважаються настільки важливими і фундаментальними для міжнародного співтовариства в цілому, що цих норм повинні дотримуватися всі суб'єкти міжнародного права незалежно від їхньої згоди (приклад такої універсальної норми – принцип *pacta sunt servanda*). Під загальним міжнародним правом маються на увазі норми, що впливають з багатосторонніх договорів, сторонами яких є більшість держав. Причому такого роду договори часто містять в собі норми, які вже є, або можуть стати в майбутньому універсальними нормами. Стосовно партикулярного міжнародного права, то під ним розуміють норми, створені обмеженою кількістю держав, які є обов'язковими лише для цих держав. А вже різновидом партикулярних міжнародно-правових норм можна вважати регіональні міжнародно-правові норми.

Так, німецький вчений Х. Штайгер, дослідивши різні підходи до розуміння універсальності в міжнародному праві, виокремив три основні концепції. Перша пов'язана зі стратегією універсалізації так званих спільних цінностей загального характеру, таких як права людини, верховенство права, демократія, свобода тощо. І на таких цінностях ґрунтується увесь світ, що існує у формі чи то світової республіки, чи то світової федерації. Друга концепція пов'язана з поділом держав на дві групи: тих, які приймають спільні цінності, і тих, які їх не приймають. На думку Х. Штайгера, така теорія ставить під загрозу сучасну теорію універсальності міжнародного права шляхом поділу держав на «добрі» та «погані». Третя концепція розглядає універсальність як ідеалістичне та утопічне явище, яке не може існувати у світі з різноманіттям культур [12, с. 19-20].

На думку автора, універсальність міжнародного права вказує на просторову дію його норм у всіх частинах земної кулі, яка поширюється на всіх суб'єктів міжнародного права. Проте не всі універсальні норми є загальнообов'язкові за своїм характером, деякі з них є диспозитивними та мають рекомендаційний характер. У свою чергу загальне міжнародне право, яке має загальнообов'язковий характер, є невід'ємною імперативною частиною універсального міжнародного права.

Таким чином, до універсальних норм міжнародного права можна віднести загальновизнані міжнародною спільнотою імперативні або диспозитивні міжнародно-правові норми, просторова дія яких поширюється на всіх суб'єктів міжнародного права. До регіональних норм міжнародного права можна віднести міжнародно-правові норми, які сформувались в межах певного регіону внаслідок історичної, культурної, економічної схожості держав та були визнані державами відповідного регіону як обов'язкові правила поведінки у їхніх взаємовідносинах.

Проте наразі дискусії навколо універсалізму та регіоналізму у міжнародному праві викликали нові проблеми та нові перспективи у міжнародній співпраці та вирішенні конфліктів. Особливо подібні дискусії стосуються питання розвитку та застосування єдиного стандарту міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права [13, с. 1].

Переважає більшість спеціальних досліджень з історії міжнародного права (або навіть лише побіжних згадок про неї в працях з загальної теорії чи інших аспектів міжнародного права) неминує стикається з необхідністю визначити історичні межі того чи іншого типу міжнародного права або виділити певні періоди його розвитку [14, с. 190].

Варто зазначити, що вчені та дослідники притримуються різних поглядів на періодизацію історії міжнародного права. Підходи одних вчених ґрунтуються на зміні соціально-економічних формацій, інших – на визначних подіях у міжнародних відносинах, що відбувалися в процесі розвитку

міжнародного права. Разом з тим, якщо поглянути на різні періодизації з точки зору розвитку міжнародного права у напрямку регіоналізму, а згодом універсалізму, то слід зазначити таке.

Так, наприклад, А. Фердросс вважає, що аж до закінчення Першої світової війни міжнародне право мало чітко виражений регіональний характер, оскільки розвивалося лише в європейському регіоні та було християнсько-європейським міжнародним правом, до якого приєдналися та яке розвивали після проголошення незалежності північноамериканські англійські колонії (у 1776 році), а у 1856 році до нього приєдналася перша нехристиянська держава – Туреччина. На його думку, вплив правових сфер Візантії та ісламу на формування міжнародного права був незначним. Зокрема, лише у другій половині ХІХ століття загально визнаними суб'єктами міжнародного права стали нехристиянські азійські держави, серед яких Японія, Китай, Сіам, Афганістан, Персія. На думку А. Фердросса, універсальним міжнародне право стало лише після Першої світової війни [15, с. 52-68].

У свою чергу М.О. Ушаков стверджує, що до Вестфальського миру не існувало загального для всіх держав міжнародного права. Застосування міжнародно-правових норм пов'язувалось з існуванням декількох регіонів у Західній Європі, Візантії, арабських халіфатів на території Індії та Китаю, Київської, а пізніше – Московської Русі [16, с. 35-41]. Тобто до 1648 року міжнародне право розвивалось у регіональному вимірі. А після Вестфальського миру міжнародне право почало свій розвиток у напрямку універсалізму, що особливого розвитку набуло саме в ХХ столітті зі створенням Ліги Націй, а згодом Організації Об'єднаних Націй.

На думку Д.Б. Левіна, перші основи міжнародного права формувалися у вигляді різних локальних міжнародно-правових систем, що охоплювали відносно невеликі географічні райони, в яких відбувалося зародження класового суспільства та держави. В першу чергу Д.Б. Левін виокремлює райони долини Нілу в Африці, Тигру, Єфрату, Ганги та Хуанхе в Азії. У

стародавні часи не існувало єдиного міжнародного права. В різних географічних районах створювалися окремі центри міжнародного життя, а в рамках взаємовідносин держав відповідних географічних районів формувалися і інститути міжнародного права. Так, Д.Б. Левін виокремлює міжнародне право Стародавнього Сходу, Стародавньої Греції та Риму, Індії та Китаю. Відповідні регіональні міжнародно-правові системи продовжили свій розвиток і у період Середньовіччя. Так, головними центрами міжнародного життя, в яких формувалися відповідні регіональні міжнародно-правові системи, Д.Б. Левін визначає Західну Європу, Візантію, Київську (згодом Московську) Русь та арабські халіфати. Зокрема, певні своєрідні форми міжнародних відносин створювалися на територіях Індії та Китаю. Разом з тим, появу загального міжнародного права, що має універсальний характер, Д.Б. Левін відносить до періоду, починаючи з 1917 року. На його думку, цьому сприяла поява на світовій арені нових незалежних держав Азії та Африки, які почали брати активну участь у міжнародному житті і у процесі застосування існуючих та створенні нових норм міжнародного права, що і перетворило останнє з європейсько-американського міжнародного права (яким воно, на його думку, було у попередню історичну епоху, 1789-1917 роки) у дійсно загальне міжнародне право [17, с. 4-18, 20-26, 92].

Німецький вчений Х. Штайгер вважає, що до XVIII століття міжнародне право існувало в окремих регіонах, наприклад, європейському, азійському, африканському. Першим кроком до універсального міжнародного права він вважає поширення європейського права на американському континенті серед різних штатів Америки. Пізніше у XIX столітті під впливом європейських держав та Сполучених Штатів Америки на основі європейського права народів розвивався світовий правопорядок [12, с. 16].

На думку вітчизняного вченого А.І. Дмитрієва, періоди історії міжнародного права варто поділяти на дві глобальні епохи: епоху локального (регіонального) міжнародного права та епоху універсального міжнародного права, кожна з яких має свої періоди:

1. Епоха локального (регіонального) міжнародного права:

- міжнародне право стародавнього періоду (Дворіччя і Єгипет, Китай, Індія);
- європейське міжнародне право до 1648 року.

2. Епоха універсального міжнародного права:

- період вестфальської конфігурації універсального міжнародного права (1648 – 1815 рр.);
- період універсального міжнародного права за Головним актом Віденського конгресу 1815 р. (1815 – 1919 рр.);
- універсальне міжнародне право періоду Ліги Націй;
- універсальне міжнародне право Організації Об'єднаних Націй (з 1945 р. дотепер) [18, с. 66-67].

Таким чином, як вбачається, більшість вчених одноставно погоджуються з тим, що регіоналізм в міжнародному праві виник, існував та розвивався ще з стародавніх часів.

Так, розвиток міжнародного права у стародавні часи був обумовлений такими факторами:

- у різних географічних регіонах в рамках порівняно невеликих груп держав створювалися окремі центри міжнародного життя, які підтримували між собою більш або менш тісні міжнародні зв'язки, в межах яких почали формуватись й інститути міжнародного права [17, с. 8];

- на той час не існувало концепції міжнародної спільноти держав, які б співіснували в певних визначених межах, а обсяг «міжнародного права» держав був надзвичайно обмежений, і єдине, що можна було відзначити, це існування певних ідеалів, таких як, наприклад, священність договорів, що збереглися до сьогодні як важливі елементи в суспільстві [19, с. 14];

- географічна наближеність держав певного регіону, їхня культурна схожість або спорідненість, спільний або схожий суспільно-історичний розвиток сприяли появі міжнародно-правових норм, що були покликані регулювати міждержавні відносини в межах певного регіону.

Поступово, з плином часу, міжнародно-правове регулювання, що здійснювалося спочатку та переважно на двосторонній основі, стало здійснюватися на багатосторонній основі. Так, міжнародно-правові норми почали формуватись спочатку на субрегіональному, а потім на регіональному рівні. Саме у стародавні часи були закладені основи для формування регіональних підсистем сучасного міжнародного права.

Найбільш загальною схемою утворення регіональних підсистем сучасного міжнародного права, на думку О.В. Буткевич, є континуїтет у розвитку правового масиву регіонів: від стародавньої Індії до сучасного індо-буддистського регіону; від стародавнього Китаю до сучасного регіону китайсько-конфуціанського впливу; від міжнародно-правового регіону стародавніх Малої Азії та північної Африки, що вплинув на правові нароби Перської імперії до її впливу на формування арабо-мусульманського регіону міжнародного права; від міжнародно-правових нарбок регіону стародавнього Близького Сходу та Малої Азії через міжнародно-правовий регіон античної Греції та Риму до сучасного європейського міжнародного права [20, с. 387].

Якщо з приводу регіонального характеру міжнародного права у стародавні часи думки різних вчених збігаються, то єдиної позиції щодо початку його розвитку у напрямку універсалізму не існує. Більшість вчених погоджується з тим, що універсальним міжнародне право стало вже у ХХ столітті, і це зрозуміло, адже саме в ХХ столітті виникла і сформувалась більша кількість сучасних держав-членів міжнародної спільноти, які сьогодні є основними суб'єктами міжнародного права. Проте, одні вчені стверджують, що розвиток міжнародного права у напрямку універсалізму розпочався ще з часів середньовіччя, інші – що наприкінці ХІХ століття, коли сформувались у різних регіонах більшість сучасних держав.

Звісно, у середньовіччі ще не існувало всезагального, єдиного для всіх держав, міжнародного права. Разом з тим, у період середньовіччя набувають поширення нові засоби формування міжнародно-правових норм, серед яких

О.В. Буткевич виокремлює: 1) міжнародно-правову акультурацію (зміна чи поширення міжнародного права в результаті впливу більш розвиненого субрегіонального, регіонального чи комплексно-регіонального права); 2) міжнародно-правову уніфікацію (спосіб вироблення в окремому субрегіоні, регіоні або на універсальному рівні спільного узгодженого міжнародно-правового комплексу норм); 3) інтеграцію (об'єднання локальних, партикулярних норм міжнародного права в субрегіональні, субрегіональних в регіональні, а останні в універсальні, з анулюванням, відміною чи зміною норм, що суперечать або не узгоджені із нормами відповідно більшої сфери дії); 4) міжнародно-правову дифузію (засіб перетворення міжнародного права шляхом проникнення в нього норм на основі запозичення, рецепції більш ефективних правових приписів). Втім, зберігається й такий спосіб формування міжнародного права як міжнародно-правова колонізація, але вже у вигляді примусово-насильницького поширення міжнародно-правових стандартів на країни з менш розвинутою міжнародно-правовою культурою [20, с. 407].

Поява таких нових засобів формування міжнародно-правових норм неабияк сприяла подальшому розвитку міжнародного права у напрямку від регіоналізму до універсалізму. Варто зазначити, що на відміну від процесу формування регіональних міжнародно-правових підсистем, що відбувався у відповідних регіонах практично в однаковий період, так склалося історично, що подальший розвиток міжнародного права у напрямку від регіоналізму до універсалізму розпочався та продовжився в першу чергу та в основному в європейському регіоні. З огляду на це серед дослідників точиться постійна дискусія з приводу європейського походження сучасного універсального міжнародного права. Значну роль у розвитку міжнародного права від регіоналізму до універсалізму, зокрема, відіграв й процес створення та застосування за часів Римської імперії норм *jus gentium* та їхня подальша трансформація у європейське міжнародне право у період середньовіччя.

Як зазначав Малколм Н. Шоу, прогресивні норми *jus gentium* з часом замінили собою вузчі норми *jus civile*, тому норми *jus gentium* стали загальним правом Римської імперії та сприймалися як право, що має універсальний характер застосування [19, с. 14]. Як зазначає Л. Оппенгейм, саме норми римського права, які стосувалися зовнішніх зносин, на майбутнє стали прикладом правових норм для зовнішніх зносин [6, с. 90]. Д.Б. Левін у свою чергу зауважив, що саме римське право значно вплинуло на формування окремих інститутів західноєвропейського міжнародного права [17, с. 26]. На думку О.В. Буткевич, «римське право народів» (*jus gentium*) періоду раннього середньовіччя як сукупність міжнародно-правових норм, що продовжували регулювати відносини між народами Європи, в чому проявилась традиція часів Римської імперії, стало тією античною основою, на якій базуватиметься міжнародне право середньовіччя [21, с. 78].

Порівняно з пізньою античністю у період середньовіччя збільшується не тільки кількість міжнародних договорів (серед інших чинників тут важливим було і збільшення кількості держав), але і значно розширюється коло питань, щодо яких ці договори укладаються. В середньовіччі вже практично всі питання міжнародної взаємодії підлягають договірному врегулюванню [21, с. 109]. Таким чином, на початку середньовіччя поступово розширюється не тільки коло суб'єктів міжнародного права, а й коло питань, на які поширюється сфера дії міжнародно-правових норм.

Як зазначає Малколм Н. Шоу, у цей період ообливого розвитку набуло торгівельне та морське право. Так, англійське право встановлювало право торгівлі, що включало норми, які застосовувалися до відносин з іноземними торговцями та було заявлене як таке, що має універсальний характер застосування. По всій Європі створювалися суди для вирішення торгівельних спорів. На той час ще не можна було говорити про створення континентального торгівельного права, проте існувала система звичаєвих правил та практики, які заклали основу для міжнародного торгівельного

права. Так само, на всьому континенті почали поширюватися звичаї у морському праві [19, с. 17].

На думку Малколма Н. Шоу, подібні системи торгівельних та морських правил поведінки, які у той період переважно представляли норми, створені національними правовими системами, були одними з передвісників міжнародного права, оскільки створювалися вони внаслідок міжнаціональних контактів та відображали потребу у правилах та нормах, які б застосовувалися до міжнародних ситуацій [19, с. 17].

У свою чергу, О.В. Буткевич звертає увагу на те, що торгівля, інтенсивний культурний обмін, Велике переселення народів стали тими факторами, які в першу чергу підірвали регіональну відокремленість у період середньовіччя. Але початок минулого тисячоліття виділяється не лише процесом руйнування міжрегіональних меж, а й активізацією ще одного фактора, головна мета якого – створення універсальної людської спільноти. Таким фактором стала релігія. В період переходу до середньовіччя і розвалу стародавніх імперій релігія чітко взяла на себе обов'язок об'єднати регіонально і локально роз'єднані народи в єдиний універсальний конгломерат. Християнство в Європі і Азії, буддизм в азійських імперіях, іслам, який охопив народи трьох континентів, за своєю суттю не сприймали регіоналізм. Тому саме релігії належить чи не основна роль як в створенні нових цивілізацій (у тому числі і у питанні культури), так і в суттєвому послабленні міжрегіональної відокремленості [21, с. 297].

В середньовічному міжнародному праві на основі попередніх нормативних напрацювань формуються більш-менш структуровані комплекси – галузі та інститути (договірне, посольське, торговельне, морське право, закони та звичаї війни тощо). На думку О.В. Буткевич, в середні віки утверджується новий міжнародний правопорядок, починає формуватись стабільна система цього права зі сталими внутрішніми зв'язками на рівні інститутів і перших галузей, які стануть основою класичного міжнародного права [21, с. 15].

Таким чином, період середньовіччя став періодом подальшого розвитку та усталення міжнародно-правових регіональних комплексів норм, а міжрегіональне співробітництво у свою чергу сприяло появі ідей щодо розвитку останніх у напрямку універсалізму. Однією з основних передумов подальшого розвитку міжнародного права у напрямку універсалізму став розвиток міжнародної суспільної свідомості, на який великий вплив здійснила релігія, що мала на меті об'єднання громадян різних держав у єдину універсальну міжнародну спільноту. Саме поява ідеї створення єдиної світової спільноти стала каталізатором розвитку міжнародно-правового регулювання у напрямку універсалізму.

Наступний етап розвитку міжнародного права до універсалізму, щоправда в межах лише європейського регіону, відбувся в середині XVII століття після англійської буржуазної революції та Тридцятилітньої війни (1618-1648 рр.). з підписанням Вестфальського миру у 1648 році, який не тільки сформулював низку принципів та інститутів міжнародного права, але й істотно змінив низку існуючих (дипломатичні представництва, режим іноземців). Вестфальський мир підготував перехід до нової епохи міжнародного права, що і спонукало деяких дослідників вважати цю подію початком виникнення та розвитку міжнародного права [22, с. 94].

Отже, на думку багатьох вчених [1, с. 21; 18, с. 164; 7; с. 21], міжнародне право, як система, що регулює відносини між державами та іншими міжнародними юридичними особами, бере свій початок з 1648 року, коли було укладено Вестфальський договір. Хоча деякі вчені з цим і не погоджуються [15, с. 53-54, 56].¹ Цей договір є важливим документом в історії сучасного міжнародного права, оскільки, вважається, що в ньому закріплені основні ідеї для створення спільноти держав, а тому в ньому і були закладені ідеї для універсалізму [13, с. 1].

¹ А. Фердросс вважає, що класичне міжнародне право бере свій початок у Середньовіччі та сформувалося в результаті децентралізації *Sacrum Imperium* (Священної імперії) і продовжило свій розвиток у часи існування християнської спільноти держав (*res publica christiana*). Після Вестфальського мирного договору розпочинається другий період формування класичного міжнародного права

Незважаючи на те, що як Оснабрюцький, так і Мюнстерський договори є кожний формально двостороннім договором, все ж практично майже всі держави Європи того історичного періоду виявилися залученими до них, і це вивело Вестфальський мир на рівень загальноєвропейського правового акта [18, с. 164].

Саме Вестфальський мир дав неабиякий поштовх для подальших дискусій щодо розвитку міжнародного права у напрямку до універсалізму і став не початком розвитку універсального міжнародного права, а лише черговим етапом у процесі його розвитку. Разом з тим, слід звернути увагу на те, що дія цього документу спрямовувалася на країни Європи і за своєю суттю це був документ регіонального характеру. Але зважаючи на той факт, що Вестфальський мир складав основу правопорядку в Європі аж до початку XIX століття [18, с. 179] та зважаючи на колоніальні завоювання європейських держав у всьому світі у відповідний період, можна стверджувати, що міжнародно-правові механізми, закладені Вестфальським миром, поступово поширювалися поза межами європейського регіону та сприяли їх універсалізації. Таким чином, Вестфальським миром було закладено основи для подальшого розвитку міжнародного права, що й призвело до жвавих обговорень серед вчених щодо європейського коріння сучасного універсального міжнародного права.

Варто зазначити, що у другій половині XIX століття міжнародне право визнавалося як право європейське. Наприклад, А.В. Гефтер стверджував, що «міжнародне право розвинулось лише в деяких частинах земної кулі і отримало своє визнання переважно в християнській Європі і в державах, нею заснованих». Саме тому, на його думку, «йому справедливо присвоюється назва європейського міжнародного права» [23, с. 2].

Так, А.П. Мовчан, вважає, що розвиток норм традиційного міжнародного права в основному був пов'язаний з діяльністю європейських держав, саме міжнародно-правові позиції європейських держав у XVII-XVIII століттях та на початку XIX століття залишили свій відбиток на сутності

принципів та норм традиційного міжнародного права [10, с. 29]. А. Фердросс стверджує, що міжнародне право, яке виникло в християнсько-європейській спільноті, поступово поширило сферу своєї дії на увесь світ. Таке поширення європейського міжнародного права, на його думку, стало можливим лише тому, що Америка, Австралія, а також Південна Африка були заселені вихідцями з Європи, які разом із західною культурою перенесли християнсько-європейські правові засади. Водночас, інші найбільші країни позаєвропейського світу стали частково європейськими колоніями або країнами з європейським впливом та частково у процесі своєї модернізації перейняли галузі європейського права [15, с. 67]. Схожої позиції притримується і М. Коскенніємі, який стверджує, що саме європейці заклали підґрунтя сучасного міжнародного права та перетворили європейське право на універсальне [24, с. 114]. Аналогічної думки притримується і Малколм Н. Шоу, який стверджує, що парадоксально, але міжнародне право стало міжнародним відповідно до географічного критерію лише внаслідок експансіоністської політики європейських імперій та стало відображенням європейських цінностей. Водночас, він зазначає, що європоцентричний характер міжнародного права за останні шістьдесят років послабшав, оскільки все більшу роль в еволюції світової правової думки почали відігравати погляди, очікування та потреби різних культур та цивілізацій [19, с. 24, 37]. Зокрема, К.Г. Лі зауважує, що більша частина загального або звичаєвого міжнародного права, яка наразі претендує на універсальну сферу дії, була створена, коли багато країн сучасного світу не існували. І лише незначний внесок у створення сучасного міжнародного права було зроблено незахідними країнами [25, с. 436].

Іншої думки притримується П.-М. Дюпюї, стверджуючи, що сьогодні міжнародне право не є уособленням лише європейської традиції. Так, деякі принципи сучасного міжнародного права були закладені західними країнами, і не тільки європейськими, деякі були закріплені завдяки зусиллям країн так званого «третього світу», зокрема, наприклад, пропозиція щодо включення

до положень Віденської конвенції про право міжнародних договорів положень про нечинність договорів у випадку їх суперечності «обов'язковим нормам» (прим.авт. – відхилення від яких неприпустиме). Тим більше, на думку П.-М. Дюпюї, навряд чи можна стверджувати про європейський характер сучасного міжнародного права в умовах появи «міжнародної громадянської спільноти» (яка включає в себе представників не лише європейських країн), що вимагає від держав дотримуватися зобов'язань щодо забезпечення прав людини та народів або охорони навколишнього середовища [26, с. 134, 137].

Схожу точку зору має і А. Орахелашвілі, який стверджує, що міжнародне право має як європейські корені, так і азійські або африканські. Перші механізми та інституції міжнародного права виникли поза межами Європи. Шумерські міста у третьому та другому тисячолітті до н.е. мали систему договірної права та визнавали імунітети дипломатичних представників. Як приклад А. Орахелашвілі наводить Угоду між Королівствами Лагаш та Умма, укладену близько 2500 року до н.е., яка встановлювала кордони між Лагашем та Уммою, а також передбачала механізми для вирішення можливих спірних питань, відповідно до яких третя країна виступала у якості арбітра. Також А. Орахелашвілі згадує про війни у стародавньому Близькому Сході, внаслідок яких виникла ціла система договорів між регіональними силами, що припиняли війну, встановлювали мир та фіксували сфери впливу між ними. На думку А. Орахелашвілі, міжнародне право ніколи не обмежувалося європейським регіоном, а його норми виникли як універсально діючі норми. Єдине універсальне право народів застосовувалося як до європейських націй, так і до неєвропейських націй у їхніх взаємовідносинах, починаючи з XVI століття. Проте, як стверджує А. Орахелашвілі, починаючи з XIX століття, коли розпочалася конфронтація афро-азійського регіону та європейського регіону і розпочалися процеси колонізації, міжнародне право почало втрачати свою стародавню універсальність. Європейський егоцентризм залишив азійські

країни поза виміром цивілізації, а міжнародне право перейшло у регіональні виміри, хоча й залишало за собою характеристику універсальності [27, с. 329, 334].

Тому не випадково наприкінці XIX століття та на початку XX століття у міжнародних правовідносинах з'явилося поняття «цивілізовані нації», які, на думку І. Блюнчлі, «були покликані та здатні розвивати правосвідомість людства, і на які, більш ніж на інші, покладался обов'язок застосовувати основи, напрацьовані цією свідомістю». До цивілізованих народів І. Блюнчлі відносив європейські та американські держави, які були європейськими колоніями. На його думку, «саме дух цих народів мав універсальний характер та прагнув до загальнолюдського значення» [28, с. 67-69].

Як стверджує Р.П. Ананд, світ був поділений на три зони: «цивілізований», «нецивілізований», «варварський». До першої належали існуючі країни Європи та їхні колоніально залежні території, які контролювалися та заселялися людьми з європейським корінням, а також країни Північної та Південної Америки. Лише цивілізовані країни мали суверенітет. До другої категорії належали держави, які були частково визнані, до яких входили такі країни, наприклад, як Туреччина та старовинні історичні держави Азії, які не стали колоніями Європейських держав, такі як Персія, Китай, Сіам, Японія. Всі інші підпадали під третю категорію та мали лише визнання у людському вимірі. Право народів не застосовувалося до напівцивілізованих або нецивілізованих народів [29, с. 96].

Саме через верховенство європейської цивілізації над іншими цивілізаціями, на думку Р.П. Ананда, вважалося, що лише європейці мають міжнародне право. Як зауважує дослідник, міжнародне право, яке раніше характеризувалося як право християнських європейських націй або християнських європейських націй та націй з європейським корінням в Америці, або ж публічним правом Європи, стало відомим як право цивілізованих націй з припущенням, що європейська цивілізація була єдиною цивілізацією, яка заслуговувала на прийняття та проекцію в міжнародному

праві. У цьому була особливість того періоду, коли фактично регіональний комплекс міжнародно-правових норм претендував на універсальне застосування. Основною метою такої політики європейських країн та Сполучених Штатів, на думку Р.П. Ананда, був намір захистити своїх громадян у період активної міжнародної торгівлі та інвестицій в кінці ХІХ століття. Тому більшість європейських дослідників у ХІХ столітті стверджували, що для того, щоб бути прийнятою у якості «цивілізованої» держави, остання повинна мати можливість захищати життя, свободи та власність іноземних громадян. Європейці наполягали на тому, що «нерівні угоди», «капітуляція», системи «протекторату», що мають положення з екстратериторіальною сферою дії, повинні залишатися в силі, допоки неєвропейські країни Африки та Азії не будуть діяти відповідно до «цивілізованих» стандартів. Певна кількість таких угод була укладена з азійськими країнами, включно з Туреччиною та Японією [29, с. 98-99].

Таким чином, саме таке переконання європейців, яке неодноразово підтверджувалося на практиці, щодо європейського центру створення універсального міжнародного права – права, що має застосовуватися у відносинах між всіма державами, та права, зміст якого будуть визначати лише європейські країни, згодом і призвело до того, що Вестфальський правопорядок почали розглядати як етап зародження та становлення сучасного міжнародного права.

На думку українського вченого А.І. Дмитрієва, Вестфальська конфігурація міжнародного права як універсального європейського (а фактично світового на той час) правопорядку обмежена часовими рамками: від Вестфальського миру 1648 року до Віденського конгресу 1815 року. Правову основу цього правопорядку складала Мюнстерський (Імператора з Францією) та Оснабрюцький (Імператора зі Швецією) мирні договори 1648 року [18, с. 191].

Руїнація цього правопорядку була пов'язана з двома історичними подіями: 1) війна Франції на чолі з Наполеоном проти Росії та поразка

Наполеона у цій війні; 2) проведення Віденського конгресу у 1815 році, Головним актом якого передбачалося створення Священного союзу у складі Росії, Прусії, Австрії, який згодом було трансформовано у Четверний союз шляхом приєднання до нього Англії.

Варто зазначити, що формат регулювання міжнародних відносин на основі та за допомогою багатосторонніх договорів, яскравим прикладом якого став Вестфальський мир 1648 року, отримав свій подальший розвиток та закріплення у 1815 році, коли під час Віденського конгресу було підписано Головний акт, яким, зокрема, в міжнародно-правову сферу було введено також інститут нейтралітету.

Міжнародне право того періоду визначалось на основі та в результаті домовленостей і союзів великих європейських держав. З 1815 року до середини 50-их років XIX століття система міжнародних відносин визначалась державами «Священного союзу», які закріпили їх в договірно-правовому порядку. Критерієм загальної прийнятності тих чи інших правових норм стала прийнятність цих норм для вузького кола європейських держав. У цей же період створюється низка міжнародно-правових норм, які в подальшому стали загальноновизнаними та зберігали свою дію ще протягом довгого періоду часу. До них відносяться, зокрема, норми про свободу судноплавства по міжнародним річкам, про заборону торгівлі неграми, про ранги дипломатичних представників [30, с. 18-19]. Таким чином, у цей період в Європі продовжують створюватися міжнародно-правові норми, що були примусово насаджені державам інших регіонів або були добровільно сприйняті останніми в подальшому. У такий спосіб поступово відбувалася акультурація та колонізація міжнародно-правових норм, розроблених в межах європейського регіону, в державах на інших континентах та в інших регіонах.

Поряд з цим особливого поширення набувають міжнародні конгреси та конференції, як перші спроби інституціоналізації міжнародних правотворчих процесів, які уможливили подальший розвиток міжнародно-правового

регулювання шляхом уніфікації, інтеграції, дифузії міжнародно-правових норм.

Конгреси та конференції являли собою своєрідні витoki міжнародної організації в умовах універсального правопорядку після Віденського конгресу 1814-1815 рр., на якому держави виявили власну солідарність як учасники міжнародного спілкування. Встановлений ними загальний порядок речей був досягнутий шляхом взаємних поступок держав та взаємною згодою, завдяки чому він став універсальним продуктом історичного життя всіх європейських народів та виразом їх правосвідомості [18, с. 248-249].

Таким чином було створено правові основи перших прообразів універсального правопорядку, за допомогою якого європейське суспільство намагалося врегулювати міжнародні відносини у 1815-1919 роках. Саме у цей період було досягнуто значних успіхів і в інституційному, і в нормативному аспектах міжнародно-правового регулювання міжнародних відносин.

Усвідомлення міжнародної солідарності вказувало на необхідність співробітництва та колективних зусиль з метою пошуку шляхів вирішення питань спільних інтересів. Такі питання постійно виникали – як у XIX, так і у XX століттях, починаючи від винаходу парової машини та до технологічно-економічного розвитку у нинішню епоху. Зрозуміло, що міжнародне право, яке тільки завершило своє формування у часи, коли міжнародні відносини мали в основному політичний характер, не могло залишатися незмінним, враховуючи нові та багаточисленні потреби постійно мінливого світу. Щоб відповідати вимогам міжнародної солідарності, воно повинно було удосконалюватися, збагачуватися та адаптуватися. Іншими словами, міжнародне право повинно було розвиватися у всіх напрямках [1, с. 27]. Разом з тим, у XX столітті першим і основним завданням міжнародного права стало забезпечення та підтримання мирного співіснування держав.

Так, початок іншої значної віхи у розвитку міжнародного права у напрямку універсалізму ознаменувався появою таких документів як Декрет

про мир 1917 року, який був проголошений під час Жовтневої революції у Росії, та «14 пунктів» і Програми миру (із 27 пунктів) В. Вільсона у посланнях до Конгресу США 1918 року. Варто зазначити, що ці документи з'явилися ще до завершення Першої світової війни і головна їх ідея була спрямована на встановлення та підтримання миру у відносинах держав всього світу.

Так, Декрет про мир, значною мірою заідеологізований, відіграв істотну роль у формуванні постулатів «нового» міжнародного права. Складений і підписаний особисто В.І. Леніним Декрет про мир, наприклад, містив у собі поняття і тлумачення анексії [18, с. 325]. А «14 пунктів» В. Вільсона, зокрема, містили пропозицію «утворення всесвітньої Ліги Націй із взаємними гарантіями політичної незалежності й територіальної цілісності для всіх великих і малих держав» [18, с. 333]. Таким чином, в ХХ столітті стало очевидним, що міжнародне право у своєму розвитку у напрямку до універсалізму має в першу чергу забезпечувати мирне співіснування держав не лише на рівні нормативного регулювання, але й за допомогою існування відповідних інституційних структур. Тобто стало зрозумілим, що інституційні структури у міжнародних відносинах необхідні не тільки задля забезпечення ефективності міжнародного правотворчого процесу, проте й необхідні для контролю за виконанням цих норм, тобто необхідні для забезпечення ефективності міжнародного правозастосовчого процесу. Саме ідея мирного співіснування стала тією спільною для держав цінністю, на основі якої потім стало можливим створення Ліги Націй та Організації Об'єднаних Націй.

Так, запропоновані В. Вільсоном у Програмі миру принципи нового світового порядку на основі самовизначення націй, хоч і частково, але були відображені в мирних договорах – Версальському, Сен-Жерменському, Тріанонському і Нейїському, якими завершилася Перша світова війна. Фактично цими мирними договорами і була створена Ліга Націй з місцезнаходженням у Женеві. Ліга Націй стала своєрідним прообразом ООН,

яка політичними силами міжнародної організації могла вплинути на історичні процеси і міжнародні відносини [18, с. 334].

Особлива роль Статуту Ліги Націй полягала в тому, що в ньому знайшли своє концентроване вираження оновлені засади повоєнного міжнародного правопорядку – ключові принципи та норми, що мали вирішальне значення для стабільного та мирного розвитку народів після війни та являли собою втілення загальнолюдських цінностей у міжнародному праві, а саме: визнання принципу відкритості дипломатії, територіальної цілісності держав та невтручання у їхні внутрішні справи, роззброєння та колективної безпеки, а також визнання за необхідне застосування мирних засобів для вирішення міжнародних спорів. Вагоме значення мало визначення необхідності міжнародно-правового регулювання міжнародних відносин та суворого виконання міжнародних зобов'язань з метою сприяння міжнародній співпраці у справі досягнення миру та безпеки (преамбула Статуту Ліги Націй) [31, с. 75].

У такий спосіб переважна більшість держав у добровільному порядку шляхом 1) підписання та ратифікації хоча б одного з відповідних мирних договорів, в текст яких був включений Статут Ліги Націй, 2) приєднання до Статуту Ліги Націй – для спеціально запрошених держав, поіменованих у Додатку до Статуту, або 3) набуття членства у Лізі Націй за згодою двох третин Асамблеї Ліги Націй (ч.2 ст.1 Статуту) визнала оновлені міжнародно-правові підвалини розбудови власних взаємовідносин та взяла на себе взаємні права та обов'язки в ім'я загальнолюдських інтересів, створивши унікальний спільний правовий простір. Статтею 20 Статуту творці Статуту надали його положенням вищу юридичну силу стосовно інших міжнародно-правових норм, як уже існуючих, так і майбутніх, що, поряд із формальною безстроковістю дії «договору про створення Ліги Націй», дозволяє говорити про Статут Ліги Націй як свого роду міжнародно-правову основу універсального міжнародного правопорядку доби Ліги Націй [31, с. 75-76].

У цьому виявляється подвійна природа Статуту Ліги Націй: з одного боку, це установчий документ міжнародної міжурядової організації з підтримання миру та безпеки, з іншого – універсальний багатосторонній договір, що визначив прогресивні основи побудови мирних міжнародних відносин на засадах міжнародного права в правовому просторі Ліги Націй [31, с. 76].

Отже, можна сказати, що Статут Ліги Націй був першою спробою закріпити спільні для держав світу універсальні міжнародно-правові норми у міжнародно-правовому акті. Звісно, запроваджена система правовідносин не мала гарантій з боку однієї з найбільших держав – США, яка так і не стала членом Ліги Націй, хоча ідея створення такої організації і належала американському президенту, а з часом такий правопорядок зазнав ще однієї поразки, коли з членства у цій організації був виключений Радянський Союз. Разом з тим, варто зазначити, що Статут Ліги не забороняв війну як таку, а отже, це був лише перший крок до закріплення на універсальному рівні міжнародно-правових норм, які б забезпечували мирне співіснування держав та колективну безпеку.

Будучи універсальною міжнародною організацією, Ліга Націй сприяла прийняттю універсальних конвенцій, створенню нових міжнародних організацій для налагодження міжнародного співробітництва держав у мирний час. Результатами такої діяльності Ліги Націй стали: Паризька багатостороння конвенція про повітряну навігацію (1919 р.); Паризька конвенція про режим судноплавства по Дунаю (1921 р.); Барселонська конвенція про внутрішні водні шляхи міжнародного значення (1921 р.); Женевська конвенція про міжнародний режим портів (1923 р.); Конвенція про режим Чорноморських проток (Монтре, 1936 р.) тощо [18, с. 407-408].

Конче важливим міжнародно-правовим актом, який мав велике значення для формування у міжнародному праві принципу заборони агресії, став Паризький договір про відмову від війни як засобу національної політики від 27 серпня 1928 року, відомий ще як «пакт Бріана-Келлога 1928 р.».

Ініціаторами підписання договору були французький міністр закордонних справ А. Бріан та державний секретар США Ф. Келлог. Історичне значення пакту Бріана-Келлога 1928 р. в умовах універсального правопорядку досліджуваного періоду полягає в тому, що це перший багатосторонній міжнародний договір, який засудив війну як засіб вирішення спорів між державами та містив важливі міжнародно-правові норми, що направлені проти агресивної війни [18, с. 409-410]. Таким чином, пакт Бріана-Келлога став проміжною ланкою між Статутом Ліги Націй та майбутнім Статутом ООН щодо універсального міжнародно-правового врегулювання питань забезпечення та гарантій миру і колективної безпеки.

Після Другої світової війни на зміну Лізі Націй прийшла Організація Об'єднаних Націй, яка була покликана виправити помилки своєї попередниці. Більшість тенденцій, які мали місце у міжнародному праві у XIX столітті продовжилися у період функціонування ООН. Сутність міжнародного права полягала у постійному збільшенні кількості міжнародних договорів та звичаїв, посиленні системи арбітражного вирішення спорів та розвитку міжнародних організацій. У XX столітті міжнародне право поширювалося не лише у горизонтальному напрямку по відношенню до новостворених держав, але й поширило свою дію на індивідів, групи та міжнародні організації. Також з'явилися міжнародно-правові норми у таких нових сферах як міжнародна торгівля, сфера захисту навколишнього середовища та дослідження космічного простору [19, с. 27, 38].

Саме XX століття стало тією кульмінаційною точкою розвитку міжнародного права у напрямку універсалізму, коли в його системі усталилися та сформувалися норми універсального характеру, дотримання яких обов'язково для усіх держав. Статут ООН став тим універсальним багатостороннім договором, який закріпив низку загальнообов'язкових для держав сьогодні принципів та норм, що у подальшому лягли в основу всього майбутнього нормативного масиву міжнародно-правової системи.

Так, В.Г. Буткевич наводить основні аргументи радянських вчених щодо існування універсального міжнародного права, а саме: 1) універсальність права означає, що його основні принципи і основоположні норми обов'язкові для всіх його суб'єктів незалежно від їхньої згоди; 2) коло його суб'єктів повинно охоплювати якщо не всіх, то переважну більшість політично-владних учасників міжнародного співробітництва; 3) всі суб'єкти мають рівні права на користування правами міжнародного спілкування; 4) універсальності міжнародного права суперечать надвладні, наднаціональні домагання; 5) універсальність припускає обмеження державного суверенітету на користь загальних інтересів світової спільноти; 6) універсальне міжнародне право не означає, що воно охоплює абсолютно всю предметно-просторову сферу міжнародного правового регулювання, а що в ньому потенційно закладені такі можливості [8, с. 852].

Проте, у ХХ столітті нового розмаху та розвитку отримав також розвиток і регіональних нормативних масивів, які сьогодні за становлення спільного для всіх універсального міжнародного права стали формувати регіональні підсистеми останнього. Зокрема, саме у ХХ столітті яскраво проявилася динаміка міждержавного співробітництва на двох рівнях – універсальному та регіональному. І не випадково у Статут ООН були закладені окремі положення щодо співпраці держав та підтримання міжнародного миру та безпеки саме на регіональному рівні.

І.І. Лукашук, говорячи про міжнародне право та міжнародний порядок вже ХХІ століття, стверджував, що на зміну балансу сил має прийти баланс інтересів і що політика має враховувати нове співвідношення національних та спільних інтересів держав [32, с. 470].

На думку В.Г. Буткевича, правовий процес становлення універсального міжнародного права завжди вирізнявся тим, що на відповідному етапі його еволюції каталізатором був один із його компонентів. Він вказував провідний напрям зміцнення універсальності на певний період. В різні періоди то були принципи міжнародного права, міжнародні інституційні механізми,

багатосторонні міжнародні договори тощо. І варто погодитися з його думкою, що наприкінці ХХ століття таким каталізатором стали права людини і міжнародний механізм їх захисту [8, с. 856]. Так, наприклад, В.Л. Толстих говорить про те, що міжнародне право оперує архетипом людини, адже універсальність регулювання передбачає, що людина у міжнародному праві не опосередкована регіонально, етнічно, релігійно, політично, а є людиною *per se* [33, с. 10]. Дійсно в наш час саме права людини мають пряме та безпосереднє відношення до всіх універсально обов'язкових для держав норм, і в першу чергу тих, що пов'язані з забезпеченням мирних та безпечних для людини умов життя. І нове політичне мислення, яке має сформуватись у ХХІ столітті, має у своєму центрі поставити саме права людини як найвищу цінність. Свідченням цього є і відповідні принципи, що були закріплені у Декларації тисячоліття ООН [34].

Таким чином, можна дійти висновку, що протягом тисячоліть у процесі свого формування та розвитку міжнародне право пройшло шлях від регіональних (локальних) міжнародно-правових систем до системи універсального міжнародного права. При чому саме така особливість його розвитку вплинула на існування та утвердження на сучасному етапі поряд з універсальною системою міжнародного права її регіональних міжнародно-правових підсистем. І звісно, навряд чи можна ставити під сумнів той факт, що певні періоди свого розвитку міжнародне право зазнавало впливу тієї чи іншої регіональної нормативної системи. І найбільшого впливу з огляду на історичні обставини та події воно зазнало саме зі сторони європейського регіону. Проте з часом міжнародне право стало набувати універсальний характер, а не європейський, через те, що всі держави світу у ХХ столітті стали повноправними суб'єктами міжнародного правотворчого та правозастосовчого процесу. Ті норми з європейським корінням, що були неприйнятними у застосуванні для інших держав, універсального поширення не отримали, так само як і норми інших регіональних підсистем. І навпаки,

прийнятність міжнародно-правових норм регіонального характеру для все більшого кола держав, могло виводити їх на новий, універсальний рівень застосування. І звісно, у процесі розвитку міжнародного права у напрямку до універсалізму неабияку роль відіграли міжнародні інституційні структури та утворення – спочатку конференції та конгреси, потім галузеві міжнародні організації, і зрештою універсальні міжнародні організації.

1.2. Проекти «вічного миру» як втілення ідеї універсальної міжнародної організації

Появі у міжнародному житті перших універсальних міжнародних організацій передували різні наукові дослідження та проекти відомих вчених, які стверджували про необхідність створення подібних утворень з метою запобігання війнам та збереження миру між державами.

Варто зазначити, що хоч метою більшості таких проектів було створення універсального об'єднання держав, за своїм характером та суттю на час свого створення вони мали більше регіональний характер, а саме – основною ідеєю було об'єднання держав європейського регіону. Це пояснюється, зокрема, тим, що на час створення таких проектів більшість сучасних держав просто не існувало, а також тим, що більшість розробників таких проектів були вченими держав європейського регіону, міжнародно-правовий простір якого відіграв у певний період часу значний вплив на розвиток всього міжнародного права. Серед виключно європоцентристських проектів «вічного миру» варто виокремити проекти аббата Сен-П'єра, Вільяма Пенна. Деякі проекти виходили за межі одного єдиного регіону та відстоювали об'єднання держав не тільки європейського регіону, але й інших. Серед подібних проектів варто згадати проект «вічного миру» Е. Крюсе. Разом з тим, безсумнівно, що один з найкращих проектів «вічного миру» було розроблено І. Кантом, який передбачав створення всезагальної

федерації держав на основі низки принципів, що сьогодні закріплені у Статуті ООН.

Саме проекти «вічного миру» та ідеї створення всезагального об'єднання держав стали однією із характерних ознак поступового розвитку міжнародного права у напрямку до універсальності.

Л. Оппенгейм стверджує, що універсальний характер міжнародної організації походить від природи цілей, які вона переслідує в якості вищого органу міжнародного права, а також з огляду на необхідність реалізувати в собі повну солідарність інтересів усіх держав. Це означає не тільки те, що міжнародна організація повинна бути відкритою для усіх членів міжнародного співтовариства; це також означає, що членство у ній повинно бути обов'язковим для усіх держав і що не повинно існувати законної можливості ні виходу з організації, ні виключення з неї. На думку Л. Оппенгейма, саме принцип обов'язкової участі має розглядатися в якості імперативної передумови універсалізму [6, с. 342].

Історична ідея «всезагальної міжнародної організації» – одна з найвидатніших ідей у сфері юридичної та політичної думки за останні три століття – полягає в уявленні про об'єднання держав, за можливості універсального характеру, для досягнення кінцевих цілей, які по відношенню до окремих індивідів, організованих у політичну спільноту, реалізуються державою [6, с. 340].

Після того, як у XVII-XVIII століттях сформувалися та зміцніли абсолютні монархії, з'явилася ціла низка проектів забезпечення миру у відносинах між рівноправними суверенами. Деякі дослідники стверджують, що прообрази міжнародних організацій, таких як Ліга Націй, Організація Об'єднаних Націй або ж Європейський Парламент та Міжнародний Суд ООН, можна знайти у багатьох проектах «вічного миру» [35, с. 295; 36, с. 52; 37, с. 1004]. На думку Д. Аркібуджі, такі концепції як «обмежений суверенітет», «втручання у внутрішні справи держави», «порушення міжнародних угод щодо прав людини», які дуже часто виникають у сучасних

диспутах стосовно питань зовнішньої політики, були відображені ще в проектах «вічного миру» [35, с. 295].

Автори таких проектів спиралися на принципи права та гуманістичну ідеологію періоду пізнього Відродження, а також виходили із прагматичних переконань. Вони стверджували, що мир можливо досягнути лише шляхом раціональної організації міждержавних відносин, для чого рекомендувалися такі заходи: дипломатичні переговори, посередництво, міжнародний арбітраж та суд, а як найвищий засіб – система колективної безпеки. Абстрагуючись від питань внутрішньої політики та економіки, автори цих проектів зосереджували свою увагу на відносинах між правителями. Спільною ідеєю подібних проектів було забезпечення міжнародної безпеки шляхом створення вільної конфедерації незалежних держав [38, с. 77].

Як стверджує А. Фердросс, план першої універсальної організації захисту миру на основі федерації був запропонований у 1623 році французьким філософом Емеріком Крюсе (1590-1648) під назвою «Нова Кінея» («Le nouveau Synée ou Discours des occasions et moyens d'établir une paix générale et la liberté du commerce pour tout le monde»). До цієї організації мали відноситися не лише християнські держави, вона мала також охоплювати Туреччину, азійські та африканські князівства. Цей проект також вимагав створення конференції держав, яка проводила б на постійній основі засідання у певному місті та завданням якої було б вирішення усіх конфліктів. Е. Крюсе пропонував розширення міжнародних торговельних зв'язків, а також введення єдиної світової валюти [15, с. 48]. Е. Крюсе закликав до політичної та релігійної терпимості та радив створити постійно діючу всесвітню асамблею представників різних країн, зокрема, його проект передбачав також створення єдиного універсального міжнародного органу, який би був наділений судовими повноваженнями та мав би обов'язкову юрисдикцію:

«... Якщо у правителя існує причина для занепокоєння, він може подати власну скаргу генеральній асамблеї, найсправедливішому суду. Це головний

спосіб встановлення миру у всьому світі, якому підкоряються усі...» [38, с. 82].

Якщо неможливо владнати конфлікт шляхом переговорів, то згідно його плану держави, які входять у конфедерацію, повинні використовувати економічні і навіть військові санкції [38, с. 77]. Як вбачається, у такий спосіб Е. Крюсе пропонував забезпечити та гарантувати виконання державами обов'язкових рішень, ухвалених уповноваженим органом з метою врегулювання конфлікту.

Згодом у науковій думці з'явилися проекти «вічного миру», спрямовані виключно на об'єднання держав Європи та досягнення між ними миру.

У якості прикладу європоцентристського підходу у проектах «вічного миру», як вже зазначалося, можна навести проект аббата Шарля Франсуа Ірене Кастель де Сен-П'єра (1658-1743). У період династичних війн, коли Європа перебувала під загрозою гегемонії Людовика XIV, з'явилася його трьохтомна праця під назвою «Проект вічного миру в Європі» («Projet pour la paix perpétuelle en Europe»). У своєму проекті він підкреслює, що одні лише міжнародні договори не можуть створити мир. Задля цього доцільніше об'єднати держави у постійну організацію. Запропонована ним організація охоплює лише європейські держави, проте всі її цілі спрямовані на збереження миру. Для досягнення цих цілей повинні бути укладені оборонні союзи із сусідніми державами. Вирішення міждержавних спорів мало належати до компетенції уповноваженого представницького органу (Сенату). Якщо у запропонований спосіб спір не міг бути вирішений, тоді питання мало передаватися на розгляд пленарних зборів, які б виступали в якості третейського суду [15, с. 49-50]. Таким чином, І. де Сен-П'єр у своєму проекті передбачав створення відповідного регіонального судового органу з метою вирішення спорів між європейськими державами, а також пропонував механізм забезпечення виконання рішень такого органу. Проти держав, які не виконують рішення третейського суду або які готуються до війни, мали передбачатися санкції. З цією метою повинна бути створена союзна армія,

яка мала складатися із військових контингентів держав-членів союзу. Ця армія перебувала б під керівництвом союзного головнокомандувача [15, с. 49-50].

Жан-Жак Руссо (1712-1778) опублікував проект аббата у своєму короткому викладі, у якому підтримав ідею створення європейської конфедерації та в межах такої конфедерації відповідного регіонального судового органу, а разом з тим наголосив на необхідності обмеження виходу із такої організації держав на власний розсуд:

«... Конфедерація повинна бути всезагальною, щоб жодна важлива держава не уникнула участі в ній;... зрештою, щоб вона була міцною та тривалою, здатною завадити її членам відокремлюватися на власний розсуд, як тільки вони дійдуть висновку, що їхні приватні інтереси суперечать спільним ...».

Крім того, Ж.Ж. Руссо пропонував на регіональному європейському рівні закріпити принцип заборони застосування сили, зокрема, він вважав, що договір про конфедерацію має *«...ґрунтуватися на усіх взаємних обов'язках договірних держав, які на взаємній основі назавжди відмовляються ... будь-коли та за будь-якої причини здійснити один проти одного зброю...».* У разі порушення цього принципу будь-якою союзною державою, на думку Ж.Ж. Руссо, така держава *«повинна підлягати ізоляції та переслідуватися як ворог суспільства, а саме, якщо вона відмовиться виконати рішення суду великого альянсу або розпочне підготовку до війни, укладе союз, який буде протирічити законам конфедерації, або вдасться до зброї, щоб їй протистояти або напасти на одного із союзників».*

Разом з тим, Ж.Ж. Руссо пропонував покладати на такий союз не лише контролюючу та стримуючу від війни функцію, але й законотворчу. Так, він пропонував, щоб представники європейських держав завжди мали можливість *«... більшістю голосів у раді... видавати передані їх дворами закони, які вони будуть вважати необхідними, щоб отримати для європейської республіки і для кожного із її членів усі можливі блага; проте*

лише за спільною згодою усіх конфедератів можливо буде вносити зміни до цих основних п'яти статей...» Договору про конфедерацію [38, с. 85-87]. Отже, Ж.Ж. Руссо, окрім створення регіонального судового органу в європейському об'єднанні держав, також підтримував ідею створення регіонального нормотворчого органу.

На думку Л.О. Камаровського, автори проектів «вічного миру» до кінця XVIII століття розглядали їх досить обмежено та довільно. Їхньою мрією було об'єднання держав Європи (а в майбутньому, можливо, і всього світу) шляхом створення однієї федерації. Як зазначає Л.О. Камаровський, головним недоліком таких проектів, які можна було назвати політичними, є те, що, такі проекти, визнаючи вічний мир як власну ціль, до якої необхідно прагнути за будь-яких обставин, жертвували та паралізували як внутрішню, так і зовнішню сферу діяльності держав. Разом з тим, автори цих проектів, враховуючи рівень політичного життя у той період, мали доволі обмежені уявлення про завдання федерацій, про їхній устрій та розмежування повноважень їхніх органів тощо [39, с. 45-46]. Звісно, що уявлення того часу про відповідні об'єднання не будуть ідентичними сучасним уявленням та реаліям, проте варто зазначити, що саме вони дали поштовх для нових ідей та подальших наукових досліджень у цьому напрямку.

Так, Вільям Пенн (1644-1718) у своєму творі «Проект сучасного та майбутнього миру Європи», опублікованому у 1693 році, стверджував, що конфедерація європейських держав повинна бути сформована на основі абсолютної рівноправності та включати в себе Туреччину і Росію. Проте такий європейський союз держав не перебуватиме у протиріччі з позаєвропейськими державами, а навпаки, буде створювати основу для всезагального союзу держав [15, с. 49]. Тобто, В. Пенн розглядав союз європейських держав лише як регіональне об'єднання, але в той же час допускав можливість об'єднання держав різних регіонів. Це поступово наближало наукову думку до універсалізації міжнародного права, основним механізмом якого стало б створення універсального всезагального

об'єднання держав світу зі спільними загальнообов'язковими міжнародно-правовими нормами.

У свою чергу у «Плані всезагального та постійного миру» (1789 року) англійський мислитель І. Бентам (1748 – 1832) не розглядає проблему наднаціональних інституцій, проте аналізує відносини між зовнішньою політикою держав та громадянами цих держав. І. Бентам переконаний, що уряди одноособово не можуть визначати тип відносин з іншими державами [35, с. 307-308]. У своєму проєкті І. Бентам пропонує здійснити поступову кодифікацію міжнародного права, вимагає всезагального роззброєння та обов'язкової юрисдикції [15, с. 50]. Саме таким чином можна було б визначити та систематизувати спільні для держав міжнародно-правові норми та принципи, які б регулювали міждержавні відносини в межах будь-яких об'єднань держав.

У ХІХ столітті наукова думка робить важливий крок вперед: до проєктів політичних додаються проєкти юридичні, не настільки радикальні, проте більш реалістичні. Вони більше відповідають дійсності та намагаються переформатувати життя держав шляхом зміцнення спільного між ними права з органами, спеціально покликаними йому слугувати. На межі ХVІІІ та ХІХ століть з'явився проєкт «вічного миру» Іммануїла Канта (1724-1804). На думку Л.О. Камаровського, саме проєкт І. Канта є найбільш вдалим та набагато випереджає свій час [39, с. 46].

Свою працю «До вічного миру» І. Кант написав у формі проєкту договору, в якому поєднав два підходи до цієї проблеми. Перший відображав негативні умови забезпечення всезагального миру («Прелімінарні статті»), які відповідали правовій традиції антивоєнної думки і були спрямовані на обмеження використання сили (*«1. Жодний мирний договір, при укладенні якого було зроблене таємне застереження, що містить привід для майбутньої війни, не може вважатися чинним... 5. Жодна держава не повинна силою втручатися у внутрішній лад та устрій іншої держави...»*), на поступове роззброєння держав (*«... 3. Постійні війська повинні з часом*

повністю зникнути...»), закріплювали принципи незалежності та суверенності держав і невтручання у внутрішні справи одна одної («...2. Жодна незалежна існуюча держава, чи то велика, чи то мала, не може бути придбана іншою державою шляхом спадкування, обміну, купівлі або дарунку...») [40, с. 2-7].

Проте найбільшу новизну містив другий підхід, що включав в себе позитивні умови («Дефінітивні статті»). В них йшла мова про зацікавленість усіх націй у вільних економічних зв'язках та висловлювалось припущення, що війни можна уникнути, якщо у влади будуть перебувати конституційні представницькі уряди за умови поділу на виконавчу та законодавчу влади. Проаналізувавши досвід американської та французької революцій, І. Кант дійшов висновку, що проблема забезпечення миру у більшості випадків залежить від характеру економічної та політичної структур суспільства [38, с. 79]. На думку І. Канта, всезагальне об'єднання держав можливо на умовах федералізму та республіканського устрою кожної держави:

«1. Громадянський устрій кожної держави повинен бути республіканським.

2. Міжнародне право повинно бути засноване на федералізмі вільних держав». [40, с. 12-25]

На думку Г. Гайзмана, І. Кант пропонує створити «союз народів як світову республіку», тобто одну єдину (глобальну) спільноту права, яка складається з множинних регіонів, автономних та самостійних з точки зору державного (але не обов'язково міжнародного) права. Рівень самоуправління таких регіонів може бути достатньо високим, таким чином на всесвітню державу покладалася б лише наглядово-контролюча функція [41, с. 11]. Таким чином, можна дійти висновку, що проект І. Канта за своєю суттю був прообразом створення системи сучасного універсального міжнародного права та його регіональних підсистем.

У свою чергу Д. Аркібуджі стверджує, що космополітична модель міжнародної організації, розроблена у проекті «вічного миру» І. Канта, не є

повністю завершеною ні з теоретичною точки зору, ні з практичної. Проте, вона має багато спільного з сучасними пропозиціями, пов'язаними з реформуванням міжнародних організацій. Ціллю цієї моделі є створення міжнародної спільноти, яка, визнаючи повний суверенітет держав, забезпечить опосередковану участь індивідів через делегатів, що дозволить уникнути небажаної централізації влади [35, с. 316].

Разом з тим, незважаючи на недоліки, якщо такі є, у проекті «вічного миру» І. Канту вдалося узагальнити всі ті ідеї, що висловлювалися у цьому напрямку його попередниками, розробити не конкретні вимоги до складу органів всезагального об'єднання держав, їхньої компетенції, порядку дій, а визначити загальні міжнародно-правові принципи, яких повинні дотримуватися держави у такому об'єднанні. Саме загальний характер таких положень запропонованого І. Кантом «вічного миру» зробив можливим практичне застосування цих положень на універсальному рівні у ХХ столітті.

Подібні проекти «вічного миру» давали подальший поштовх для розвитку ідей миру у наступні століття. І вже у ХХ столітті основним засобом підтримання миру вважалось формування міжнародного світопорядку. Загальновизнаним ставало уявлення про необхідність запровадження міжнародно-правових принципів у міжнародні відносини. Ці принципи були спадщиною ХІХ століття та уточнювалися в громадських диспутах та на дипломатичних переговорах. Їх міжнародно-правова основа була закріплена в Статуті Ліги Націй [38, с. 159]. Створення Ліги Націй було першою спробою реалізувати філософські проекти «вічного миру» на практиці. Таким чином, проекти «вічного миру» поступово почали переходити із сфери філософського дискурсу у сферу міждержавних відносин.

На думку Д. Аркібуджі, проекти «вічного миру» не були утопічними. Установи, які були запропоновані їхніми авторами, могли не існувати в той час, проте вони стали реальністю через декілька століть. Разом з тим, утопією було сподівання авторів таких проектів, що створення таких інституцій буде

достатнім, аби вирішити проблему війни. Сьогодні міжнародні організації безсумнівно є необхідною умовою, проте не достатньою, для збереження миру [35, с. 316].

У свою чергу Йохен Раубер вважає, що у багатьох аспектах Статут ООН можна вважати переформульованим проектом «вічного миру» І. Канта у ХХ столітті, що підтверджується такими амбіційними формулюваннями у преамбулі Статуту як «врятувати прийдешні покоління від жахів війни», «жити разом у мирі», «об'єднати наші сили задля підтримання міжнародного миру та безпеки» [36, с. 58].

Дійсно, неможливо не помітити, що деякі положення Статуту ООН закріплюють деякі з принципів, на яких ґрунтувалися проекти «вічного миру» попередніх століть, здебільшого принципів, на яких ґрунтувався проект «вічного миру» І. Канта. Зокрема:

1. Принцип мирного вирішення конфліктів, що було основною метою проектів «вічного миру», був закріплений у статті 2 (3) Статуту ООН.

2. Принцип суверенної рівності та незалежності держав, що міститься у проекті І. Канта (2 прелімінарна стаття) та передбачає, що *«жодна незалежна існуюча держава ... не може бути придбана іншою державою шляхом спадкування, обміну, купівлі або дарунку»* також закріплений у статті 2 (1) Статуту ООН.

3. Принцип невтручання, відповідно до якого, згідно з проектом І. Канта (5 прелімінарна стаття), *«Жодна держава не повинна силою втручатися у внутрішній лад та устрій іншої держави»*, закріплено також у статті 2 (4) Статуту ООН.

4. Поступове роззброєння, що пропонувалося І. Кантом (3 прелімінарна стаття *«Постійні війська повинні з часом повністю зникнути»*) також відображене у статті 11 (1) Статуту ООН, яка зазначає, що роззброєння має відбуватися в процесі співпраці з підтримання міжнародного миру та безпеки.

5. Критерій голосування за принципом «одна держава, один голос» (який зустрічається в декількох проектах, наприклад, І. Канта, Е. Крюсе) відображається у статтях 18 (1) та 27 (1) Статуту ООН.

6. Застосування санкцій (чи то економічного, чи то військового характеру), яке передбачається проектами «вічного миру», зокрема, проектами Е. Крюсе, В. Пенна, також закріплене у статтях 41 та 42 Статуту ООН.

Таким чином, як вбачається, у Статуті ООН дійсно були закріплені деякі положення з різних проектів «вічного миру». Проте, варто погодитись з багатьма дослідниками, що саме проект «вічного миру» І. Канта більше за інші відповідає сучасним умовам міжнародного життя. У цьому випадку можна стверджувати, що еволюція наукової думки мала наслідком еволюцію міжнародних відносин. Саме через такі проекти «вічного миру», які здебільшого мали виключно регіональний характер, науковцями та дослідниками поступово розроблялися та удосконалювалися ті правила, норми, принципи міждержавних об'єднань та міждержавного мирного співіснування, частина яких згодом отримала своє визнання та практичне застосування на універсальному рівні.

1.3. Сучасний міжнародно-правовий регіоналізм як один з проявів процесу фрагментації міжнародного права

Розвиток міжнародного права у ХХ столітті відзначився поглибленою динамікою у напрямку універсалізму, проте водночас та паралельно друга половина ХХ століття була позначена неабиякою динамікою розвитку регіональних норм та інституцій.

Так, створення Ліги Націй сприяло розвитку ідеї універсалізму. Проте збільшення кількості регіональних режимів (американський, азійський, радянський, мусульманський), на думку Р.Ш. Давлетгільдеева, викликало серйозне занепокоєння з приводу єдності та потенційної фрагментації

міжнародного права. А перед Другою світовою війною та після неї висловлювалася думка про те, що міжнародне право повинно розроблятися у регіональному контексті, оскільки тоді воно буде здійснюватися більш ефективно та справедливо, а відповідні норми будуть тлумачитися та застосовуватися послідовно [42, с. 24-25].

Деякі вчені стверджують, що регіоналізм як правове та політичне явище ґрунтується в основному на політичних, економічних, історичних та культурних зв'язках, які склалися протягом століть між сусідніми народами та країнами, а також на спільності їхніх інтересів та цілей. Разом з тим, поняття регіоналізму може включати в себе різні аспекти, серед яких:

- регіоналізм як система міжнародно-правових норм, що включає загальновизнані імперативні норми та принципи, а також спеціальні, які діють в межах регіону та у відносинах між державами регіону, норми, що визначають форми та процедури взаємодії і співробітництва, які відповідають певним специфічним інтересам та цілям держав певного регіону;

- регіоналізм як процес упорядкування, розвитку та забезпечення стабільності системи зв'язків та відносин держав регіону, що визначається на основі укладеної між ними міжнародної угоди;

- регіоналізм як діяльність держав регіональної системи, що організована та здійснюється на основі та відповідно до конституційних актів такої системи та Статуту ООН;

- регіоналізм як сукупність регіональних систем, що ґрунтуються та діють відповідно до загальновизнаних принципів Статуту ООН, які перебувають у взаємодії та під контролем основних органів ООН у сфері підтримання міжнародного миру та безпеки [43, с. 145].

Регіоналізм протягом довгого періоду часу був важливим феноменом у міжнародних відносинах і на сучасному етапі є неминучим у міжнародній правосвідомості. Він пояснюється, зокрема, і тим, що поява і формування міжнародного права відбувались у відповідних субрегіонах та регіонах

стародавнього світу та несли на собі відбиток цих регіональних особливостей [20, с. 407-408].

Саме тому Статут ООН у Главі VIII враховує регіональні домовленості. У ньому зазначається, що ніщо у Статуті не може завадити існуванню регіональних домовленостей або установ та їхнім діям, пов'язаним з міжнародним миром та безпекою, що можуть бути вжиті на регіональному рівні. Проте, регіональні домовленості, як такі, визнаються лише до тих пір, поки вони не суперечать цілям та принципам ООН [44, ст. 52-54]. Міжнародний Суд ООН також звернувся до регіоналізму у справі про притулок, в якій він розглядав практику держав по відношенню до надання притулку та прийшов до висновку, що єдиної практики з цього питання не існує [45].

Деякі вчені навіть стверджують, що сучасний період розвитку міжнародного права, який розпочався після Другої світової війни, характеризується настільки великим розширенням сфери дії міжнародних норм, що його навіть можна назвати нормативним «вибухом» [1, с. 34]. Як стверджує М. Коскенніємі, спеціалізовані нормативні системи (режими) виникли внаслідок співробітництва між експертами та зацікавленими групами з метою вирішення спеціальних типів проблем за допомогою прийнятних методів та задля досягнення специфічних цілей – структурних потреб кожного окремого режиму [46, с. 5].

З огляду на згадані процеси, надзвичайне нормативне розширення міжнародного права, збільшення кількості міжнародних судових установ та практики застосування ними норм міжнародного права, різке збільшення кількості міжнародних організацій, як універсального, так і регіонального характеру, в рамках яких почали відбуватися активні процеси правотворчості та правозастосування, у доктрині міжнародного права розпочалися дискусії з приводу фрагментації міжнародного права, з приводу того, які норми повинні мати перевагу у застосуванні – універсальні чи регіональні.

В якості прикладу такої дискусійної правозастосовчої практики в регіональному контексті можна навести деякі рішення Суду Європейських Співтовариств. Так, Суд ЄС у своєму рішенні у справі *Португалія проти Ради ЄС* у 1999 році зазначив, що правила СОТ не мають прямої дії в межах правопорядку Співтовариства [47].² Стосовно співвідношення норм, розроблених в рамках ООН та правопорядку ЄС, Суд ЄС у справі *Каді (Kadi)* також висловив свою позицію. Суд ЄС визнав, що розгляд питань правомірності тих чи інших рішень Ради Безпеки ООН, особливо тих, що прийняті відповідно до Глави VII Статуту ООН, лежить поза компетенцією Суду ЄС, проте Суд може розглядати правомірність актів Співтовариства, прийнятих на основі таких рішень. У той же час Суд ЄС заявив, що норми первинного права ЄС, а також основні принципи права ЄС мають переважну силу у порівнянні з іншими нормами міжнародного права [48]. Складається враження, що такими сентенціями Суд ЄС намагався підкреслити самодостатність або ж автономність норм, створених в рамках ЄС, по відношенню до норм універсального міжнародного права.

Таку ж позицію щодо самодостатності правового режиму ЄС, а також пріоритетності його норм та принципів для Суду ЄС, можна прослідкувати у його рішенні щодо спору, який стосувався заводу з виробництва оскидного ядерного палива у Великобританії (*MOX Plant case*). У своєму рішенні, ухваленому у 2006 році, Суд ЄС встановив невиконання Ірландією зобов'язань відповідно до статей 10 та 292 Договору про заснування ЄС, а також статей 192 і 193 Договору про заснування Євроатому, а саме зобов'язання утримуватися від врегулювання спорів, які виникають у зв'язку з тлумаченням або застосуванням вказаних договорів, у спосіб інший, ніж передбачено цими договорами. Після цього у 2007 році Ірландія вікликала свій позов проти Великобританії, і в 2008 році арбітражне провадження, розпочате відповідно до статті 287 та статті 1 Додатку VII Конвенції ООН з морського права 1982 року, було припинено [49]. Хоча Міжнародний

² У рішенні Суд ЄС зазначив, що "Угода, якою створено Світову організацію торгівлі, включно із додатками до неї, не є такою, що має пряму дію для судів Співтовариства або держав-членів".

трибунал з морського права зазначав, що «процедура врегулювання спорів відповідно до Конвенції ОСПАР, Договорів про заснування ЄС і Євроатому стосується лише спорів, пов'язаних з тлумаченням та застосуванням вказаних договорів, а не Конвенції ООН з морського права. І якщо вказані договори визначають права та обов'язки, що схожі або ідентичні до прав та обов'язків, які визначені у Конвенції ООН з морського права, то такі права та обов'язки все одно існують окремо від прав та обов'язків, що передбачені Конвенцією. Тому до вирішення спору, який виникає стосовно тлумачення або застосування Конвенції з морського права, а не будь-якого іншого договору, може використовуватися лише процедура, передбачена Конвенцією» [50].

Процеси виокремлення регіональної правотворчості та правозастосування можна зустріти в рамках діяльності різних регіональних органів та інституцій, які в першу чергу віддають перевагу саме регіональним міжнародно-правовим принципам та нормам.

Висловлюються думки, що процеси фрагментації міжнародного права та проліферації міжнародних інституцій ставлять під загрозу загальний «сюжет», тобто сукупність універсальних та міжгалузевих принципів та норм. Так, однією стороною цієї проблеми В.Л. Толстих вважає конфлікт позицій міжнародних інституцій, що не тільки породжує невизначеність, але й релятивізує ідею міжнародного права в цілому. А іншою стороною цієї проблеми, на його думку, є посилення ролі спеціалістів, які ставлять перед собою локальні, а не глобальні завдання [33, с. 12].

Як зазначав свого часу М. Коскенніємі, правова глобалізація стане глобалізацією функціонального розмежування, яке існує в національних спільнотах. Транснаціональні режими замінять територіальні, держав замінять режими. Без надання належної уваги питанню єдності світу це посилить суперечності між правовими режимами, ідеями: одні будуть важливіші за інші, кожен правовий режим буде організований відповідно до певної ієрархії [51, с. 15].

Так, на думку Г. Хафнера, сьогодні не існує єдиної системи міжнародного права, оскільки міжнародне право складається із непорядкованих частин та елементів, які мають різну структуру. Тому, як здається Г. Хафнеру, навряд чи можна говорити про однорідний характер міжнародного права, оскільки його система включає універсальні, регіональні або навіть двосторонні системи, підсистеми та підпідсистеми з різними рівнями правової інтеграції [52, с. 171].

У свою чергу, на думку інших відомих юристів Б. Зімма та Д. Пулковські, міжнародне право перетворилося у досить розширену структуру, хоча і фрагментовану, проте концептуальна різниця між загальними та спеціальними нормами продовжує відігравати важливу роль для підтримання єдності системи. Так, Б. Зімма та Д. Пулковські зауважують, що хоч міжнародне право і є системним, далеко не обов'язково, щоб воно являло собою всеохоплюючий та організований правопорядок. На їхню думку, структура міжнародного права переважно ґрунтується на неформальних ієрархічних зв'язках. Можливо, найважливішим серед таких ієрархічних зв'язків є концепція загального міжнародного права, в межах якого створюються спеціальні правові норми. І лише за умови визнання фундаментальної ролі загального міжнародного права у міжнародній правовій системі принцип *lex specialis* може діяти [53, с. 485, 500].

Здається, досить влучну думку з цього приводу висловив видатний юрист-міжнародник та вчений І.І. Лукашук, який зазначив, що ускладнення глобальної системи та посилення значення регіональних інтересів визначають невідворотність розвитку інтеграції на регіональному рівні. На цій основі створюються регіональні системи правового регулювання, які володіють більшою чи меншою специфікою як у правотворчості, так і у правозастосуванні. І в першому, і в другому аспектах вони йдуть далі, ніж загальне міжнародне право. Тому їх досвід складає безсумнівну цінність для останнього. Проте, це не означає, що загальне міжнародне право буде слідувати тим же шляхом, як і правове регулювання інтеграційних процесів.

Дуже великими є відмінності глобальної інтеграції від регіональної [54, с. 193]. Проте регіоналізм може виявитися корисним у якості однієї з форм здійснення загального права (як наприклад, у випадку з Конвенцією ООН з морського права) [55, п. 466].

З огляду на проблему універсального та регіонального міжнародного правозастосування у 2005 році під час дослідження питання фрагментації міжнародного права, а саме щодо функцій та сфери застосування норми *lex specialis* та питання про автономні режими, Комісія міжнародного права ООН також приділила окрему увагу питанню регіоналізму в міжнародному праві.

Так, КМП ООН в процесі обговорень дійшла висновку, що термін «регіоналізм» часто зустрічається, коли обговорюється питання універсальності міжнародного права у контексті його історичного розвитку та важливих факторів, які визначають зміст його частин, та застосовується щонайменше у трьох різних значеннях, а саме як: а) сукупність відмінних один від одного підходів та методів, що застосовуються при аналізі міжнародного права; б) спосіб встановлення міжнародно-правових норм; в) спроби домогтися географічних виключень з-під дії універсальних норм міжнародного права [55, п. 450, п. 451].

У першому випадку це поняття використовується для позначення конкретних напрямків юридичної наукової думки або історичних чи культурних традицій (наприклад, «англо-американська» традиція або «континентальна» традиція в міжнародному праві, «радянські» доктрини або «підходи країн третього світу» до міжнародного права) [55, п. 452].

У другому випадку мова йде про регіони як найбільш придатні форуми для встановлення міжнародно-правових норм з огляду на відносну однорідність відповідних інтересів та суб'єктів. Наприклад, іноді висловлюється думка про те, що міжнародне право повинно розроблятися у регіональному контексті, оскільки у цьому випадку воно буде здійснюватися більш ефективно та справедливо і відповідні норми будуть тлумачитися та застосовуватися належним чином. Регіоналізм у цьому розумінні часто

виявляється у центрі уваги завдяки соціологічним підходам до міжнародного права. На думку КМП ООН, безсумнівно, що іноді доцільно обмежувати застосування нових норм права певним регіоном. Разом з тим, багато міжнародно-правових норм виникли внаслідок поступового територіального розширення дії регіональних норм за межі відповідних регіонів [55, п. 455].

У третьому випадку мова йде про регіоналізм як спробу домогтися географічних виключень із універсальних норм міжнародного права. Таке явище, на думку КМП ООН, може тлумачитися в двох значеннях:

а) у позитивному значенні – як норма або принцип, що має регіональну сферу дії у порівнянні з будь-якою універсальною нормою або принципом (така норма буде мати обов'язкову силу тільки для держав певного регіону); або

б) у негативному значенні – як норма або принцип, що накладає обмеження на дійсність універсальної норми або принципу (держави відповідного регіону будуть звільнені від необхідності застосування універсальної норми або принципу) [55, п. 456].

Щодо першого («позитивного») підходу у КМП ООН не виникло жодних сумнівів у тому, що держави можуть на основі договору або будь-яким іншим чином встановити спеціальне право, що застосовуватиметься у відносинах між ними [55, п. 457].

Стосовно другого («негативного») підходу КМП ООН зауважила, що він, як вбачається, не може не залежати від більш загального питання – питання про можливість та наслідки (регіонального) *lex specialis*: умови, за яких регіональна норма може дозволяти відступати від універсальної норми. Тому, на думку КМП ООН, необхідно було розглянути два питання:

- 1) про універсальність та регіоналізм у контексті права прав людини; та
- 2) взаємозв'язок між універсальністю та регіоналізмом у контексті системи колективної безпеки, що передбачена Статутом ООН [55, п.456, п. 459].

Щодо першого питання КМП ООН дійшла висновку, що воно стосується філософських аспектів культурного релятивізму, що знаходиться поза рамками дослідження КМП ООН. Разом з тим, КМП ООН звернула увагу на те, що у будь-якому випадку регіональні режими у сфері прав людини можуть також розглядатися як варіанти здійснення та застосування загальних стандартів, що змінюються та залежать від контексту, а не як виключення із загальних норм. Тому, на думку КМП ООН, це питання повинно розглядатися у контексті співвідношення загального та спеціального права (*lex specialis*) [55, п. 459].

Щодо другого питання стосовно колективної безпеки відповідно до Глави VIII Статуту ООН КМП ООН дійшла висновку, що воно пов'язане з питанням про пріоритет компетенції між регіональними органами та домовленостями і РБ ООН у сфері вжиття заходів примусового характеру. З огляду на це КМП ООН зазначила, що відповідно до пункту 2 статті 52 Статуту, жодні дії, які вживаються такими органами або відповідно до таких домовленостей, не можуть вважатися «виключеннями» із сфери компетенції РБ ООН. Тому Главу VIII Статуту слід розглядати як низку функціональних положень, спрямованих на пошук найбільш прийняттого рівня вирішення конкретних питань відповідно до понять «субсидіарності» [55, п. 460].

Зокрема, КМП ООН зазначила, що часто трапляються випадки, коли регіональні особливості проявляють або набувають функціональної якості. Наприклад, регіональний екологічний або правозахисний режим з огляду на свою екологічну або правозахисну спрямованість можуть бути більш важливими, аніж регіональний режим. Проте, такий тип диференціації, на думку КМП ООН, становить суть дослідження функцій та сфери застосування норм *lex specialis* і питання про «автономні режими» [55, п. 454].

Висновки, яких КМП ООН дійшла у питаннях співвідношення спеціальних та загальних норм міжнародного права, а також питання співвідношення «автономних (спеціальних) режимів» та загального

міжнародного права, були викладені у доповіді «Фрагментація міжнародного права: складнощі, обумовлені диверсифікацією та розширенням сфери дії міжнародного права», що була представлена на шістдесят першій сесії Генеральної Асамблеї ООН у 2006 році.

Щодо співвідношення спеціальних та загальних норм КМП ООН зокрема дійшла таких висновків.

Принцип *lex specialis derogat legi generali* не застосовується до деяких норм загального права, а саме норм *jus cogens*, які відповідно до статті 53 Віденської конвенції про право міжнародних договорів, є нормами, що «приймаються та визнаються міжнародним співтовариством в цілому як норма, відхилення від якої неприпустиме» [56]. До таких норм, наприклад, відносять заборону агресії, рабства та работоргівлі, геноциду, расової дискримінації, апартеїду, катувань, а також основні норми міжнародного права, що застосовуються у збройних конфліктах, та право на самовизначення. Зазначені норми також мають характер зобов'язань *erga omnes* (проте, не всі зобов'язання *erga omnes* мають характер норм *jus cogens*). Крім того, інші норми також можуть мати характер *jus cogens*, оскільки вони приймаються та визнаються міжнародним співтовариством держав в цілому як норми, відхилення від яких неприпустиме [57, п. 251]. Отже, якщо норма регіонального характеру буде суперечити нормі *jus cogens*, вона буде недійсною *ipso facto*.

Щодо співвідношення загального міжнародного права та спеціальних («автономних») режимів, до яких частково можуть бути віднесені регіональні підсистеми міжнародного права, КМП ООН зазначила таке:

1. Спеціальний режим може мати переважну силу по відношенню до загального права та може бути використаний для застосування, уточнення, оновлення або зміни загального права, а також для відхилення від загального права, як це передбачається і у випадку співвідношення загальної та спеціальної норм. Так само, норми спеціального режиму не матимуть переважної сили по відношенню до норм *jus cogens* [57, п. 251 пп. 14].

2. Загальне право застосовується для заповнення прогалин у спеціальному режимі, якщо будь-які питання не регулюються останнім [57, п. 251 пп. 15].

3. Загальне право застосовується, якщо спеціальний режим або створені на його основі інститути виявляться недієздатними, тобто якщо спеціальні закони не мають дійсної перспективи належним чином забезпечувати досягнення цілей, для яких вони були прийняті; недієздатність спеціального режиму має визначитися в першу чергу шляхом тлумачення правових актів про його створення. Разом з тим, під час тлумачення безпосередньо застосовуються міжнародне звичаєве право та загальні принципи права, якщо: а) договірна норма є нечіткою або допускає розбіжності; б) терміни, що використовуються у договорі, мають загальновизнане значення у міжнародному звичаєвому праві або відповідно до загальних принципів права; в) договір не містить положень про право, що має застосовуватися [57, п. 251 пп. 16, 20].

Отже, зазначені положення мають застосовуватися щодо співвідношення загальних та регіональних норм, які виступають по відношенню до перших як спеціальні норми (*lex specialis*), а також у взаємодії загального права та різних регіональних правових режимів, що виступають по відношенню до загального права як спеціальні («автономні») режими.

Зокрема, у своїй Доповіді КМП ООН звернула увагу на існуючу в міжнародному праві ієрархію норм, а саме існування норм *jus cogens* (відхилення від яких неприпустиме), зобов'язань *erga omnes* (норми, які містять зобов'язання держав по відношенню до міжнародного співтовариства в цілому, у випадку порушення яких будь-яка держава може вимагати відповідальності з боку держави-порушниці) та зобов'язань держав згідно зі Статутом ООН (норми, що суперечать статті 103 Статуту, не застосовуються в результаті такої колізії та в рамках такої колізії) [57, п. 251 пп. 32-42]. Таким чином, будь-які регіональні правові норми або правові режими не

повинні суперечити нормам *jus cogens*, зобов'язанням *erga omnes* та зобов'язанням держав згідно із Статутом ООН. Проте у випадку колізії між однією з вищезазначених ієрархічно вищих норм та іншою нормою міжнародного права, в тому числі і регіонального характеру, останню слід тлумачити так, щоб вона була сумісна з першою. У разі неможливості такого тлумачення застосовуватиметься ієрархічно вища норма.

Як приклад колізії між універсальними та регіональними міжнародно-правовими нормами, яка може виникати на практиці, можна навести ситуацію, коли РБ ООН, діючи на основі Глави VII Статуту ООН, передала ситуацію в Дарфурі Прокурору МКС та постановила, що уряд Судану та всі сторони конфлікту в Дарфурі зобов'язані у повній мірі співпрацювати з МКС та його Прокурором, а також надавати їм будь-яку необхідну допомогу. Разом з тим, РБ ООН також закликала держави, які не є учасниками Римського Статуту та не мають зобов'язань відповідно до Статуту, так само як і відповідні міжнародні та регіональні організації, співпрацювати з МКС та Прокурором МКС у повній мірі [58]. Водночас після відповідних наказів МКС про арешт президента Судану Омара аль Башира [59; 60] Африканський Союз зробив низку заяв та рішень, в яких відмовився співпрацювати та сприяти МКС в цьому арешті. Зазначена позиція ґрунтувалася на наявності імунітету у президента Судану. Зокрема, наголошувалось на тому, що Судан не є учасником Римського Статуту. Позиція щодо невиконання відповідного рішення МКС про арешт Омара аль Башира неодноразово наголошувалася в рішеннях Асамблеї АС [61; 62; 63; 64; 65; 66; 67; 68; 69]. На таку ж позицію, викладену в цих рішеннях Асамблеї АС, посилалися, зокрема, Малаві та Чад, коли обґрунтовували невиконання ними зобов'язань щодо сприяння МКС в арешті Омара аль Башира, хоча вони і є учасниками Римського Статуту. З огляду на це Палата попереднього провадження МКС, навівши як приклад відповідну практику та рішення міжнародних судових органів та інституцій, зазначила, що «міжнародне звичаєве право створює виняток по відношенню до імунітетів

глав держав, а саме, коли міжнародні суди намагаються зарештувати главу держави за скоєння міжнародних злочинів» [70, п. 43], [71, п. 13]. Крім того, Палата попереднього провадження МКС зазначила, що постійне навмисне ухилення від виконання рішень та наказів МКС, пов'язане з обов'язком співпрацювати з МКС щодо арешту Омара аль Башіра, є також ухиленням від виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1593 (2005), ухваленої на основі Глави VII Статуту ООН [72, п. 21].

У такій ситуації ще раз варто згадати влучну думку І.І. Лукашука, який стверджував, що специфіка міжнародно-правового регулювання в межах регіональних інтеграцій не означає створення регіональних систем міжнародного права. Мова може йти лише про регіональні підсистеми загального міжнародного права або про регіональні підсистеми міжнародно-правового регулювання. Інша тенденція призвела б до руйнації загального міжнародного права [54, с. 193]. І регіональні організації не можуть протиставити свої рішення універсальнообов'язковим міжнародно-правовим нормам, закріпленим чи то у договірному, чи то у звичаєвому міжнародному праві. В подібних ситуаціях, перевага завжди залишається за ієрархічно вищою нормою, чи то *jus cogens*, чи то *erga omnes*, чи то зобов'язання відповідно до Статуту ООН відповідно до його статті 103.

Таким чином, так звана «регіоналізація» міжнародного права є процесом, що відбувається сьогодні виключно в площині універсального міжнародного права та відповідно до загальноприйнятих і обов'язкових універсальних міжнародно-правових принципів та норм. І варто погодитись з Ю.С. Безбородовим [73, с. 30], що і універсалізація, і фрагментація, а в даному випадку – регіоналізація, є субпроцесами еволюції всього міжнародного права.

1.4. Співвідношення впливу на міжнародне правотворення та правозастосування сучасних універсальних та регіональних міжнародних організацій

«Нормативний вибух», якого зазнало міжнародне право у другій половині ХХ століття, став безсумнівним результатом тих змін, які відбулися в процесах міжнародного правотворення та правозастосування у цей період. Ключові новації у цих процесах відбулися завдяки появі та активній діяльності численної кількості міжнародних організацій та установ як універсального, так і регіонального характеру.

Так, на сьогодні існує численна кількість можливостей для участі міжнародних організацій у правотворчому процесі, серед яких, наприклад, Я. Броунлі виокремлює такі:

- 1) виступати з ініціативою про укладення міжнародних договорів;
- 2) підтверджувати практику держав;
- 3) ухвалювати декларативні резолюції;
- 4) виступати форумом для висловлення думок правників;
- 5) ухвалювати постанови за допомогою органів, наділених судовими повноваженнями;
- 6) підтверджувати практику політичних органів;
- 7) мати законодавчі повноваження, які делегуються організаціям;
- 8) підтверджувати зовнішню практику організацій;
- 9) проводити внутрішню нормотворчу діяльність [74, с. 433-436].

При розробці будь-якого нормативного документу міжнародна організація повинна діяти відповідно до своєї нормотворчої компетенції, тобто в межах тих повноважень, якими вона володіє відповідно до міжнародного права [75, с. 60].

Так, стаття 6 Віденської конвенції 1986 року про право договорів між державами та міжнародними організаціями передбачає, що «правоздатність міжнародних організацій укладати договори регулюється відповідними

правилами цих організацій». Відповідно до статті 2 цієї ж конвенції до правил організацій також відносять установчі акти організації, відповідні рішення та резолюції, а також їхню сталу практику [76].

У формуванні норм універсального міжнародного права особлива роль належить Генеральній Асамблеї ООН. Її резолюції мають характер рекомендацій. Проте, в подальшому положення, що в них містяться, у багатьох випадках визнаються державами в якості норм загального міжнародного права (*opinio juris*). Юридично такі норми існують як звичай, а відповідні акти слугують доказом їх існування. Найбільш показовою у зв'язку з цим є історія Загальної декларації прав людини, положення якої стали основою нової галузі міжнародного права – міжнародного права прав людини. Іншим прикладом може слугувати Декларація принципів міжнародного права 1970 року, яка визначила зміст найбільш важливих норм цього права [54, с. 188]. Так, наприклад, резолюціями ГА ООН було схвалено Міжнародні пакти про права людини 1966 року [77; 78; 79], Договір про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 року, Конвенцію про міжнародну відповідальність за шкоду, заподіяну космічними об'єктами 1971 року та багато інших. Як правило, тексти таких міжнародних пактів, конвенцій, договорів публікуються у документах ООН як додатки до резолюції Генеральної Асамблеї [80, с. 176]. І, як відомо, МС ООН наголошував у своїх рішеннях на обов'язковому існуванні *opinio juris* у процесі формування міжнародного звичаю [81, п. 27; 82, п. 74, п. 77], а значення резолюцій ГА ООН у цьому контексті було окремо підкреслено у Консультативному висновку МС ООН щодо правомірності погрози або застосування ядерної зброї, у якому зазначалося, що «резолюції Генеральної Асамблеї ... можуть в деяких випадках бути важливим свідченням для встановлення існування правила або виникнення *opinio juris*. Щоб встановити це по відношенню до певної резолюції ГА ООН, необхідно поглянути на її зміст та умови її прийняття; також необхідно звернути увагу на те, чи існує *opinio juris* в нормативному контексті. Або ж низка резолюцій може продемонструвати

поступову еволюцію *opinio juris*, необхідного для встановлення нового правила» [83, п. 70].

Також істотно зросла роль Ради Безпеки ООН у процесах міжнародної правотворчості. Перш за все це стосується її ролі у розвитку змісту Статуту ООН. Діяльність РБ ООН є гарним прикладом активної участі міжнародного органу у міжнародному врегулюванні, зокрема, у сфері боротьби з тероризмом та безкарністю, шляхом вжиття заходів, спрямованих не безпосередньо на держав-членів ООН як таких, а на їхніх громадян [84, с. 8]. Резолюції РБ ООН щодо Сомалі (1992 рік) [85] та щодо Руанди (1994 рік) [86; 87] були прийняті на основі Глави VII Статуту «Дії стосовно загрози миру, порушення миру та актів агресії». У цих випадках мова йшла про внутрішні конфлікти, які ледве могли становити безпосередню загрозу міжнародному миру. Проте вони очевидно перебували у протиріччі з інтересами спільноти. З метою вирішення гострої гуманітарної проблеми РБ ООН вдалася до розширеного тлумачення власних повноважень. У резолюції РБ ООН 794 (1992 рік) щодо Сомалі зазначалося, що: «масштаби людської трагедії... створюють загрозу міжнародному миру та безпеці» [88]. У результаті були прийняті рішення про застосування збройних сил [54, с. 188].

Ще більш показовим у цьому контексті було створення трибуналів для колишньої Югославії та Руанди. Навряд чи можна сумніватися в тому, що їх створення не передбачено Статутом ООН. Рада Безпеки ООН шляхом розширеного тлумачення положень Статуту ООН прийняла статути трибуналів [89; 90]. Держави мовчазною згодою визнали ці дії правомірними [54, с. 188].

У спеціальних галузях міжнародного права велику правотворчу діяльність здійснюють спеціалізовані установи ООН. Розвиток таких галузей є характерною рисою сучасного міжнародного права, що позначається поглибленими процесами глобалізації [54, с. 189]. Так, наприклад, різні норми, проголошені Верховним комісаром ООН у справах біженців або вироблені в рамках Всесвітньої організації з охорони здоров'я та Всесвітньої

організації інтелектуальної власності, можуть здійснювати безпосередній вплив на індивідуумів, а не тільки на держави [84, с. 8].

Правотворчі функції міжнародних судових установ також істотно посилились, здебільшого шляхом розробки та встановлення доктрини «повноважень, які маються на увазі» (implied powers), початок якому був покладений ще у консультативному висновку Постійної палати міжнародного правосуддя у 1928 році щодо тлумачення греко-турецької угоди від 1 грудня 1926 року [91, с. 20]³. Така доктрина також потім застосовувалася Міжнародним Судом ООН [92, с. 179; 83, п. 70]⁴. У Європейському Союзі такий підхід взагалі було закріплено в установчих документах Європейського Співтовариства, а потім в Угоді про функціонування Європейського Союзу [93; 94].⁵

Таким чином, все більш вагому роль у процесі міжнародної правотворчості у ХХ столітті почали відігравати міжнародні судові інституції, зокрема і в першу чергу – Міжнародний Суд ООН. Згідно з Статутом МС ООН, рішення Суду обов'язкові лише для сторін у справі та у певній справі [95, ст.59]. Проте, насправді, авторитет МС ООН настільки вагомий, що держави, обґрунтовуючи власні права, дуже часто використовують рішення та консультативні висновки МС ООН. На них як на доказ існування та змісту звичаєвих норм дуже часто посилаються міжнародні арбітражі. І власне МС ООН став більш розширено тлумачити свої можливості у правотворчому процесі. В одній із своїх особливих думок

³ У цій справі Постійна палата міжнародного правосуддя дійшла висновку, що у випадку, коли Змішана Комісія, створена відповідно до згаданої угоди, не знайде рішення, така Комісія може звернутися до арбітражу з огляду на те, що “не дивлячись на відсутність у статті відповідних положень з цього питання, можливо та природньо зробити припущення, що Змішана Комісія наділена повноваженнями передати спір на розгляд арбітра, якщо вона буде не здатна вирішити поставлені перед нею питання”

⁴ i) У Консультативному висновку про відшкодування шкоди, Міжнародний Суд ООН зазначив, що “відповідно до міжнародного права Організація повинна вважатися такою, що наділена повноваженнями, навіть якщо вони чітко не визначені у Статуті, як очевидно необхідними для виконання покладених на неї обов'язків”; ii) у Консультативному висновку у 1996 році для Всесвітньої організації охорони здоров'я Міжнародний Суд ООН зазначив, що “загально визнано, що міжнародні організації можуть реалізовувати повноваження, відомі як “повноваження, що маються на увазі”

⁵ i) стаття 308 Угоди про створення Європейського Співтовариства передбачала: “Якщо дії Співтовариства у процесі функціонування спільного ринку доводять необхідність досягнення однієї із цілей Співтовариства, а ця Угода не передбачає відповідних повноважень, Рада має відповідно до одностайної пропозиції Комісії та за результатами консультацій з Європейським Парламентом вжити відповідних заходів”; ii) стаття 3 (2) Угоди про функціонування Європейського Союзу, яка передбачає, що “Союз... має виключні повноваження для укладення міжнародної угоди, коли таке укладення передбачається законодавчим актом Союзу або таке укладення є необхідним для реалізації Союзом своєї внутрішньої компетенції, або ж якщо укладення такої угоди вплине на спільні правила або змінить їхній обсяг”

суддя А. Корома стверджує: «Суд у цілому проявив тенденцію розвивати право...»[54, с. 189].

Водночас, починаючи з другої половини ХХ століття, спостерігається тенденція щодо надання переваги у підготовці проектів різних документів Комісії міжнародного права ООН [96, с. 6]. Крім того, якщо говорити про все більш вагому роль Міжнародного Суду ООН, варто зауважити також і згадати про Комісію міжнародного права ООН, а особливо, про взаємодію цих двох міжнародних інституцій. Поєднання авторитету цих органів дозволяє посилити їхній вплив на правотворчий процес. Мали місце декілька випадків, коли КМП ООН у своєму проекті формулювала правило, яке, на її думку, є або повинно бути нормою міжнародного права. У подальшому МС ООН посилався на проект КМП ООН як на доказ існування звичаєвої норми позитивного міжнародного права. Так, наприклад, відбувалося з низкою положень проекту статей про відповідальність держав [54, с. 189].

Зокрема, говорячи про роль універсальних міжнародних організацій у сучасних процесах міжнародної правотворчості, варто також наголосити на неабиякій ролі міжурядових організацій системи ООН.

Відповідно до статутів міжнародних міжурядових організацій системи ООН вирішення питань, що відносяться до компетенції цих організацій, у більшості випадків приймають у формі резолюцій-рекомендацій. Практично всі організації системи ООН у сфері створення резолюцій-рекомендацій практикують включення до них формулювань, що складають нові правила у сфері міждержавних відносин. Ці правила не тільки не мають аналогів серед існуючих норм міжнародного права, але не можуть розглядатися як діючі норми міжнародного права у момент їх створення. Скоріше за все, вони спрямовані на майбутнє і розглядаються як програми розвитку міждержавних відносин з точки зору *lex ferenda* [75, с. 95, с. 100].

Найбільш чітко питання про рекомендації сформульовано в статутах Міжнародної організації праці та ЮНЕСКО. У статуті МОП зазначається, що рекомендація, прийнята Генеральною конференцією МОП, «повідомляється

усім членам для розгляду з метою її реалізації шляхом прийняття національного законодавства або іншим способом» [97, ст. 19 п.6]. Статут ЮНЕСКО передбачає, що в рекомендаціях «Генеральна конференція формулює керівні принципи та норми для встановлення на їхній основі міжнародних правил у будь-якій сфері та пропонує державам-членам прийняти у законодавчому або іншому порядку, залежно від характеру питання, яке розглядається, та відповідно до основних законів кожної окремої держави, заходи для реалізації вищезгаданих принципів та норм на їхній території» [98, ст. 1].

Як зазначає Г.І. Тункін, держави-члени юридично не зобов'язані виконувати рекомендації [99, с. 157]. Проте статuti низки спеціалізованих установ передбачають, що у випадку прийняття рекомендацій держави, незалежно від їхнього ставлення до такої рекомендації, зобов'язані вжити певних дій. Так, відповідно до статуту МОП, кожний член організації зобов'язаний протягом 12 або, щонайпізніше, 18 місяців передати таку рекомендацію відповідним компетентним органам влади для прийняття щодо неї рішення та повідомити про це рішення Генерального директора МОП. Разом з тим держави-члени зобов'язані відповідно до статуту МОП періодично повідомляти Генерального директора МОП щодо стану їхнього законодавства та практики з питань, які зазначались в рекомендації [97, ст. 19 п. 6]. Надання державами-членами інформації про заходи, вжиті ними для реалізації прийнятих Генеральною конференцією рекомендацій, передбачається також статутом ЮНЕСКО [100, ст. 8] та Правилами процедури, що стосуються рекомендацій та конвенцій [98, ст. 16, ст. 17].

На думку Г.І. Тункіна, реальна дієвість норм-рекомендацій, тобто ступінь їх впливу на поведінку держав, залежить перш за все від потреб співробітництва держав у певній сфері. Чим більше відповідає таким потребам рекомендація, тим більше ступінь її дієвості [99, с. 158].

Таким чином, у другій половині ХХ століття не тільки з'явилася велика кількість міжнародних організацій, зокрема, якісно змінилась їхня роль у

процесах міжнародної правотворчості. Якщо говорити про універсальні міжнародні організації, то слід наголосити на їхній першочерговій ролі у формуванні та становленні загальнообов'язкових для всієї міжнародної спільноти таких універсальних міжнародно-правових норм як *jus cogens* та *erga omnes*, а також на їх вагомій ролі щодо визначення подальших загальних тенденцій у розвитку міжнародного права, зокрема, шляхом розробки, підготовки та затвердженню типових конвенцій, модельних кодексів, стандартів, проведення аналітичних досліджень та підготовки доповідей щодо найбільш проблемних питань, які можуть виникати у процесі застосування міжнародно-правових норм. Саме за допомогою універсальних міжнародних організацій та в рамках їх діяльності державам вдається визначати та створювати ту універсальну міжнародно-правову систему, в межах якої діють всі актори міжнародних відносин, зокрема, і регіональні організації.

Разом з тим, паралельно з активною участю універсальних міжнародних організацій у процесах міжнародної правотворчості посилилася також і роль регіональних організацій. Саме за допомогою діяльності регіональних організацій відбуваються процеси уніфікації, гармонізації та наближення національних правових систем держав.

Наприклад, для європейського регіону такими організаціями насамперед є Європейський Союз, Рада Європи, Організація з безпеки та співробітництва в Європі, Співдружність Незалежних Держав.

Так, найвищий рівень політичної, економічної та правової інтеграції можна спостерігати серед держав-членів Європейського Союзу. ЄС має різні інститути для прийняття правових рішень. Але загалом норми, які ухвалюються різними органами ЄС, можна поділити на:

- норми прямої дії, які є характерною ознакою права ЄС та складають значну частину його норм (Договір про функціонування ЄС, регламенти, певні директиви та рішення Ради, міжнародні угоди ЄС, акти органів асоціації);

- норми, які потребують національно-правової імплементації, які реалізуються кожною державою-членом ЄС на національному рівні (директиви Ради та Комісії ЄС);
- норми, які вимагають міжнародно-правової імплементації, тобто вимагають від держав-членів, інститутів ЄС вироблення відповідних правових актів (складають порівняно незначну частину норм права ЄС);
- норми, які забезпечують імплементацію приписів права ЄС [101, с. 57, с. 58].

До актів, що не носять обов'язкового характеру, відносять висновки та рекомендації. У них висловлюється позиція та оцінка органів ЄС, що спонукає адресатів до певних дій [102, с. 23].

Значний внесок у формування демократичних цінностей та інститутів Європи здійснює Рада Європи. Рада Європи надає великого значення гармонізації права його членів у різних областях, що входять у сферу компетенції організації. Досягається це шляхом прийняття відповідних норм та стандартів як рекомендаційного характеру (резолуції, рекомендації, декларації), так і юридично обов'язкового (конвенції, угоди, протоколи). Дуже значною є нормотворча діяльність РЄ: окрім Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод в рамках РЄ було прийнято біля 280 (станом на 2005 рік) інших міжнародно-правових документів, серед яких – угоди, конвенції, хартії, кодекси та протоколи до них.

Крім конвенцій, РЄ використовує також рекомендаційні документи (що можна віднести до актів *soft law*), до яких відносяться рекомендації Комітету Міністрів та резолюції Парламентської Асамблеї. За їх невиконання державою-членом можливе застосування специфічних для міжнародних організацій санкцій, аж до зупинення членства в РЄ або порушення процедури виключення держави з цієї організації.

Важливо відзначити, що в рамках правового співробітництва РЄ проводиться уніфікація законодавства і виробляється спільна для європейських держав правова політика. Вона охоплює різні галузі права і

відноситься переважно до сфер внутрішньодержавного правового регулювання [103, с. 91-94].

Коло питань правотворчої діяльності РЄ охоплює різні сфери: від захисту комп'ютеризованих даних, насильства під час спортивних заходів та охорони навколишнього середовища до діяльності засобів масової інформації, культурного співробітництва, попередження катувань та захисту національних меншин. Конвенції та хартії, що приймаються в рамках РЄ, виступають в якості еквіваленту більш ніж 80 тисячам двосторонніх угод та створюють правовий фундамент для внесення змін до національних законодавств держав-членів та їхньої гармонізації [102, с. 24].

Роль Організації з безпеки та співробітництва в Європі у становленні загальноєвропейського правового простору на нинішньому етапі полягає в основних напрямках її діяльності. Насамперед, ОБСЄ є важливим чинником регіональної та загальної безпеки. Окрім питань міжнародної безпеки, співробітництво держав-членів ОБСЄ охоплює питання захисту прав людини та забезпечення демократичного розвитку цих держав («людський вимір»), проблеми економіки та екології [103, с. 80].

В рамках співробітництва у гуманітарній сфері у документах ОБСЄ вироблена велика кількість політико-правових зобов'язань її членів щодо забезпечення прав людини і основних свобод, а також саме у сфері внутрішньодержавного правового регулювання, що у сучасному політико-правовому лексиконі отримали назву «норм і стандартів ОБСЄ».

Треба відзначити ще один важливий момент. ОБСЄ нині залишається єдиною регіональною структурою, що об'єднує всі держави континенту, а також «навколоєвропейські» держави, які мають спільні з європейськими (або подібні) правові традиції (США, Канада, країни Центральної Азії) [103, с. 83-84].

В рамках ще однієї регіональної організації, Співдружності Незалежних Держав, за 10 років було прийнято 1194 документа, 84% з яких набрали чинності з дня підписання, а 16% – після ратифікації і т.д. Міжпарламентська

Асамблея СНД приймає різні акти – постанови, заяви та ін. Особливе місце займають модельні акти, які розробляються з метою створення єдиного правового простору СНД, наближення законодавчих рішень його держав-учасниць з найбільш важливих, принципових питань, які вимагають уніфікації правового регулювання, ліквідації суперечностей або розбіжностей між правовими нормами різних держав-учасниць, що можуть завдати істотної шкоди регулюванню суспільних відносин. До видів таких модельних законодавчих актів можна віднести Загальні (основні) принципи, Основи єдиної політики, модельний закон як типовий законодавчий акт Міжпарламентської Асамблеї, що містить норми, які регулюють певну сферу суспільних відносин; модельний кодекс [102, с. 24-25].

Загалом, можна сказати, що правотворчість регіональних організацій відбувається в рамках універсально встановлених принципів та норм і загальних тенденцій розвитку міжнародного права, проте разом з тим вона покликана забезпечити більш глибоке та конкретне міжнародно-правове врегулювання тих чи інших питань та ситуацій, які неможливо або складно врегулювати на універсальному рівні чи які навіть не потребують такого універсального врегулювання. Зрештою, здебільшого саме завдяки регіональним міжнародним організаціям створюється той міжнародно-правовий масив принципів та норм, що з часом утворюють регіональні міжнародно-правові підсистеми універсального міжнародного права.

У зв'язку з таким зростанням ролі міжнародних організацій природно, що все частіше в літературі предметом дослідження стають не просто норми багатосторонніх міжнародних договорів, а й створені на їхній основі своєрідні «правові системи» міжнародних організацій – право ООН, право СОТ, право РЄ, право ОБСЄ, право ЄС тощо. «Правовими системами» *lato sensu* їх можна визнати насамперед тому, що вони складаються не тільки з норм та принципів, а й з механізмів правотворення та правозастосування за допомогою власних нормотворчих, юрисдикційних та контрольних органів. Справді, всі названі міжнародні організації приймають власні правові акти

(при цьому в останній час не тільки «м'яке», а й цілком «жорстке» право), мають судові (або квазісудові, як у випадку СОТ) установи, що діють в їхній структурі і розглядають питання реалізації норм міжнародного права та права цих організацій (відповідно: МС ООН, Апеляційний орган СОТ, Європейський Суд з прав людини, Суд з примирення та арбітражу ОБСЄ, Суд ЄС) [103, с. 72-73].

Сфера дії норм, які розробляються в рамках міжнародної організації, здебільшого залежить від складу учасників останньої. Так, наприклад, сфера дії норм, прийнятих в рамках універсальної організації, буде набагато ширша, ніж сфера дії норм, прийнятих в рамках регіональних організацій.

Слід зазначити, що сьогодні відбувається синергія між універсальною міжнародно-правовою системою та її регіональними підсистемами здебільшого завдяки активній правотворчій та правозастосовчій практиці універсальних та регіональних міжнародних організацій. Особливо це помітно у сфері захисту прав людини. На універсальному рівні в рамках ООН були прийняті такі важливі для цієї сфери міжнародно-правові акти як Декларація прав людини 1948 року, Міжнародна конвенція про ліквідацію усіх форм расової дискримінації 1965 року, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 року та два Факультативних протоколи до нього 1966 та 1989 років, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 року та Факультативний протокол до нього 2008 року та багато інших документів, для контролю за виконанням і дотриманням положень яких була також створена низка органів в рамках ООН. Створені в рамках ООН та її спеціалізованих установ різні міжнародно-правові документи та механізми стосовно прав людини встановили міжнародні стандарти захисту прав людини, які в подальшому стали основою для створення відповідних норм та механізмів на регіональному рівні (наприклад, Європейський суд з прав людини, Міжамериканський суд з прав людини, Африканський суд з прав людини та народів).

Очевидно, що контроль за дотриманням прав людини та захист прав людини може більш ефективно здійснюватися саме на регіональному рівні. Хоча, від початку створення універсальних та регіональних інструментів та механізмів захисту прав людини виникали певні сумніви щодо розбіжностей у переліку прав, які ними охороняються. Звісно, що коло прав, яке підлягало захисту відповідно до Міжнародного біллю прав людини (зокрема, Міжнародних пактів про громадянські та політичні права і про економічні, соціальні та культурні права 1966 року), було ширшим за те, яке передбачалось відповідними регіональними конвенціями про захист прав людини. Так, наприклад, оскільки прийняття Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод передувало прийняттю Міжнародних пактів з прав людини 1966 року, цілком логічно, що виникло питання щодо одночасного функціонування і універсальних, і регіональних механізмів захисту прав людини. Тому Комітет Міністрів РЄ доручив Комісії експертів з прав людини дослідити це питання. За результатами дослідження було підготовлено доповідь щодо розбіжностей між правами, що гарантуються ЄКПЛ, та правами, що гарантуються Міжнародним пактом про громадянські та політичні права. З огляду на що також було рекомендовано розглянути можливість поступового розширення кола прав, які будуть гарантовані ЄКПЛ. Але таке розширення має відбуватися лише з урахуванням можливості гарантувати відповідні права в рамках системи контролю, запровадженої ЄКПЛ [104, п. 1 – п. 3].

Подібну специфіку також можна спостерігати і в американській системі захисту прав людини. Хоч Американська конвенція з прав людини була прийнята після прийняття Міжнародних пактів з прав людини, проте економічні, соціальні та культурні права були згадані загалом лише в одній статті АКПЛ [105, ст. 26]. І лише у 1988 році Генеральною Асамблеєю ОАД було прийнято Додатковий Протокол до Американської конвенції з прав людини у сфері економічних, соціальних та культурних прав, який набрав чинності тільки у 1999 році [106].

Подібна ситуація є досить зрозумілою, адже на регіональному рівні держави створили більш дієві та ефективні механізми захисту прав людини, ніж на універсальному. Тому і коло прав, яким надавалась гарантія реального захисту, не було надто широким. Відповідні регіональні конвенції і були як раз покликані врахувати можливості держав та специфіку регіону. Так, наприклад, в Африканській Хартії прав людини та народів окрім індивідуальних прав, передбачалися і колективні права [107, ст.ст. 19-24], а також обов'язки індивідів по відношенню до окремих груп та індивідів [107, ст.ст. 27-29]. На відміну від Міжнародного пакту про громадянські та політичні права [77, ст. 4], ЄКПЛ [108, ст.15] та АКПЛ [105, ст. 27], Африканська Хартія прав людини та народів не передбачала можливості відступу від зобов'язань із захисту прав людини.

Регіональний характер інструментів та механізмів захисту прав людини забезпечив їх гнучкість та можливість їх поступових змін і розвитку. Права та свободи, закріплені на універсальному рівні, стали еталоном та стандартом, до якого повинні були прагнути всі держави. Саме вони в подальшому дали поштовх для прийняття різних конвенцій, як універсальних, так і регіональних, у сфері захисту прав людини.

Ще одним прикладом взаємодії та взаємодоповнення універсальної системи міжнародного права та її регіональних підсистем проявляється у діяльності міжнародних організацій, як універсального, так і регіонального характеру, у сфері підтримання миру та безпеки. Не зважаючи на те, що стаття 24 Глави V Статуту досить чітко покладає першочергову відповідальність за підтримання міжнародного миру та безпеки на Раду Безпеки ООН, Статут ООН також містить положення про роль регіональних організацій та домовленостей у підтриманні миру та безпеки в межах відповідних регіонів. Стаття 53 (1) Глави VIII передбачає, що Рада Безпеки ООН «використовуватиме, у випадках доцільності, такі регіональні домовленості або органи для вжиття примусових заходів під її керівництвом. Але жодних примусових заходів не може бути вжито з огляду на такі

регіональні домовленості або регіональними органами без відповідних повноважень, наданих Радою Безпеки ООН» [44]. На регіональному рівні підтримання міжнародного миру та безпеки сьогодні здійснюється різними організаціями, серед яких, зокрема, ЛАД, АС, ОБСЄ, НАТО, ШОС.

Варто зазначити, що кожна регіональна організація спрямована в першу чергу на вирішення тих проблем та загроз, які постають у сфері підтримання безпеки у відповідному регіоні, тобто кожна організація враховує у своїй діяльності регіональні особливості. Так, наприклад, особливістю Договору Північноатлантичного співробітництва є його стаття 5, що передбачає у разі нападу на одну з держав-учасниць цього Договору колективний захист всіх держав-учасниць Договору [109]. В Шанхайській організації співробітництва особлива увага приділяється боротьбі як з тероризмом, так і з сепаратизмом та екстремізмом [110, ст. 1, ст. 3]. В рамках ШОС була ухвалена і конвенція, що закріпила визначення цих понять, а також процедуру співпраці держав-членів організації у боротьбі та попередженні тероризму, сепаратизму та екстремізму [111, ст. 1]. Проте особливу увагу привертає стаття 4 Установчого акту АС, яка поряд з принципом невтручання будь-якою державою-членом АС у внутрішні справи іншої держави-члена АС допускає та передбачає «право Союзу на інтервенцію в державу-члена відповідно до рішення Асамблеї з огляду на тяжкі обставини, як-то: воєнні злочини, геноцид та злочини проти людяності» [112, ст. 4h]. А проведення такої інтервенції покладається на Раду з Безпеки та Миру АС, що була створена відповідним Протоколом, який підписали держави-члени АС [113, ст. 3, ст. 4, ст. 6]. Право АС на інтервенцію неодноразово ставало предметом дискусій та досліджень різних вчених [114; 115]. Зокрема, ще однією особливістю африканської системи безпеки є принцип «засудження та неприйняття неконституційних змін урядів» [112, ст. 4(p)]. Очевидно, що відповідні положення є відображенням тих проблем, з якими африканський регіон стикається останні півстоліття.

Проте, слід наголосити, що універсальні норми в сфері безпеки мають переважну силу, оскільки вони закріплені в Статуті ООН (зокрема: статті 2(4), 51, 52, 53, Глави VII та VIII). А з огляду на положення статті 103 Статуту ООН зобов'язання держав-членів ООН згідно із Статутом ООН мають переважну силу перед будь-якими іншими зобов'язаннями держав-членів ООН.

Взаємодія універсальної системи міжнародного права та її регіональних підсистем також проявляється у діяльності міжнародних організацій, як універсального, так і регіонального характеру, у сфері охорони навколишнього середовища. Так, на універсальному рівні основу для охорони навколишнього середовища було закладено міжнародно-правовими документами, розробленими в рамках Конференції ООН з навколишнього середовища та сталого розвитку у 1992 році («Конференція Ріо»), Всесвітнього саміту зі сталого розвитку у 2002 році («Ріо +10») та 2012 роках («Ріо +20»). На регіональному рівні варто згадати, що відповідні положення та загальні політико-правові підходи європейських держав до охорони навколишнього середовища були закріплені, зокрема, у Заключному акті НБСЄ 1975 року, в рамках ЄС розробляються програми дій ЄС з навколишнього середовища [116, с. 824], в рамках ЄЕК ООН європейськими державами також були підписані такі конвенції як Конвенція про транскордонне забруднення повітря 1979 року, Конвенція про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті 1991 року, Конвенція про транскордонний вплив промислових аварій 1992 року тощо; в рамках СНД основою для міждержавного співробітництва у цій сфері є Угода «Про взаємодію у сфері екології та охорони навколишнього середовища» 1992 року та Протокол про обов'язки, права та відповідальність сторін Угоди тощо.

Іноді взаємодія універсальної міжнародно-правової системи та її регіональних підсистем відбувається у зворотньому порядку, коли дія прийнятих на регіональному рівні міжнародно-правових норм поступово

виходить за межі одного регіону і може стати універсальною. Наприклад, в рамках ЄЕК ООН у 1992 році було підписано Конвенцію з охорони та використання міжнародних водотоків та міжнародних озер, а в 2003 році була внесена поправка в положення Конвенції, яка забезпечила можливість приєднання до неї будь-якої держави-члена ООН [117]. Відкрита для приєднання будь-якої держави-члена ООН й інша регіональна Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Оргуська Конвенція) 1998 року [118, ст. 19, п. 3].

Таким чином, іноді напрямки розвитку універсального міжнародного права можуть також визначатися на регіональному рівні. Разом з тим, основи та напрямки співробітництва держав у таких сферах як захист прав людини, підтримання миру та безпеки, охорона навколишнього середовища та сталий розвиток зазвичай визначаються на універсальному рівні, в рамках різних органів, організацій, програм та фондів ООН, проте ефективна реалізація та досягнення всіх поставлених на універсальному рівні цілей і завдань може здійснюватися тільки у поєднанні з відповідними регіональними інструментами та механізмами, а також за участі відповідних регіональних організацій. Тому за результатами проведеної на рівні глав держав та урядів зустрічі у рамках Конференції Організації Об'єднаних Націй зі сталого розвитку 20-22 червня 2012 року у заключному документі ще раз наголошувалося на тому, що сталий розвиток вимагає ефективного залучення та участі в ньому регіональних органів, і що регіональні механізми можуть доповнювати та полегшувати вжиті на національному рівні практичні спроби з розробки чітких дій на основі стратегій сталого розвитку [119].

Висновки до Розділу 1

Сьогодні універсалізм та регіоналізм є тісно взаємопов'язаними явищами у міжнародному праві. Це, зокрема, можна пояснити і з огляду на

історичні етапи їх виникнення та розвитку. У стародавні часи та середньовіччя відбувалося накопичення міжнародно-правового масиву норм в межах різних регіонів, поступове формування цими нормами відповідних інститутів та галузей міжнародного права. Для регіональних міжнародно-правових комплексів того періоду характерно, з одного боку, вироблення самобутніх, властивих лише даному регіону, норм та принципів, які є втіленням специфічної правової культури регіону; з іншого – усім регіонам світу характерні співпадаючі, однакові норми і принципи, які є втіленням об'єктивних закономірностей міжнародних відносин. Перші визначатимуть специфіку регіональних міжнародно-правових підсистем, другі – лягли в основу комплексу імперативних норм міжнародного права, універсальних принципів міжнародного права.

Починаючи з XVII століття основна динаміка розвитку міжнародного права зосереджується у європейському регіоні. Саме у відносинах європейських держав знаходить своє коріння ідея універсальності міжнародної спільноти, з огляду на що виникає і потреба в універсальних міжнародно-правових нормах. До недоліків цього процесу належить європоцентричний характер класичного універсального міжнародного права, тлумачення цього права на основі концепції «права цивілізованих націй». Лише з появою все більшої кількості нових держав у різних регіонах, на різних континентах, географія суб'єктів міжнародного права та кола питань, які воно регулює, поступово розширювалося.

І лише у XX столітті міжнародне право у своєму розвитку та сфері дії сягає універсальних масштабів, в чому значну роль відіграло і створення та функціонування універсальних міжнародних організацій, включення до системи міжнародного права значної кількості держав, утворених в процесі деколонізації, зростання рівня міжнародної правосвідомості, поглиблення взаємозалежності держав світу, поява спільних викликів міжнародній спільноті та необхідність об'єднання зусиль на універсальному рівні для

боротьби з ними (I та II Світові війни, явища геноциду, апартеїду, расизму, міжнародний тероризм тощо).

Ідея створення всезагального об'єднання держав, яке б забезпечило їх мирне співіснування, з'явилася набагато раніше, ніж були створені Ліга Націй, а згодом Організація Об'єднаних Націй. Ще у XV-XVI столітті відомі вчені та дослідники почали розробляти та працювати над проектами «вічного миру». Головною метою таких проектів було об'єднання держав у певний союз, в рамках якого держави могли б мирно вирішувати свої спори та конфлікти. Такі проекти мали переважно регіональний характер, оскільки стосувались об'єднання європейських держав. Лише деякі проекти передбачали об'єднання держав різних регіонів на універсалістських засадах. Саме такі проекти, не дивлячись на їх утопічну природу, стали тими першими науковими спробами вивести міжнародне спілкування на якісно новий рівень. У одному з найкращих таких проектів, розробленому І.Кантом, були запропоновані основні принципи міжнародного правопорядку, більшість з яких сьогодні закріплено у положеннях Статуту ООН. Отже, такі наукові розробки підготували якісне науково-теоретичне підґрунтя для подальшого практичного розвитку міжнародного права у напрямку універсалізму.

Друга половина XX століття позначилась розвитком двох пов'язаних процесів: формування і зміцнення універсального міжнародного права та інституціоналізації його регіональних підсистем. Міжнародне право у своєму розвитку не лише досягло універсальності, проте отримало нову віху розвитку регіоналізму, який зокрема став розглядатися одним з проявів фрагментації цього права.

Так, виникає проблема співвідношення між універсальною і регіональними системами захисту прав людини. Воно, зокрема, може проявлятися як в існуванні колізій між цими системами (наприклад, між Міжнародним білем про права людини та ЄКПЛ), так і в їх неоднаковому підході до тлумачення окремих прав людини (колізії між універсальним і

регіональним право захистом в рамках ЛАД, Африканського Союзу тощо), або й у відсутності відповідної правозахисної системи на регіональному рівні (Азійський регіон).

Разом з тим, сьогодні регіоналізація міжнародного права не є його руйнацією шляхом поділу на окремі незалежні один від одного або суперечливі частини, а навпаки – регіональні міжнародно-правові комплекси норм та механізми їх застосування є продовженням та більш конкретним висловленням тих принципів та засад, напрямків розвитку, що визначені на рівні універсальної міжнародно-правової системи. Сьогодні регіоналізм є невід’ємною запорукою ефективного існування універсального міжнародного права, конкретизуючи його приписи у відповідності до регіональної правосвідомості та правової культури. Регіональні міжнародно-правові підсистеми є складовими універсального правопорядку, сформованого у ХХ столітті.

Останні десятиліття ефективного існування таких регіональних міжнародно-правових підсистем та універсального міжнародного права в цілому здебільшого забезпечується завдяки існуванню та функціонуванню великої кількості відповідно універсальних та регіональних міжнародних організацій. Останні впливають на розвиток та становлення міжнародного права шляхом використання своєрідних способів та механізмів міжнародного правотворення та правозастосування.

Поява і розвиток на початку ХХІ століття концепцій «міжнародної спільноти», як дієвого актора міжнародно-правової системи, і «права міжнародної спільноти» є свідченням поглиблення універсалізму міжнародного права.

Основні висновки розділу висвітлені в працях автора [120; 121; 122].

РОЗДІЛ 2

ООН – ОСНОВНИЙ КОМПОНЕНТ ФУНКЦІОНУВАННЯ УНІВЕРСАЛЬНОГО МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

2.1. Роль Організації Об'єднаних Націй та Статуту ООН в міжнародно-правовому регулюванні сучасних міжнародних відносин

Міжнародно-правові реалії сьогодення здебільшого пов'язані із діяльністю міжнародних міжурядових організацій, серед яких основна роль безумовно належить Організації Об'єднаних Націй та системі її органів.

Основною характеристикою міжнародного правопорядку у XX столітті було створення великої кількості міжнародних організацій та, як наслідок, інституціоналізація всіх сфер міждержавного співробітництва.

Вирішальне значення для становлення сучасного універсального міжнародного правопорядку мало створення Організації Об'єднаних Націй, що є головним інструментом міжнародного миру та безпеки [123].

Кожний аспект діяльності ООН сьогодні пильно досліджується, включно з внеском цієї організації у різні політичні процеси, а також включно з порівнянням цілей цієї Організації до певного розвитку політичних відносин між її державами-членами на початку XXI століття. Неодноразово обговорювалися питання спроможності або неспроможності Організації виконувати свої повноваження та функції, а саме питання підтримки міжнародного миру та колективної безпеки, внеску ООН у розвиток міжнародного захисту прав людини та прав народів.

У збірці наукових досліджень, що була присвячена 50-річчю існування ООН, П.-М. Дюпюї зазначає таке:

«В останні роки стало очевидно, що Статут ООН являє собою не що інше, як конституцію міжнародної співдружності. Універсальний характер цієї Організації сьогодні ні у кого не викликає сумніву, і саме Статут цієї Організації є основним регулятором відносин, що виникають в рамках

міжнародної спільноти, і не може порівнюватися з будь-яким іншим міжнародним договором» [124, с. 1-2].

На думку Н. Схрейвера, запорукою довготривалої дії Статуту за відсутності жодних поправок чи доповнень став його стислий і лаконічний зміст. Надмірно деталізований текст Статуту міг би не витримати випробування часом. Поняття, що були використані в тексті Статуту, мають загальні значення, подекуди двозначні, які були обрані навмисно при складанні тексту Статуту для досягнення компромісу між державами. Саме це дозволяло по-різному трактувати та тлумачити положення Статуту в залежності від нових потреб та постійно мінливих обставин протягом такого довгого періоду часу [125, с. 2].

Як угода, Статут, який складається із 111 статей, має змішаний характер. З одного боку, він виступає як договір з огляду на положення про підписання, внесення змін та доповнень, ратифікації та вступу в дію. З другого боку, він має нормативний характер з огляду на положення про цілі та принципи. Статут містить положення про членство в Організації та про функціонування і діяльність самої Організації, її шести основних органів, склад, функції та повноваження цих органів, а також положення про процедуру голосування в рамках Організації, що вказує на конституційний характер Статуту ООН [125, с. 5]. Статут ООН є договором особливого виду та значення, договором *sui generis*. Його особливе значення полягає перш за все у його багатосторонньому характері, що спрямоване на універсальне коло суб'єктів міжнародного спілкування. Лише кількість перших учасників цього договору складала 51 держава, серед яких були європейські й азійські країни, країни Американського континенту, Близького Сходу та Африки, а відповідно до даних ООН станом на 2011 рік членами Організації Об'єднаних Націй стало вже 193 держави [126].

Статут ООН не тільки формулює цілі підтримання миру та забезпечення мирного співіснування, але є і міжнародно-правовим договором, який закріплює згоду його учасників діяти спільно для досягнення цих цілей,

причому у визначених межах створеної ними організації, основи структури та діяльності якої вони спільно визначили.

Говорячи про Статут ООН та його правову природу, особливу увагу привертають перші слова Преамбули Статуту – «Ми, народи Об'єднаних Націй...», які можуть розглядатися як правове висловлення особливої ролі народів у вирішенні міжнародних проблем на сучасному етапі розвитку. Саме рішучість народів об'єднаними зусиллями позбавити наступні покоління від війни призвела до створення ООН та підписання її Статуту. Звісно, відповідне волевиявлення народів було здійснене відповідними урядами держав.

Як особливість Статуту ООН також варто зазначити відсутність у ньому положень про те, у якому порядку держава-член Організації може денонсувати договір. Статут містить лише положення статті 6, яка передбачає, що член Організації, що систематично порушує принципи, зафіксовані в Статуті Організації, може бути виключений зі складу членів ООН Генеральною Асамблеєю ООН за рішенням Ради Безпеки ООН. Це положення підкреслює особливе значення Статуту та організації в цілому [127, с. 162-163]. Особливість Статуту як універсального міжнародного договору полягає також в тому, що він став правовою основою для укладення та прийняття великої кількості міжнародних договорів та угод, декларацій і резолюцій Ради Безпеки та Генеральної Асамблеї ООН, інших важливих міжнародних документів, які разом із Статутом створюють фундамент єдиного правового механізму регулювання міждержавних відносин та основу світового правопорядку [128, с. 22].

Так, на думку А.П. Мовчана, до появи Статуту ООН міжнародне право практично та юридично констатувало та у певній мірі пасивно відображало об'єктивну реальність паралельного існування на міжнародній арені держав, які відрізнялися за своєю соціально-політичною суттю, а також своїми зовнішньо-політичними підходами до вирішення проблем взаємовідносин з іншими державами, аж до можливості застосування силових засобів та

методів при здійсненні завдань та цілей своєї зовнішньої політики. Статут ООН змінив такий «пасивний» підхід міжнародного права та вперше в історії людства заборонив державам у міжнародних відносинах вдаватися до застосування або погрози силою по відношенню до політичної незалежності будь-якої держави та її територіальної недоторканості. Ідея мирного співіснування не тільки закладена в основу Статуту ООН, але й пронизує всі його положення щодо правового порядку діяльності держав-учасниць міжнародного спілкування. На думку А.П. Мовчана, без такої чітко закріпленої в Статуті ООН ідеї мирного співіснування та її всезагального визнання державами-членами Організації було б неможливим утвердження та розвиток єдиного та загального для всіх правопорядку у світі. Статут ООН заклав основи для існування сучасної системи міжнародного права як такої правової системи, яка відображає спільні інтереси та цілі міжнародного співтовариства держав у цілому, а також закономірності розвитку міжнародних відносин [10, с. 15, 31].

Основні та фундаментальні принципи, що закріплені в Статуті ООН, в основному перелічені в статтях 1 та 2 Статуту ООН. Універсальність закріплених в ньому принципів зокрема підтверджується тим, що такі ж принципи та аналогічні за змістом положення містяться у статутах різних міжнародних регіональних організацій та ключових регіональних міжнародно-правових документах. Так, наприклад:

- принцип підтримання миру та безпеки, що закріплений у статті 1 пункті 1 Статуту ООН, також відображений у статті 4 пункті (i) Установчого акту АС [112], статті 6 Пакту про створення ЛАД [129], статтях 28 та 29 Статуту ОАД [130], статтях 2 та 5 Декларації про принципи, що регулюють відносини між державами-учасницями, Хельсінського Заключного Акту НБСЄ 1975 року [131];

- принцип заборони застосування сили або погрози силою, що закріплений у статті 2 пункті 2 Статуту ООН, також відображений у статті 4 пункті (f) Установчого акту АС [112], статті 5 Пакту про створення ЛАД

[129], статті 3 пункті (g), статтях 19 та 22 Статуту ОАД [130], статті 2 Декларації про принципи, що регулюють відносини між державами-учасницями, Хельсінського Заключного Акту НБСЄ 1975 року [131];

- принцип мирного вирішення спорів, що закріплений у статті 1 пунктах 1, 2, 3 та статті 33 Статуту ООН, також відображений у статті 4 пункті (e) Установчого акту АС [112], статті 5 Пакту про створення ЛАД [129], статті 3 пункті (i) Статуту ОАД [130], статті 5 Декларації про принципи, що регулюють відносини між державами-учасницями, Хельсінського Заключного Акту НБСЄ 1975 року [131];

- принцип співробітництва в економічній, соціальній, культурній та гуманітарній сферах, що закріплений у статті 1 пункті 3 Статуту ООН, також відображений у статті 2 Пакту про створення ЛАД [129], статті 3 пунктах (e), (k), (m) Статуту ОАД [130], статті 1 пунктах (a), (b) Статуту РЄ [132], статті 9 Декларації про принципи, що регулюють відносини між державами-учасницями, Хельсінського Заключного Акту НБСЄ 1975 року [131];

- принцип забезпечення поваги та дотримання прав людини та основних свобод, що закріплений у статті 1 пункті 3 Статуту ООН, також відображений у статті 4 пунктах (l), (m) Установчого акту АС [112], статті 3 пункті (l) Статуту ОАД [130], статті 7 Декларації про принципи, що регулюють відносини між державами-учасницями, Хельсінського Заключного Акту НБСЄ 1975 року [131];

- принцип суверенної рівності держав, що закріплений у статті 2 пункті 1 Статуту ООН, також відображений у статті 4 пункті (a) Установчого акту АС [112], статті 2 Пакту про створення ЛАД [129], статті 3 пункті (b) Статуту ОАД [130]; статті 1 Декларації про принципи, що регулюють відносини між державами-учасницями, Хельсінського Заключного Акту НБСЄ 1975 року [131].

Принципи, що були закріплені в Статуті ООН та установчих актах міжнародних регіональних організацій і багатьох міжнародно-правових документах, були також знову підтвержені та закріплені в резолюції

Генеральної Асамблеї ООН, відомій як Декларація принципів міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами [133]. Той факт, що принципи, закріплені в Статуті ООН, повторюються в вищезазначеній Декларації, був підтверджений і в одному з рішень МС ООН. У рішенні по справі Нікарагуа проти США МС ООН підтвердив звичайний характер принципу заборони використання сили чи погрози силою, права на самозахист, принципу невтручання і поваги до основних принципів гуманітарного права. З огляду на заборону використання сили або погрози силою, що закріплено у вищезгаданій Декларації, МС ООН зазначив:

«Зміст тексту подібних резолюцій не може сприйматися лише як «повторення або роз'яснення» тих зобов'язань, які брали на себе Держави відповідно до Статуту. Навпаки, їх потрібно сприймати як діюче правило або діючий звід правил, задекларованих в резолюції, як таких» [134, п. 188].

Щодо обов'язковості такого правила МС ООН додав:

«Подальше підтвердження дії як звичаєвого міжнародного права принципу заборони використання сили чи погрози силою, закріпленого в ст. 2 п. 4 Статуту ООН, може мати місце в частому зверненні представниками держав у своїх заявах не тільки як до звичаєвого міжнародного права, але як і до фундаментального і основного принципу такого права» [134, п. 190].

До того ж, як було зазначено у консультативному висновку МС ООН щодо законності погрози або використання ядерної зброї від 8 липня 1996 року, між основними принципами, закріпленими в Статуті ООН, та тими, що існують як міжнародне звичаєве право, існує особливий зв'язок, оскільки останні слугують для роз'яснення та тлумачення перших [83, п. 84].

Зокрема, Міжнародний Суд ООН у рішенні по справі Нікарагуа проти США дійшов таких висновків:

1. Правило, що закріплено в Статуті ООН, одночасно може бути і звичайним принципом. Так, у рішенні МС ООН зазначалося: «Навіть якщо дві норми, що походять з різних джерел міжнародного права, виявляються однаковими за змістом, а також навіть якщо держави-сторони у справі

зобов'язані виконувати ці норми як на договірному рівні, так і відповідно до міжнародного звичаєвого права, ці норми продовжують існувати окремо» [134, п. 178].

2. Правило, що закріплено в Статуті ООН, могло існувати і до появи Статуту у формі звичаєвої норми міжнародного права. МС ООН зазначив, що «стосовно існування права на самооборону текст статті 51 Статуту ООН говорить про невід'ємне право держав на самооборону у випадку збройного нападу, що стосується як колективної, так і індивідуальної самооборони. Таким чином, Статут підтверджує існування права на колективну самооборону в міжнародному звичаєвому праві». Проте в своєму рішенні Суд нічого не сказав стосовно того, що право на самооборону належить до норм *jus cogens*. Тим не менш, МС ООН наголосив саме на «невід'ємному» характері такого права, що підтверджує те, що право на самооборону не може бути відмінено лише шляхом укладення угоди [134, п. 193]. Такий самий підхід можна застосувати і до принципу суверенної рівності держав. Це говорить про те, що засновники ООН мали на меті закріпити в тексті Статуту ті основні принципи, які існували до створення Організації і були наріжним каменем у системі правових норм, що регулювали міждержавні відносини.

3. Звичаєва норма може бути обов'язковою для виконання, навіть якщо вона не закріплена у тексті Статуту ООН. МС ООН навів докази існування *opinio juris*, відповідно до якого принцип невтручання у внутрішні справи належить до загального міжнародного права. Суд наголосив на тому, що «сам факт, що правило невтручання є таким, яке не закріплено в Статуті» [134, п. 202], не є перешкодою для того, щоб визнати такий принцип як один з основних і важливих, зважаючи на те, що його зміст впливає також із принципу суверенної рівності держав, що одночасно являється і звичаєвим принципом, і таким, що закріплений у Статуті ООН [124, с. 7-8].

Хоча очевидним є те, що Статут ООН не містить вичерпного переліку всіх загальнообов'язкових принципів сучасного міжнародного права, але

зв'язок принципів *jus cogens* і принципів, що закріплені в Статуті, безумовно існує. Оскільки можна стверджувати, що існування перших походить від дотримання та реалізації тих загальнообов'язкових принципів, що закріплені в Статуті. Проте положення Статуту можуть залишатися незмінними, в той час як норми *jus cogens* можуть змінюватися час від часу, що закріплено статтями 64 та 66 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року [56]. Тим не менш, Статут ООН можна вважати моральною та правовою основою для створення нових загальнообов'язкових правил та норм *jus cogens*.

І у цьому контексті варто згадати про те, що Статут ООН також містить положення про співвідношення зобов'язань членів Організації, що впливають з положень Статуту, та тих зобов'язань, що впливають з інших документів. Так, стаття 103 Статуту закріплює, що «у випадку виникнення протиріччя між зобов'язаннями членів ООН згідно Статуту та їхніми зобов'язаннями згідно будь-яких інших міжнародних угод, перевагу будуть мати їхні зобов'язання згідно Статуту».

Конституційний характер цього положення часто наголошувався багатьма дослідниками. Так, Р. Бернхардт писав: «Статут став конституцією міжнародного співтовариства і треті держави повинні, у відносинах між собою та в усіх інших випадках, поважати зобов'язання, що виникають у членів ООН відповідно до Статуту» [135, с. 1117]. На думку В.М. Федорова, саме таке положення Статуту ООН свідчить про те, що останній виступає в ролі основного джерела та фундаменту прогресивного розвитку і кодифікації міжнародного права [136, с. 38].

Як зазначав І.І. Лукашук, Статут ООН вперше визначив основні цілі та принципи міжнародної спільноти та міжнародного права, а також надав їм вищої юридичної сили. Всі галузі, інститути та норми міжнародного права повинні їм відповідати. Цілі та принципи є системоутворюючими факторами та перетворили міжнародне право у єдину структуровану систему [54, с. 182].

На думку А.П. Мовчана, визнання принципів Статуту ООН як основних норм міжнародного права поклало початок щонайменше двом новаціям у міжнародно-правовій практиці держав: по-перше, утвердженню у загальному міжнародному праві ідеї відносно імперативного характеру його основних принципів; по-друге, визнання за основними принципами міжнародного права особливого юридичного статусу як конституційних норм. Тому основні принципи є фундаментом всієї системи міжнародного права, визначають політико-правову форму цієї системи, її характерні риси та обумовлюють функціонування цієї правової системи в цілому [10, с. 44].

У свою чергу Д.Г. Арутюнян зауважував, що сила та цінність принципів та норм, які закріплені в Статуті ООН, підтверджуються також і тим фактом, що на основі Статуту в рамках ООН проводиться найбільша робота з кодифікації та прогресивного розвитку сучасного міжнародного права. Специфіка Статуту ООН як універсального міжнародного договору полягає у тому, що він став правовою основою для укладення та прийняття великої кількості міжнародних договорів, декларацій та резолюцій Генеральної Асамблеї ООН та інших важливих міжнародних документів, які разом зі Статутом ООН створюють фундамент єдиного правового механізму регулювання міждержавних відносин. Зокрема, Д.Г. Арутюнян доходить висновку, що такі міжнародно-правові документи складають основні джерела права ООН, що є своєрідним «правовим стрижнем» всієї міжнародної системи співробітництва [137, с. 23, 34, 37].

Так, неодноразово на роль Статуту ООН як фундаментальної основи сучасного універсального міжнародно-правового порядку наголошувалося у різних міжнародно-правових документах, зокрема, була підписана Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 року з урахуванням «... принципів міжнародного права, які закріплені Статутом ООН... » [57], були прийняті Манільська декларація про мирне вирішення спорів між державами 1982 року з підтвердженням важливої ролі ООН і принципів мирного вирішення спорів та заборони застосування сили чи погрози силою, що

закріплені Статутом ООН [138], Віденська Декларація та Програма дій 1993 року з урахуванням «...надій усіх народів на міжнародний порядок, що ґрунтується на принципах, які закріплені в Статуті ООН... » [139] щодо захисту прав людини та основних свобод. А майже через півстоліття після створення ООН її держави-члени у Декларації тисячоліття 2000 року ще раз підтвердили свою «...віру в Організацію та її Статут як невід'ємні основи більш мирного, процвітаючого та справедливого світу», зокрема, підтвердили свою «...відданість цілям та принципам Статуту ООН, які довели, що не залежать від часу та мають універсальний характер» [34, частина I п.1 та п.3].

Таким чином, створення ООН поклало початок і визначило новий етап в розвитку міжнародного права, яке через це нерідко отримувало в науці назву «права ООН», або «права Об'єднаних Націй» [140, с. 93-97; 141, с. 694-730]. Статут ООН як установчий акт універсальної міжнародної організації закріпив основні принципи та цілі міжнародних відносин, на основі яких було збудовано систему міжнародно-правових норм, що у своїй сукупності склали універсальний міжнародний правопорядок XX століття, та на основі яких продовжує будуватись універсальний правопорядок XXI століття та його регіональні міжнародно-правові підсистеми.

2.2. Недоліки функціонування основних органів системи ООН у їх універсальному та регіональному вимірі

З часів свого створення ООН зазнавала багато змін. Так, як стверджує С.В. Віднянський, найбільш радикальні зміни з часу створення ООН відбулися впродовж 90-х років XX століття, коли суттєво трансформувалася уся система міжнародних відносин. Виникнення нових держав внаслідок розпаду СРСР, Федеративної Соціалістичної Республіки Югославії та Чехословаччини спонукало ООН прийняти близько 25 нових держав-членів. Глобальні зрушення відбулись у розстановці сил на міжнародній арені. З

одного боку, США залишились єдиною наддержавою, з іншого, чітко визначилась тенденція поступового формування так званої багатополюсної системи міжнародних відносин. Усе це поставило на порядок денний важливе питання реформування структур та методів діяльності ООН [142, с. 208].

У свою чергу Н. Схрейвер узагальнив та виокремив сім основних змін, які відбулись по відношенню до ООН:

1. Організація розвилася з організації з обмеженим колом держав до універсального рівня організації, членами якої сьогодні є майже всі держави світу.

2. Другою важливою зміною було закінчення періоду колоніалізму, що змінило ООН. Кількість держав, що стали членами ООН, різко зросла. Але важливою є не стільки кількісна зміна, скільки якісна. Нерівноцінні позиції, які займали розвинуті країни і країни, що розвиваються, завжди ставали предметом дискусій, а іноді і суперечок стосовно необхідності проведення структурної реформи в міжнародному економічному та соціальному порядку. Це призвело до посилення впливу країн, що розвиваються, на розвиток міжнародного права.

3. Третьою важливою зміною стала нова інтерпретація терміну «загроза миру». У 1945 році вживання цього терміну означало підтримання миру через недопущення загрози війни. Сьогодні вжиття цього терміну має більш широке значення, базуючись на положеннях пунктів 1, 2, 3 статті 1 Статуту ООН, відповідно до якого загроза миру може настати не тільки внаслідок початку війни між державами, але і внаслідок розповсюдження зброї масового знищення, міжнародного тероризму, транснаціональної організованої злочинності, інфекційних хвороб та навіть (хоча ще не підтверджено практикою Ради Безпеки ООН) бідності, нерозвинутості держав, а також надмірного забруднення навколишнього середовища.

4. Четверта зміна стала наслідком виникнення занепокоєння не тільки щодо безпеки держав, але й щодо безпеки людей. У 1945 році основним

завданням було створення системи колективної безпеки проти агресії держав. Сьогодні ж джерелом загрози можуть бути не тільки держави, але й будь-які не державні елементи, і саме це становить загрозу як для держав, так і для людей.

5. П'ятою важливою зміною стало завершення періоду «холодної війни». Це також позначилося на зростанні ролі та посиленні значимості питання прав людини в міжнародних відносинах, не дивлячись на культурні розбіжності націй та народів.

6. До наступної зміни призвели події 11 вересня 2001 року, після яких багато нових концепцій було розвинуто на основі практики держав, що здійснювали відповідні заходи для боротьби з тероризмом, та аналізу низки багатосторонніх та регіональних конвенцій про боротьбу з тероризмом.

7. Останньою сьомою зміною варто зазначити кількість держав-членів ООН, яка збільшилася з 51 до 193. Але коло учасників Організації не обмежилося лише державами. Сьогодні промислові, соціальні рухи та неурядові організації також відіграють помітну роль у діяльності ООН, про що жодної ідеї ще не було в 1945 році [125, с. 8-12].

До зазначених змін потрібно ще додати створення та збільшення кількості регіональних міжнародних організацій, діяльність яких стала важливою як у сфері підтримання міжнародного миру та безпеки, захисту прав людини та навколишнього середовища, так і в сфері міждержавного співробітництва в політичній, економічній, соціальній, культурній сферах тощо.

І взагалі, як зазначає К. Шроєр, практика свідчить, що регіоналізм почав відігравати більшу роль, ніж це передбачалося Статутом ООН. Регіональні ознаки з'явилися як в самій системі ООН так і поза її межами. В межах системи ООН регіоналізація проявилася у питаннях формування складу, структури її органів, а також процесу прийняття рішень. Поза межами системи ООН регіоналізація проявилася через формальну та неформальну співпрацю з регіональними органами [143, с. 479].

Звісно, ці всі зміни породжували багато дискусій з приводу ефективності діяльності ООН та її органів, а на межі тисячоліть активізувалися обговорення і дослідження необхідності та можливих шляхів для реформування сучасної ООН. В першу чергу такі обговорення стосувалися діяльності основних органів Організації, а саме: Генеральної Асамблеї, Ради Безпеки, Економічної та Соціальної Ради і Міжнародного Суду.

Генеральна Асамблея ООН є одним з найбільш представницьких органів ООН, наділена повноваженнями рекомендаційного характеру, а також слугує найбільшим форумом для обговорення проблем міжнародного значення. Процеси регіоналізації не оминули універсальний представницький орган ООН. Зокрема, ГА ООН та інші пленарні органи розвинули досить розгалужену систему груп держав, що почала відігравати домінуючу роль у процесі прийняття рішень. На думку К. Шроера, такі угруповання мають виключно регіональні ознаки, при чому політичний аспект також відіграє важливу роль. Створення групи в першу чергу може визначатися географічним розташуванням та культурними особливостями (Африка, Латинська Америка) або відповідно до членства у регіональних організаціях (ЄС). Також регіональна співпраця проявляється під час більшості виборів та призначень. У ГА ООН це відбувалося під час обрання Голови ГА ООН, його заступників та голів основних комітетів [143, с. 479-480]. Так, наприклад, з огляду на значне збільшення кількості членів ООН, Генеральною Асамблеєю ООН були ухвалені відповідні резолюції, в яких передбачалося, що при обранні Голови ГА ООН має бути дотримана справедливість з географічної точки зору ротація представників держав Африки, Азії, Східної Європи, Латинської Америки, Західної Європи та інших держав. Відповідні регіони також мають бути представлені при обранні та призначенні заступників Голови ГА ООН та голів основних комітетів [144; 145]. Такий регіональний поділ держав на групи в ООН не є офіційним, більше того не має

відповідного закріплення в положеннях Статуту ООН, проте він вплинув, зокрема, на процеси прийняття рішення у цьому органі.

Від початку створення ООН, коли кількість держав-членів не була досить великою, на рішення ГА ООН переважний вплив мали держави Західноєвропейського регіону включно із США. І саме у перші роки існування ООН, як стверджує В.М. Федоров, найбільшого поширення отримала розроблена американськими політичними діячами Д. Ачесоном та Дж.Ф. Даллесом «доктрина компенсації», яка найкраще була втілена у резолюції 377(V) «Єднання заради миру» [136, с. 196].

Так, під час Корейської кризи в 1950 році СРСР проводило у Раді Безпеки ООН політику «порожнього крісла» як відповідь на відмову західних країн прийняти в якості постійного члена РБ ООН новостворену Китайську Народну Республіку. Фактично така політика СРСР блокувала можливість вжиття РБ ООН колективних заходів проти Північної Кореї, яка була визнана агресором та порушником міжнародного миру [146; 147; 148]. Резолюції щодо Кореї були ухвалені необхідною на той час мінімальною кількістю в сім голосів. В такій ситуації, коли РБ ООН не могла ефективно функціонувати, США та їх союзники передали частину повноважень Ради Безпеки ООН Генеральній Асамблеї ООН, яка на той час могла контролюватися західними країнами. ГА ООН 3 листопада 1950 року ухвалила Резолюцію 377 (V) під назвою «Єднання заради миру». Положення цієї Резолюції уповноважують РБ ООН шляхом голосування в сім голосів (з 1965 року дев'ять голосів) або шляхом голосування більшості голосів ГА ООН скликати надзвичайні спеціальні сесії у випадку, коли РБ ООН не може виконувати свою основну функцію з підтримки миру та безпеки, реагувати на загрози миру, порушення миру чи акти агресії в результаті відсутності одностайності постійних членів РБ ООН. У певних випадках, таких як порушення миру чи акти агресії, ГА ООН визнала за собою повноваження рекомендувати вжиття збройних заходів [149]. Звісно, такий поділ повноважень йшов у розріз з тим поділом повноважень між ГА ООН та РБ

ООН, який був передбачений статтями 11-14 Статуту. Проте на той час він відповідав інтересам держав Західноєвропейського регіону включно з США.

Згадана резолюція неодноразово потрапляла під вир критики різних, зокрема, радянських, вчених та дослідників. Так, як зазначав М.О. Ушаков, з огляду на положення Статуту ООН Генеральна Асамблея не уповноважена контролювати діяльність Ради Безпеки та визначати ситуації невиконання нею «своїх основних обов'язків». Зокрема, шляхом прийняття резолюції не можуть встановлюватися критерії оцінки невиконання РБ ООН своїх повноважень. Окрім цього, ГА ООН не уповноважена встановлювати факти наявності загрози миру, порушення миру або акту агресії. На думку М.О. Ушакова, беззаперечним фактом є те, що право визначати існування загрози миру, порушення миру або акту агресії відповідно до статті 39 Статуту ООН належить виключно РБ ООН. Крім цього, якщо РБ ООН не приймає рішення внаслідок, наприклад, застосування однією із держав-постійних членів «права вето», то зовсім не доведено, що РБ ООН не виконує своїх функцій, про що йдеться в резолюції. На думку, М.О. Ушакова, головною метою резолюції 377 (A) V була фактична ліквідація принципу одностайності постійних членів РБ ООН, що був закладений у положення Статуту ООН [150, с. 116-125].

Посилаючись на процедуру «Єднання заради миру», ГА ООН прийняла рішення про проведення операції на Близькому Сході, що стало першою миротворчою операцією ООН [151]. ГА ООН не рекомендувала застосовувати силу, як це передбачено резолюцією «Єднання заради миру». Як процедурний механізм, резолюція «Єднання заради миру» використовувалася багато разів в різних ситуаціях. Останній раз це відбулося в 2002 році, коли ГА ООН звернулася до МС ООН за консультативним висновком щодо юридичних наслідків побудови Ізраїлем стіни на окупованій Палестинській території [152, п. 19]. Процедура, яка була встановлена резолюцією «Єднання заради миру» стала невід'ємною частиною інституційного права ООН. Але за стільки років ГА ООН ні разу не

скористалася своїм правом рекомендувати застосування сили згідно з цією резолюцією.

Разом з тим, приклад прийняття такої резолюції свідчить про те, що розподіл повноважень між ГА ООН та РБ ООН у випадках, що стосуються підтримання міжнародного миру та безпеки, залишає простір для конкуруючої юрисдикції. Це підтверджується і одним з консультативних висновків МС ООН, в якому зазначається: «Статут чітко вказує на те, що тим не менш і Генеральна Асамблея уповноважена вирішувати питання міжнародного миру та безпеки» [153, с. 163]. Положення Статуту також не передбачають жодних механізмів, через які один орган міг би контролювати інший.

Ситуація щодо можливостей таких «розширених» повноважень ГА ООН, які були запроваджені резолюцією «Єднання заради миру», почала змінюватися, коли коло держав африканського та азійського регіонів в ООН почало збільшуватися. ГА ООН вже перестала бути зручним механізмом для прийняття необхідних для держав Західноєвропейського регіону рішень, оскільки останнім було все важче контролювати позиції та інтереси держав інших регіональних груп. Напевно саме тому у 1990-ті роки було як ніколи активізовано роботу РБ ООН, єдиного органу ООН, який відповідно до Статуту ООН уповноважений приймати на підставі Глави VII обов'язкові до виконання для держав-членів рішення, а також приймати рішення про вжиття примусових заходів задля забезпечення міжнародного миру та безпеки. Так, наприклад, у 1960 році РБ ООН було прийнято 27 резолюцій, у 1961 році – 10 резолюцій, а у 1990 році – 36 резолюцій, у 1995 році – 65 резолюцій, у 2005 році – 70 резолюцій [126].

Отже, РБ ООН як орган, на який держави-члени Організації поклали головну відповідальність за підтримання міжнародного миру та безпеки, наділена широкими повноваженнями. На відміну від ГА ООН, РБ ООН є органом, в повноваження якого включені активні владного характеру дії на захист миру. Саме тому надзвичайно важливим постає питання прийняття

рішень Радою Безпеки ООН. Відповідно до статті 27 Статуту ООН рішення РБ ООН з питань процедури приймаються, коли за них проголосувало дев'ять членів РБ ООН, а з усіх інших питань – коли за них подано дев'ять голосів, включно з голосами усіх п'яти постійних членів РБ ООН [44]. Таким чином, у Статуті ООН було закріплено «право вето» держав-постійних членів РБ ООН.

Принцип однакості постійних членів Ради Безпеки ООН є одним із корінних принципів ООН. За своєю суттю він спрямований на узгодження волі великих держав при вирішенні життєво важливих міжнародних питань та був покликаний гарантувати неприйняття РБ ООН рішень, які б представляли собою змову одних держав проти інших [154, с. 31]. Хоча здається, що принцип однакості у тому вигляді, в якому він закріплений у Статуті ООН, є застарілим для XXI століття та потребує перегляду. Зокрема, актуальність перегляду цього принципу ще раз підтвердилася у зв'язку з агресією Російської Федерації проти України.

Сьогодні можливість застосування «права вето» постійними державами-членами РБ ООН повинна бути передбачена лише відносно певного переліку питань, вирішення яких матиме надзвичайно важливе значення для підтримання міжнародного миру та безпеки (наприклад, лише щодо вжиття заходів відповідно до Глави VII Статуту ООН, що пов'язані із застосуванням збройних сил), зокрема, повинна існувати низка вимог щодо обґрунтованості та підстав для застосування «права вето».

Легітимність рішень, що приймаються Радою Безпеки ООН останнім часом, дуже часто ставиться під сумнів зокрема й через те, що це орган, в якому домінують п'ять держав-постійних членів РБ ООН. Навіть не зважаючи на те, що у структурі та складі РБ ООН, як і в інших органах ООН, закладено принцип справедливого представництва держав різних регіональних груп [155], вже лише факт «права вето», яким наділені тільки постійні члени РБ ООН, ставить у нерівне положення всіх інших членів цього органу. Так, якщо поглянути на регіональну приналежність таких

постійних членів РБ ООН, то можна дійти висновку, що таким правом були наділені лише держави західноєвропейського регіону включно зі США та Китай як держава азійського регіону. Разом з тим, наприклад, країни Латинської Америки та Африки позбавлені можливості мати та застосовувати «право вето» щодо найважливіших питань, які перебувають на розгляді РБ ООН. Водночас, стверджувати, що держави, які сьогодні є постійними членами РБ ООН, є уповноваженими або обраними чи призначеними представниками їхніх відповідних регіонів, теж некоректно, оскільки вони не обиралися та не призначалися з-поміж держав відповідного регіону, а були удостоєні такого права як держави-переможниці Другої світової війни.

З огляду на складність різних аспектів функціонування РБ ООН, висловлюються думки, що цей орган сьогодні перетворився з виконавчого органу Організації на механізм лобювання власних політичних інтересів певних груп держав, а саме держав-постійних членів РБ ООН.

Говорячи про функціонування ООН та Ради Безпеки ООН, зокрема, варто зазначити також про миротворчі операції ООН, які за останні десятиліття стали чи не основним напрямом діяльності Організації. Разом з тим, безпосередньо положень, які б здійснювали міжнародно-правове регулювання подібних операцій, Статут ООН не містить. На думку В.М. Федорова, фактичною міжнародно-правовою основою для миротворчої діяльності ООН та операцій ООН з підтримання миру є Глави VI, VII та VIII Статуту ООН, перш за все стаття 40, відповідно до яких вперше у 1948 році було покладено початок проведенню операцій з підтримання миру за участі військових наглядців ООН («блакитних беретів») на Близькому Сході [136, с. 95-96].

У свою чергу динаміка еволюції миротворчих операцій ООН, їхній полікомпонентний та багатофункціональний характер призвели до появи низки вимог та проблем, пов'язаних з міжнародно-правовим обґрунтуванням, укомплектуванням, оснащенням, фінансуванням операцій з підтримання

миру та забезпеченням їньої ефективності. З огляду на що було запропоновано формувати в рамках ООН системи «резервних угод», які передбачатимуть завчасне виділення державами національних військових контингентів, цивільного персоналу, інших ресурсів та підтримання їх на встановленому рівні бойової готовності в якості можливого внеску до проведення операцій з підтримання миру. На думку В.М. Федорова, така система є модифікацією передбаченого статтею 43 Статуту ООН комплексу особливих угод про надання у розпорядження Ради Безпеки необхідних для підтримання миру збройних сил. Проте досі, як зазначає В.М. Федоров, не було укладено жодної спеціальної угоди, що стало однією з причин недостатньої ефективності дій Ради Безпеки щодо підтримання міжнародного миру та безпеки [136, с. 95-96]. Разом з тим, положення Статуту ООН взагалі не передбачають можливості укладення таких угод з міжнародними безпековими регіональними організаціями, хоча останні відіграють важливу роль у миротворчих операціях ООН.

Зокрема, на думку О. Брінг, відсутність угод, передбачених статтею 43 Статуту ООН, означає, що Рада Безпеки не може незалежно та централізовано виконувати свої функції, що передбачаються Статутом ООН [156, с. 58].

Таким чином, окрім застосування принципу одностайності постійних держав-членів, іншим досить дискутованим питанням залишилося питання міжнародно-правового регулювання співпраці РБ ООН з регіональними міжнародними організаціями та окремими державами у сфері підтримання міжнародного миру та безпеки.

Іншою важливою сферою тісного співробітництва універсальних та регіональних міжнародних організацій є діяльність, пов'язана з процесами постконфліктного миробудівництва. Важлива роль у цьому належить ЕКОСОП, в діяльності якої вагомому роль відіграють регіональні фактори впливу.

Разом з ГА ООН та під її керівництвом ЕКОСОП несе відповідальність за виконання функцій ООН, викладених в Главі I Статуту, що стосуються міжнародного економічного співробітництва. ЕКОСОП відповідно до Статуту ООН виступає в якості головного органу з координації економічної та соціальної діяльності ООН та спеціалізованих установ, інститутів, проте не наділена автономністю, як наприклад всі інші основні органи ООН.

У структуру та склад ЕКОСОП, як і в інших основних органах універсальної ООН, закладено регіональний підхід до їх формування. Так, окрім функціональних комісій, постійних комітетів, виконавчих комітетів та низки рад інших органів ООН, до її структури входять п'ять регіональних комісій, серед яких Комісія для Африки, Економічна і Соціальна Комісія для Азії та Тихого океану, Європейська Економічна Комісія, Економічна комісія для Латинської Америки та Карибського басейну, Економічна та Соціальна Комісія для Західної Азії [157, с. 12-14]. Так само і склад ЕКОСОП також формується відповідно до принципу справедливого географічного представництва держав різних регіональних груп [155; 158], хоча це і не закріплено безпосередньо положеннями Статуту ООН.

Зрозуміло те, що засновники ООН у 1945 році створили ЕКОСОП як один з основних органів Організації для виконання одного з її основних завдань – сприяння міжнародній економічній та соціальній співпраці, але на відміну від інших основних органів ООН, ЕКОСОП не була наділена автономністю та її діяльність відповідно до Статуту ООН була поставлена під контроль ГА ООН. На думку Г. Розенталя, в деяких випадках це призводило до дублювання функцій в діяльності обох органів. Єдиним, чим була наділена ЕКОСОП, це надавати рекомендації, але не приймати обов'язкових для виконання рішень. Крім того, як зазначає Г. Розенталь, децентралізована структура спеціалізованих установ ООН, програм та допоміжних органів ЕКОСОП протирічить принципу внутрішньої координації та співробітництва. А оскільки координація діяльності цих

установ та інших допоміжних органів є однією із функцій ЕКОСОП, така децентралізація значно ускладнює її роботу [159, с. 4].

За таких умов вкрай складно посилити роль ЕКОСОП в якості центрального механізму загальносистемної координації і таким чином сприяти комплексній та координованій реалізації рішень конференцій та зустрічей на вищому рівні ООН в економічній, соціальній та суміжних сферах діяльності.

Зокрема, як стверджує Б.С. Чімні, ЕКОСОП не змогла ефективно виконати свої функції щодо міжнародних економічних, соціальних, культурних питань, а також питань, пов'язаних з освітою та охороною здоров'я, як це передбачено статтею 62 Статуту ООН. Одним із доказів такого твердження є той факт, що на хвилі глобальної економічної кризи жодних серйозних ініціатив щодо змін у функціонуванні глобальної економічної системи, окрім звичайних доповідей та конференцій, в рамках системи ООН здійснено та запропоновано не було. Натомість, такі функції пошуку відповідей на виклики кризи перейшли до групи держав Великої 20 [160, с. 48]. Таку можливість отримали організації групи Світового банку та розвинені країни, що вирішують нагальні питання в економічній сфері під час саммітів та зустрічей «Великої 4, 8, 20... ». І не дивно, що такі різні об'єднання та групи виникали, оскільки основний орган ООН, який має бути відповідальний за формування та реалізацію глобальної економічної політики, просто не здатний цього робити через брак повноважень.

Так, Б.С. Чімні згадує слова Постійного представника Сінгапуру в ООН, який в рамках обговорень в ЕКОСОП на тему «Глобальне Управління Економікою» у липні 2010 року зазначив: «Той факт, що Велика 20 була здатна допомогти подолати глобальну депресію, не зважаючи на спроби ООН побороти кризу, змушує задуматися над деякими ключовими питаннями щодо ролі ООН у глобальному економічному управлінні» [160, с. 48].

Зокрема, однією з проблем функціонування ЕКОСОП, яка останнім часом обговорювалася, є її кількісний склад. Деякі вчені стверджують, що кількість у 54 члени недостатня для того, щоб ЕКОСОП слугувала органом для представництва інтересів всіх держав-членів Організації під час обговорення економічних та соціальних проблем. Інші ж вважають навпаки, що в якості координуючого та нормотворчого органу така кількість членів буде завелика для ефективності прийняття рішень. Разом з тим, вирішення питання пропорційного кількісного географічного/ регіонального представництва в ЕКОСОП ООН можна розглядати лише у поєднанні з питанням розширення повноважень та посилення ролі ЕКОСОП у системі координації глобальних економічних процесів.

До того ж діяльність ООН зокрема та здебільшого здійснюється за допомогою численних допоміжних квазіавтономних установ, які по своїй суті є допоміжними органами ГА ООН та ЕКОСОП, але управління діяльністю таких органів здійснюється виконавчими органами, які лише номінально підпорядковуються Генеральному Секретарю ООН, а також спеціальними політичними органами. Результатом існування такої розгалуженої системи допоміжних органів ООН є децентралізація діяльності Організації. Це ще більше ускладнює проведення координаційних та адміністративних реформ в рамках ООН. І хоча ГА ООН номінально керує всіма органами та установами, які вона створює, її реальний вплив на діяльність останніх сильно зменшився, а подекуди взагалі зникає, якщо функціонування такого органу чи установи потребує великих витрат [161, с. 15-16].

Крім цього, однією з причин послаблення ролі ЕКОСОП в управлінні світовими економічними процесами є автономний характер Бреттон-Вудських установ. Так, Угода між ООН та Міжнародним Валютним Фондом у статті 1(2) вказує: «З огляду на природу своїх міжнародних зобов'язань та положень статей Угоди, Фонд функціонує та повинен функціонувати як незалежна міжнародна організація». Подібний формат взаємовідносин

відрізняється від того, який встановлений між ООН та її спеціалізованими установами. Зокрема, це впливає на можливість ЕКОСОП спрямовувати та координувати роботу Бреттон-Вудських установ відповідно до ухвалених в рамках ООН цілей та завдань. З-поміж іншого, така організація як СОТ має договірні відносини не з ЕКОСОП безпосередньо, а з її спеціалізованими установами окремо [160, с. 51].

Враховуючи наведене, важко очікувати від ЕКОСОП ефективної координації та співпраці з регіональними міжнародними організаціями, коли відсутня належна координація діяльності міжнародних універсальних галузевих установ та організацій. Аналізуючи положення Статуту ООН, доцільно погодитись з Г. Розенталем, який дійшов висновку, що при створенні ООН не існувало жодних задумів щодо ЕКОСОП як центру координації у сфері світової економічної політики. Скоріше навпаки, із достатньо зрозумілих причин наймогутніші держави після Другої світової війни мали намір зосередити питання вироблення глобальної економічної політики в рамках організацій, в яких вони зможуть здійснювати контроль пропорційно щонайменш до їх політичної ваги у міжнародних відносинах. Такий підхід був закріплений в рамках ООН у сфері підтримання міжнародного миру та безпеки у вигляді «права вето» постійних держав-членів у РБ ООН. У сфері економічних відносин процедура зваженого голосування в рамках Бреттон-Вудських установ перетворила Світовий банк та Міжнародний валютний фонд у більш прийнятну альтернативу Генеральній Асамблеї ООН або ЕКОСОП, де кожна держава має один голос [159, с. 10]. Таким чином, вирішення глобальних економічних проблем сьогодні відбувається не стільки у регіональному форматі з позицій побудови ефективних та виважених регіональних економічних систем, а у форматі та з позиції держав з найбільш розвиненими економіками, що завжди переслідували та переслідуватимуть здебільшого лише свої власні інтереси.

Іншим основним органом ООН, який здійснює значний вплив на міжнародний правопорядок, є Міжнародний Суд ООН. Діяльність цього

органу також тісно пов'язана з діяльністю ГА ООН та РБ ООН. Саме ці два основних органи ООН здійснюють призначення суддів до Міжнародного Суду ООН [95, ст. 4 п. 1]. Так, Статут МС ООН безпосередньо не закріплює вимоги при обранні суддів щодо справедливого регіонального представництва, як це відбувається в інших основних органах ООН згідно з відповідними резолюціями ГА ООН [144; 145; 155], оскільки вважається, що судді МС ООН виступають в особистій якості. Проте Статут МС ООН містить вимогу, що «увесь склад суддів у цілому має забезпечувати представництво основних форм цивілізації та основних правових систем світу» [95, ст. 9].

Зокрема, Статут ООН розмежовує повноваження РБ ООН політичного характеру та повноваження МС ООН юридичного характеру [44, ст. 36 п. 3], а саме передбачає, що РБ ООН бере до уваги, що «спори юридичного характеру повинні за загальним правилом передаватися сторонами до Міжнародного Суду відповідно до положень Статуту Суду». Проте, як свідчить практика, спори з одного й того самого предмету могли розглядатися МС ООН та РБ ООН одночасно. Щодо цього Міжнародний Суд ООН ще раз підтвердив свою позицію у справі Локербі: «Якщо Суд мав юрисдикцію розглядати спір станом на вказану дату [дату прийняття резолюцій РБ ООН – прим.авт.], він продовжує її мати; подальша поява вищевказаних резолюцій не може вплинути на юрисдикцію, яка вже була встановлена» [162, п. 37].

З іншого боку, Статут ООН передбачає залежність механізму забезпечення виконання рішення МС ООН від позиції РБ ООН щодо цього рішення, а в першу чергу – позиції її постійних держав-членів. Так, відповідно до Статуту ООН, якщо «будь-яка сторона по справі не виконує зобов'язання, покладені на неї рішенням МС ООН, інша сторона по справі може звернутися до РБ ООН, яка, якщо визнає це необхідним, може зробити рекомендації чи прийняти рішення про вжиття заходів для виконання рішення» [44, ст. 94 п. 2].

Так, більше ніж за півстоліття, мали місце декілька випадків звернення держав до РБ ООН з посиланням на статтю 94 Статуту ООН: у 1951 році цією статтею скористалася Великобританія у справі англо-іранської нафтової компанії; у 1986 – Нікарагуа у справі проти Сполучених Штатів Америки; у 1993 році – Боснія і Герцеговина у справі проти Республіки Югославія [163, с. 540].

Проте, варто погодитись з думкою А. Танзі про те, що подібні положення статті 94 Статуту ООН переплітають між собою повноваження РБ ООН та МС ООН, і неминучі ситуації коли політична оцінка, яку РБ ООН буде давати рішенню МС ООН, буде відрізнятися від позиції останнього [163, с. 542]. В даному випадку знову існує загроза того, що «привілейованими» державами-постійними членами Ради Безпеки ООН може бути застосовано «право вето».

Таким чином, положення Статуту ООН не передбачають дієвого механізму для забезпечення виконання рішень МС ООН, а навпаки – містять в собі суперечність, коли залишають право політичного оцінювання правових рішень за РБ ООН, діяльність якого побудована на принципі однакості її постійних держав-членів, що навіть не представляють інтереси усіх регіонів відповідно до принципу пропорційності.

Питання юрисдикції МС ООН є одним з найбільш обговорюваних, коли мова йде про можливу реформу згаданої інституції. Компетенція МС ООН для держави не є обов'язковою, а факультативною, до тих пір, поки держава не зробить заяву про обов'язковість такої компетенції.

У 70-80-ті роки під час сесій ГА ООН обговорювалося питання про посилення ролі та впливу МС ООН шляхом розширення його компетенції та введення обов'язковості його юрисдикції. Серед п'яти постійних членів РБ ООН лише один (Сполучене Королівство Великобританії та Північної Ірландії) зробив таку заяву, яка є чинною. Раніше це зробили також Франція та США, але вони відкликали свої заяви, в той час, як Китай та Росія ніколи не робили таких заяв [164, с. 29-30].

За останні десятиліття відбулося чимало значних змін у сфері міжнародного правосуддя, які неможливо не брати до уваги. По-перше, кількість міжнародних судових установ та інституцій, що застосовують міжнародне право (таких як арбітражні установи або квазісудові органи), різко збільшилася. Майже всі нові судові та квазісудові інституції, що були створені в останні десятиліття, наділені обов'язковою юрисдикцією зі спеціальних питань. По-друге, юрисдикція таких судових установ як Суд ЄС та Європейського суду з прав людини значно розширилася в результаті збільшення кількісного складу членів та змін їхніх установчих документів. По-третє, рівень звернень до міжнародних судових установ значно виріс, так само як і роль індивідів та міжнародних організацій у міжнародних судових провадженнях [165, с. 75]. За таких умов вкрай високою стала ймовірність співпадіння юрисдикцій різних міжнародних судових органів щодо питань, які потребують розгляду, а також різного тлумачення та застосування одних і тих же норм міжнародного права різними міжнародними судовими органами, зокрема, регіональними інституціями і Міжнародним Судом ООН.

У той же час стаття 92 Статуту ООН вказує лише на те, що Міжнародний Суд ООН є «головним судовим органом Організації Об'єднаних Націй». Цілком зрозуміло, що таке формулювання недостатнє для визначення місця та ролі Міжнародного Суду ООН у сучасній системі універсальних спеціалізованих та регіональних міжнародних судових інституцій.

Все це змушує переосмислити реальну роль МС ООН у міжнародних відносинах, а також розглянути можливі шляхи посилення ефективності його діяльності у сфері застосування та тлумачення міжнародно-правових норм. Зокрема, позитивний внесок МС ООН у врегулювання міжнародних спорів та врегулювання міжнародного правопорядку міг би бути більшим, про що в тому числі говорить і Генеральний секретар ООН у своїй Доповіді «Порядок денний для миру – превентивна дипломатія, миротворчість та підтримання миру». В цій доповіді зазначається, що «Реєстр справ, які передаються до

Міжнародного Суду ООН, збільшується, проте Суд, як і раніше, залишається тим ресурсом мирного врегулювання спорів за допомогою судової процедури, який використовується не в повному обсязі. Більш широке використання Міжнародного Суду ООН зробило б більший внесок у миротворчу діяльність ООН» [166, п. 38].

Таким чином, більш ніж за півстоліття існування ООН у певні періоди та за певних обставин реалізація положень Статуту ООН на практиці викликала певні сумніви щодо наявності повноважень та легітимності дій того чи іншого органу ООН, а також виявляла необхідність у посиленні ролі та значення інших її органів. У свою чергу на межі тисячоліть все це посилює дискусії щодо необхідності реформування Організації Об'єднаних Націй. Цю тему досліджувало багато вчених, зокрема, і в рамках груп, що створювалися з такою метою в ООН.

Так, Ю.М. Мацейко, говорячи про необхідність реформування ООН, вказує на те, що її система стала складною, негнучкою, породила надто багато органів, форумів, департаментів, тощо, які часто дублюють один одного. Недоліком, такої системи є, зокрема, надзвичайно велика кількість засідань. Уряди окремих держав просто не в змозі забезпечити своє членство в усіх органах, а тим більше якісно високе представництво. Водночас секретаріат ООН практично неспроможний забезпечити скільки-небудь ефективний контроль. А це, у свою чергу, утруднює координацію, яка стає недієвою, формальною. Подібні недоліки виявляються як на регіональному, так і глобальному рівнях [167, с. 9].

Більше того, як вбачається, положення Статуту ООН багато в чому були розроблені з метою захистити інтереси найвпливовіших на час його підписання держав. Це проявляється, з одного боку, у наданні «обраним» державам статусу постійного члена РБ ООН, у певній мірі «привілейованого» статусу, що на сьогодні має достатньо неактуальні виправдання та обґрунтування. З іншого боку, у відсутності будь-якого контролю за

рішеннями Ради Безпеки ООН, а також будь-яких механізмів стримувань та противаг у діяльності основних органів ООН.

Зокрема, Статут ООН не передбачає дієвих механізмів для врегулювання проблем економічної та соціальної сфери на глобальному рівні, а саме вдале та ефективно вирішення таких проблем сьогодні є запорукою мирного співіснування націй. Важелі глобальної економічної та фінансової політики знаходяться поза межами ООН, в руках найбільш економічно розвинених держав. Тому очікувати регіональнозважених стратегій та планів глобальних економічних відносин та їх розвитку не варто, оскільки на першому місці були та наразі перебувають інтереси та пріоритети лише економічно розвинутих держав.

Усі ці передумови безумовно викликали дискусії та обговорення щодо необхідності їх вирішення, зокрема, і шляхом проведення відповідних реформ у системі ООН. Саме тому останні десятиліття розроблялося і обговорювалося багато різних проектів реформування основних органів ООН.

2.3. Проекти реформування основних органів ООН

Процес незначного реформування РБ ООН після затвердження Статуту ООН вже відбувався. Під впливом об'єктивного збільшення кількості членів ООН з 50 в 1945 році до 112 в 1963 році та зважаючи на необхідність забезпечення країнам, що розвиваються, участі у роботі РБ ООН, ГА ООН в 1963 році прийняла рішення про збільшення кількості непостійних членів РБ ООН з 6 до 10 країн, довівши загальну чисельність членів цієї структури до 15. Так, в 1965 році була внесена поправка до статті 23 Статуту ООН, відповідно до якої кількість членів РБ ООН була збільшена з 11 до нинішніх 15 країн-членів та поправка до статті 27, відповідно до якої кількість голосів для прийняття рішення з процедурних питань була збільшена з 7 до 9, а з

питань, щодо яких постійні члени РБ ООН мають «право вето», також з 7 до 9, однак при одностайності всіх п'яти постійних держав-членів [142, с. 210].

Повторно реформування РБ ООН почало обговорюватися на початку 90-их років, коли велася мова про збільшення кількості постійних членів РБ ООН, а на місце нових постійних членів претендували Японія і Німеччина. 3 грудня 1993 року ГА ООН прийняла резолюцію, якою створила Робочу групу з питання рівностороннього представництва та збільшення кількості членів у РБ ООН, а також з інших питань, що стосуються РБ ООН (Робоча група) [168].

У вересні 1996 року Робоча група підготувала пропозиції щодо можливого нового складу РБ ООН. На основі розроблених пропозицій у 2005 році Генеральний секретар ООН у своїй доповіді Генеральній Асамблеї запропонував дві можливі моделі реформування Ради Безпеки ООН з урахуванням пропозицій, які також були розроблені Групою високого рівня з питань загроз, викликів та змін. Перша модель, Модель А, передбачає шість нових постійних місць в Раді Безпеки ООН, але без будь-якого додаткового «права вето», і три нових непостійних місця на дворічний строк, які будуть розподілені між основними регіональними зонами таким чином:

1. регіон Африки отримає шість місць в РБ ООН: два місця постійних членів і чотири місця непостійних членів;
2. регіон Азії і Тихого океану отримає шість місць в РБ ООН: три місця постійних членів (з урахуванням Китаю) і три місця непостійних членів;
3. Європейський регіон отримає шість місць в РБ ООН: чотири місця постійних членів (з урахуванням Франції, Великобританії, РФ) та два місця непостійних членів;
4. Американський континент отримає шість місць в РБ ООН: два місця постійних членів (з урахуванням США) та чотири місця непостійних членів.

Таким чином, відповідно до Моделі А, кількість всіх членів РБ ООН буде нараховувати 24 держави, з яких одинадцять держав будуть посідати

місця постійних членів, а решта тринадцять держав будуть посідати місця непостійних членів РБ ООН.

Друга модель запропонована Генеральним секретарем, Модель В, не передбачає створення нових постійних місць у РБ ООН, але передбачає створення нової категорії у вигляді восьми місць на чотирирічний період з можливістю переобрання та одного непостійного місця на дворічний період з відсутністю можливості переобрання, які будуть розподілені між основними регіональними зонами таким чином:

1. Африка отримає шість місць, з яких два місця непостійних членів строком на чотири роки та чотири непостійних місця строком на два роки;

2. Азія та Тихий океан отримають шість місць (з урахуванням одного постійного члена – Китаю), з яких два місця непостійних членів на чотири роки та три непостійних місця строком на два роки;

3. Європейський регіон отримає шість місць (з урахуванням трьох постійних членів – Франції, Великобританії, РФ), з яких два місця непостійних членів строком на чотири роки та одне непостійне місце строком на два роки;

4. Американський континент отримає шість місць (з урахуванням одного постійного члена – США), з яких два місця непостійних членів строком на чотири роки та три непостійні місця строком на два роки.

Таким чином, Модель В передбачає збільшення складу РБ ООН до 24 держав-членів, але не збільшує кількість постійних членів [169, п. 170].

На думку автора, Модель А була б більш прийнятною у ситуації, якщо концепція «права вето» залишається незмінною, а держави-постійні члени РБ ООН не обмежуються в його застосуванні. Модель В була б більш прийнятною у випадку, якщо концепція «права вето» змінюється шляхом обмеження його застосування лише в визначених випадках та за умови належного обґрунтування такого застосування.

Окрім проектів щодо реформування РБ ООН, за останні 50 років діяльності ООН було запропоновано багато різних ідей, які стосувались чи то

реформування ЕКОСОР, чи то створення абсолютно іншого універсального нормотворчого органу з економічних та соціальних питань.

Так, у 2002 році президент Франції Жак Ширак підтримав ідею та закликав до створення Ради з економічної та соціальної безпеки. Існує багато різних думок з приводу реформування ЕКОСОР: чи то створення Світової Економічної Ради, чи то створення Ради зі Сталого Розвитку, чи то Групи Світового Управління. Всі запропоновані варіанти реформи умовно можна поділити на три групи:

1. створення організації «двадцятки лідерів», членство в якій не обмежувалося лише б державами-членами Організації Об'єднаних Націй;

2. створення Ради з економічної безпеки, яка б була наділена повноваженнями приймати рішення в рамках ООН, які мали б однакову силу з рішеннями Ради Безпеки ООН;

3. оновлення ЕКОСОР, оскільки багато вчених вважає недоцільним створення нової всесвітньої економічної ради, коли достатнім буде попрацювати над оновленням повноважень вже існуючого органу [170].

Не дивлячись на велику кількість спроб посилити роль Ради, вона функціонує неефективно та не володіє відповідним авторитетом. Нагляд за фондами та програмами, який здійснює ЕКОСОР, і досі має поверхневий характер і практично не впливає на діяльність спеціалізованих установ. Раді необхідно зміцнити свої оперативні та координаційні функції на рівні всієї системи в цілому.

Відповідно до висновків, які були зроблені на Всесвітньому самміті лідерів держав у 2005 році, права та можливості ЕКОСОР повинні бути розширені за рахунок залучення до співпраці держав-членів на найвищому політичному рівні. Була запропонована ідея створити глобальний форум лідерів в рамках ЕКОСОР. До складу такого форуму увійдуть лідери половини держав-членів Ради, які будуть змінюватися в порядку ротації на основі принципу справедливого географічного представництва, і в його роботі будуть брати участь адміністративні керівники великих міжнародних

економічних та фінансових установ. Засіданням такого форуму могли б передувати підготовчі наради міністрів закордонних справ, економіки, з соціальних та суміжних питань.

Такий глобальний форум лідерів забезпечив би досягнення наступних цілей:

1) забезпечення загального керівництва міжнародним суспільством у вирішенні питань, що стосуються розвитку, використання глобальних суспільних благ, створення відповідних керівних вказівок;

2) визначення довгострокових стратегічних планів для забезпечення узгодженості цілей політики великих міжнародних організацій;

3) сприяння досягненню урядами консенсусу щодо комплексного вирішення глобальних економічних, соціальних та екологічних проблем [171, п. 59].

Проте, здається, що подібний глобальний економічний форум міг би бути лише тоді ефективним, якби його рішення мали вплив та були б обов'язковими для інших всесвітніх міжнародних організацій у сфері фінансів та економічних відносин.

А у 1945 році автори Статуту ООН не передбачали для ЕКОСОП повноважень щодо забезпечення виконання прийнятих рішень. Коли в 1944 році в Бреттон-Вудсі створювали потужні міжнародні фінансові установи, а також мали надію, що всесвітня торгова організація приєднається до спеціалізованих установ, розробники та автори таких проектів ставили за мету децентралізацію процесу прийняття міжнародних економічних рішень [169, п. 172]. Це, як вже зазначалося, відповідало на той час та й сьогодні інтересам найбільш впливових та економічно розвинених країн, що в свою чергу не враховує принцип справедливого регіонального представництва.

У свій час колишній Генеральний секретар ООН К.Аннан зауважив, що Бреттон-вудським установам та Організації Об'єднаних Націй слід налагодити тісну взаємодію з метою уникнення непотрібного дублювання в роботі та активно використовувати свої порівняні переваги [171, п. 71].

На думку С.Б. Чімні, важливим кроком щодо посилення ролі ЕКОСОП може стати спроба переглянути положення таких угод з МВФ та Світовим банком з тим, щоб конкретизувати в них обов'язки цих установ по відношенню до ООН, зокрема, до ЕКОСОП. Такі нові угоди дадуть ЕКОСОП можливість контролювати дотримання спеціалізованими установами цінностей, закріплених у відповідних положеннях Статуту ООН, деклараціях ООН та відповідних рішеннях. Якщо ж укладення нових угод виявиться неможливим, ЕКОСОП, спираючись на положення статті 64 Статуту ООН, повинна затребувати від МВФ та Світового банку регулярних доповідей щодо реалізації резолюцій ООН. Стаття 64 поміж іншого зазначає: «Економічна та Соціальна Рада може вживати відповідних заходів для отримання регулярних доповідей від спеціалізованих установ... щодо кроків, прийнятих з метою реалізації власних рекомендацій...» [160, с. 52-53].

Окрім більш тісної співпраці та взаємодії ООН з Бреттон-вудськими інституціями і з СОТ, на думку Г. Розенталя, було б доцільно також посилити співпрацю між ЕКОСОП та Радою Безпеки, особливо з тих питань, що стосуються постконфліктного миробудівництва та розвитку [159, с. 5].

У цьому аспекті вкрай важливою є роль регіональних економічних комісій ООН, яку останні повинні відігравати в таких процесах. Як зазначають С. Броуні та Т. Вайс, з-поміж п'яти регіональних комісій лише Економічна комісія для Латинської Америки та Карибського басейну успішно підтримувала свою діяльність у напрямку проведення економічного аналізу (наприклад, шляхом участі в обговореннях щодо можливих шляхів вирішення боргової кризи у регіоні у 1980-их роках). У 2005 році Економічна комісія для Європи припинила публікацію свого економічного звіту. У інших комісіях залишилися відповідні дослідні групи, але проведення подібних аналізів стало досить рідким явищем, а щорічні доповіді по регіонам здебільшого залишаються непоміченими. Жорстока реальність полягала в тому, що без значних ресурсів для регіональної відбудови, створення установ або інфраструктури досягнення регіональних комісій у сфері посилення

регіональної співпраці були мінімальними [172, с. 2]. Так, ще у 1994 році Е. Чайлдерс та Б. Уркхарт стверджували, що регіональні комісії ООН повинні бути повністю реорганізовані з тим, щоб стати ключовими центрами в системі ООН у питаннях регіональних досліджень та програм оперативної діяльності, охоплюючи усі регіональні офіси в своїх секретаріатах та надаючи висококваліфіковану та всесторонню підтримку для команд, що перебувають у певних країнах. Технічна підтримка роботи в межах різних країн, на їхню думку, очевидно має надходити від регіонального (або субрегіонального) органу, який буде здатний більш ефективно вирішувати відповідні проблеми. Окрім того, як стверджують Е. Чайлдерс та Б. Уркхарт, регіональні комісії не повинні бути реорганізовані за однотипним зразком. При їх реорганізації повинно бути враховано у кожному окремому регіоні роботу міжурядових та неурядових регіональних організацій, яким здебільшого регіональні комісії повинні будуть сприяти. Регіональні комісії повинні будуть саме підтримувати діяльність таких регіональних та субрегіональних органів та організацій, а не дублювати її [173, с. 98].

Про подібну допоміжну функцію регіональних комісій по відношенню до діяльності регіональних органів та організацій було наголошено в резолюції ЕКОСОП 1998/46 від 31 липня 1998 року [174]. Після ухвалення цієї резолюції на початку XXI століття було також дещо переглянуто порядок роботи економічних регіональних комісій, проте це стосувалося більше внутрішньої структури та роботи відповідних допоміжних органів таких комісій [175]. Натомість поступово формувалися регіональні координаційні механізми у відповідних регіонах для відповідної координації дій різних органів та організацій. Відповідні механізми були створені в Африці, Азійському і Тихоокеанському регіоні, Європі, Латинській Америці та Карибському басейні, Західній Азії. А згодом паралельно були створені регіональні команди директорів, починаючи з регіону Південної Африки у 2005 році. Фактично функції, які виконували перші та другі, багато в чому дублювали один одного [176, с. 8-22].

Таким чином, вбачається, що існувала та існує потреба у координації регіональними економічними комісіями ООН діяльності різних органів та організацій як універсальних, так і регіональних, проте не у створенні нових установ/механізмів для такої координації. Разом з тим, загальною тенденцією для всієї системи ООН є створення нових органів та установ, на які покладається виконання функцій, що фактично вже покладені на існуючі й діючі органи та установи. Зокрема, як приклад можна навести одну з рекомендацій щодо посилення ефективності регіональних координаційних механізмів – рекомендація щодо створення комітетів з управління відповідними регіональними координаційними механізмами [177, п. 42 – п. 45]. Замість того, щоб спростити систему та зробити її більш логічною та структурованою, з часом її тільки ускладнюють. Адже в принципі загальні координаційні функції можуть виконувати секретаріати відповідних регіональних комісій, а висновки щодо напрямків подальшої спільної співпраці спеціалізованих установ ООН та регіональних міжнародних організацій можуть надавати відповідні галузеві відділи регіональних економічних комісій, які вже давно створені та функціонують [178; 179; 180; 181; 182].

Таким чином, наразі більшість пропозицій та ідей, пов'язаних із реформуванням ЕКОСОП, здебільшого стосуються пошуку можливих практичних шляхів посилення її ролі та впливу на міжнародні економічні відносини. Разом з тим, таке завдання здається вкрай складним, особливо, враховуючи, що положення Статуту ООН хоч і передбачали функції координації для ЕКОСОП, вони не передбачали тієї вагомості ролі ЕКОСОП, про яку багато розмов і дискусій точиться останні десятиріччя. Статус ЕКОСОП як ефективного координатора і дієвого регулятора міжнародної економічної системи у сучасних інтерпретаціях вкрай складно співвідносити з відсутністю автономності, зокрема, неможливістю приймати обов'язкові рішення, а також з підзвітністю і підконтрольністю Генеральній Асамблеї ООН. Враховуючи те, що сьогодні склад та структура ЕКОСОП здебільшого

сформовані з урахуванням принципу справедливого регіонального представництва та жодна держава не має в ній прав на кшталт «права вето», перш за все варто переглянути роль та повноваження ЕКОСОП в глобальній економічній системі, зокрема, по відношенню до провідних акторів у світовій економіці та фінансових процесах, оскільки економічна безпека є однією із складових міжнародного миру та безпеки, підтримання якого є першочерговим завданням ООН. Що ж стосується регіонального співробітництва під егідою регіональних економічних комісій ООН, то варто було б проаналізувати діяльність і функції усіх органів та установ, створених та сформованих в рамках ЕКОСОП, на предмет дублювання їх функцій з метою подальшої оптимізації діяльності таких органів та установ, а також на предмет можливості їх залучення до процесу координації та спрямування співпраці між універсальними та регіональними міжнародними організаціями в межах певного регіону.

За час існування Організації Об'єднаних Націй також неодноразово висувалися різні ідеї щодо можливого реформування іншого її основного органу – Міжнародного Суду ООН. Такі пропозиції стосувалися чи то кількості складу суддів, чи то процедури та порядку їх обрання, чи то обсягу його юрисдикції тощо.

Так, за період з 1945 року кількість держав-членів ООН та держав-учасниць Статуту МС ООН збільшилося більше, аніж в три рази, склад МС ООН (15 суддів) не змінився. Деякі вважають, що склад МС ООН з 15 суддів вже не може розглядатися як такий, що адекватно представляє міжнародне співтовариство, тому і рекомендують збільшити склад МС ООН до 20 суддів і більше [164, с. 68-69]. Така ідея була запропонована деякими державами ще в 1956-1957 роках з метою забезпечення справедливого регіонального представництва з огляду на збільшення кількості членів ООН. На думку деяких дослідників, потреби у такому розширенні складу суддів немає з декількох причин. По-перше, хоча склад МС ООН має відображати основні форми цивілізацій та основні правові системи світу відповідно до статті 9

Статуту МС ООН, не існує такої вимоги, що його склад має відзеркалювати склад членів Генеральної Асамблеї ООН або Ради Безпеки ООН. Хоча, як стверджує К. Шроєр, регіональні критерії також знайшли свій прояв і в органах, члени яких не представляють держави, а обираються в їхній особистій якості, а саме: прийнято, що склад МС ООН повинен загалом відобразити географічний склад РБ ООН [143, с. 480]. По-друге, немає нагальної потреби у розширенні складу МС ООН задля досягнення цілі у розумінні статті 9 його Статуту. Звісно положення статті 9 можуть згодом бути змінені, тоді дискусія буде вестися вже за інших умов. По-третє, склад МС ООН як нарадчого органу повинен бути оптимальним з огляду на баланс між кількістю та ефективністю. Зрештою, результати голосувань при прийнятті рішень у справах жодним чином не свідчать про наявність будь-яких проблем, пов'язаних із членським складом МС ООН [183, с. 64-65].

Інші ж дослідники вважають, що такий крок негативно вплине на характер та методику роботи МС ООН. Практичні складнощі, які таке розширення могло б викликати (особливо це стосується обговорень), можуть призвести до того, що МС ООН буде створювати більше камер, які будуть складатися лише з декількох суддів. Але як показує практика МС ООН, держави більш схильні передавати спір на розгляд повного складу МС ООН [164, с. 68-69].

Варто погодитися з тим, що кількісний склад МС ООН на практиці не призводив до проблемних чи невирішуваних ситуацій. А от що дійсно впливає на авторитет та обов'язковість рішень Міжнародного Суду ООН, так це визнання його обов'язкової юрисдикції якомога більшою кількістю держав, зокрема, державами-постійними членами Ради Безпеки ООН. Так, ще у своїй доповіді «Порядок денний для миру: превентивна дипломатія, миротворчість та підтримка миру» Генеральний секретар рекомендував всім державам-членам «визнати загальну юрисдикцію Міжнародного Суду ООН відповідно до статті 36 Статуту Міжнародного Суду, без будь-яких застережень...У тих випадках, коли внутрішньодержавні структури не

допускають цього, державам необхідно на двосторонньому чи багатосторонньому рівні домовлятися про всезагальний перелік питань, які вони готові передати на розгляд Суду, та їм слід зняти свої застереження відносно його юрисдикції до тих положень багатостороннього договору, які стосуються врегулювання спорів» [166, п. 39]. Також у заключному документі Світового самміту у 2005 році мова йшла про заохочення держав до виконання своїх зобов'язань щодо мирного вирішення спорів та якомога ширшого визнання обов'язкової юрисдикції МС ООН [184, п. 73, п. 134].

Також ще однією реформою МС ООН було запропоновано наділити правом на запит консультативних висновків міжнародні організації, створені поза рамками ООН (регіональні організації та різні спеціалізовані міжурядові організації, такі як СОТ) [164, с. 68-69]. Разом з тим, здається, що таке розширення доступу було б зайвим, адже фактично, держави які входять до відповідних регіональних організацій, міжнародних спеціалізованих організацій, завжди можуть підняти питання про необхідність отримання консультативного висновку МС ООН в рамках Генеральної Асамблеї ООН. Таким чином це запобігатиме перевантаженню МС ООН функціями консультативного характеру та перетворенню його вторинних за своєю природою функцій на його первинні функції.

Разом з тим, як можливий варіант, розглядалося право інших міжнародних судових установ до ухвалення рішень у справі запитувати консультативний висновок МС ООН для того, щоб забезпечити єдність міжнародного права. Проте, на думку деяких вчених, така реформа могла б перевантажити МС ООН та уповільнити його роботу [183, с. 66]. Натомість, на початку 70-х років, коли на порядку денному Генеральної Асамблеї ООН обговорювалося питання посилення ролі МС ООН, обговорювалися перспективи створення низки регіональних міжнародних судових установ під егідою головного судового органу ООН. Деякі юристи виступають за те, щоб Міжнародний Суд ООН став апеляційним судом по відношенню до рішень міжнародних трибуналів (наприклад, Трибуналу з морського права чи

Міжнародного Кримінального Суду), кількість яких постійно збільшується, або навіть щодо рішень національних судів [164, с. 68-69]. Хоча сьогодні малоймовірно, що держави погодяться на таку нову роль МС ООН, адже вкрай поширеним та зручним сьогодні стали такі концепції як «treaty-shopping» та «forum-shopping», що дозволяють обирати ті міжнародно-правові інституції та судові органи, підхід яких до тлумачення та застосування тих чи інших міжнародно-правових норм буде більш прийнятним.

Зокрема, ті, хто виступає проти наділення МС ООН обов'язковою юрисдикцією аргументують свою позицію таким чином, що намагання нав'язати обов'язкову юрисдикцію МС ООН протирічить принципу суверенітету та порушує свободу вибору державами засобів мирного вирішення спорів, яка закріплена в статті 33 Статуту ООН. Висловлюються думки, що будь-які пропозиції такого характеру не можуть бути визнані прийнятними і реалістичними з точки зору існуючої в наш час ситуації в світі, оскільки наділення Міжнародного Суду ООН обов'язковою юрисдикцією в будь-якому разі призвело б до того, що МС ООН перетворився б на наддержавний орган, якому належали б повноваження навіть більші, ніж Раді Безпеки ООН [136, с. 53].

Водночас, з огляду на те, що з появою великої кількості міжнародних судових установ та органів як універсального, так і регіонального характеру, з'явилася висока ймовірність міжнародно-правових колізій щодо тлумачення та застосування одних і тих самих міжнародно-правових норм різними міжнародними судовими установами по-різному, досить влучною з цього приводу здається низка ідей та пропозицій. Так, міжнародна організація, в першу чергу ООН, перш ніж створювати новий судовий орган, повинна уважно проаналізувати, чи не може будь-який із вже існуючих судів належним чином виконати ті повноваження, які вона має намір покласти на новий судовий орган. Також було запропоновано організувати діалог між судовими органами для розгляду всіх аспектів та наслідків колізії правових

норм, обумовленої збільшенням кількості судів, та доручити МС ООН проведення такого діалогу [136, с. 322].

Крім того, важливим аспектом діяльності МС ООН все ж таки залишається створення ефективного механізму забезпечення виконання рішень МС ООН, що нерозривно пов'язано з повноваженнями РБ ООН і безпосередньо «права вето» постійних держав-членів. А отже, це питання також має розглядатися в рамках пропозицій по реформуванню РБ ООН.

Зрештою, будь-які зміни, які б могли потребувати внесення поправок до Статуту МС ООН, були б рівнозначним внесенню поправок до Статуту ООН, оскільки Статут МС ООН є невід'ємною частиною Статуту ООН [95, ст. 69].

Таким чином, більшість розроблених та запропонованих ідей щодо удосконалення роботи основних органів ООН переважно були зосереджені на складі та структурі таких органів або ж на механізмах їхньої діяльності. Проте, здається, що важливо вирішувати проблему не тільки кількісно, а й якісно. У даному випадку питання структури, складу таких органів, їхніх внутрішньоорганізаційних механізмів звісно впливає на ефективність функціонування таких органів. І в цьому питанні здебільшого не має сумніву щодо необхідності застосування принципу справедливого регіонального представництва. Проте, вимога щодо застосування цього принципу при формуванні складу РБ ООН або ж ЕКОСОР була закріплена не в положеннях Статуту, а окремими резолюціями ГА ООН. Тому бажано, щоб застосування принципу справедливого регіонального представництва все ж таки було закріплено і на рівні положень Статуту ООН.

Разом з тим, іншим важливим питанням є більш чітке визначення, в деяких випадках розмежування, повноважень і компетенції основних органів, а також більш чітке визначення порядку та механізмів взаємодії між основними органами Організації, а також між її органами та іншими міжнародними спеціалізованими та регіональними організаціями. Так, пропонується наділити ЕКОСОР автономією від ГА ООН, зокрема, правом ухвалювати обов'язкові для виконання рішення щодо визначеного переліку

питань, які мають першочергове значення для відновлення та підтримання міжнародного миру та безпеки, а задля виконання своїх функцій – також передбачити можливість укладення договорів про процедуру та механізми співпраці з міжнародними регіональними організаціями. Крім того, для уніфікованого підходу до тлумачення та застосування норм міжнародного права, пропонується визначити роль Міжнародного Суду ООН не лише як основного судового органу ООН, проте і як основного судового органу в системі міжнародних та регіональних судових органів. З огляду на це, також визначити його юрисдикцію як обов'язкову для всіх держав-членів ООН.

2.4. Міжнародно-правові аспекти реалізації проектів реформування ООН

Як стверджує Р. Вайлде, під терміном реформи дуже часто можна розуміти ті перетворення, які вже відбулися на практиці без будь-яких змін чи модифікацій Статуту ООН, таких як тлумачення повноважень міжнародних організацій як таких, що маються на увазі, що значно розширює коло повноважень ООН за межі тих, що передбачалися Статутом. До таких нових повноважень, що маються на увазі, можна віднести, зокрема, право подавати міжнародні позови; укладати міжнародні угоди, що у більшості випадків прямо не передбачається Статутом; брати участь в операціях із підтримання миру; створювати кримінальні трибунали; давати розширене тлумачення концепції загрози міжнародному миру та безпеці, про яку йде мова у статті 39 Статуту ООН, що уповноважує Раду Безпеки ООН вживати заходів відповідно до Глави VII тощо [185, с. 2].

Навколо різних ідей та пропозицій щодо реформування ООН точилося багато дискусій. Іноді ці дискусії перепліталися з темою створення «світового уряду» або «світової гегемонії однієї супер-держави». В.М. Федоров у свою чергу стверджує, що наразі мова повинна йти не про інститути на кшталт «світового уряду» або «світового парламенту», а лише

про багатоманітні організації міждержавного співробітництва та взаємодії з метою вирішення різних міжнародних проблем. На його думку, міжнародні міжурядові організації не є світовою владною структурою, вони уособлюють своєрідні та гнучкі міждержавні організаційні форми регулювання, узгодження, вирішення та спільного ведення міжнародних проблем відповідно до тих принципів та процедур, що закріплені у Статуті ООН та установчих актах таких організацій [136, с. 49]. Разом з тим, варто зауважити, що за останні півстоліття кількість та обсяг таких міждержавних організаційних форм співробітництва значно збільшився та розширився як на універсальному, так і на регіональному рівні, внаслідок чого назріла необхідність в їх впорядкуванні та вирішенні тих колізій, які виникають внаслідок їх функціонування. Відповідні зміни, які потребуватимуть такі процеси, безумовно потребуватимуть певних змін до Статуту ООН як основного та фундаментального документу сучасного універсального правопорядку.

Разом з тим, для внесення змін до Статуту ООН передбачена досить не проста процедура. Так, стаття 108 Статуту ООН передбачає такі вимоги для внесення до його тексту поправок:

1. Такі поправки повинні бути прийняті двома третинами членів Генеральної Асамблеї ООН.

2. Такі поправки повинні бути ратифіковані двома третинами членів Організації, включаючи всіх постійних членів Ради Безпеки ООН, відповідно до їхніх конституційних процедур.

Таким чином, навіть якщо вдасться проголосувати відповідну резолюцію Генеральної Асамблеї ООН про поправки до Статуту, цей процес може зупинитися на стадії ратифікації відповідних поправок державами-постійними членами Ради Безпеки ООН.

Процедура перегляду тексту Статуту або внесення змін до нього регулюється положеннями статті 109 Статуту ООН та передбачає наступне:

1. Для перегляду тексту Статуту ООН повинна бути скликана Генеральна конференція членів ООН в строки та у тому місці, які будуть визначені двома третинами голосів членів ГА ООН та голосами будь-яких дев'яти членів РБ ООН. Кожний член Організації матиме один голос на такій конференції.

2. Зміна до тексту Статуту ООН повинна бути рекомендована двома третинами учасників Конференції та вступить в силу лише після її ратифікації двома третинами членів Організації, включаючи всіх постійних членів РБ ООН, відповідно до їхніх конституційних процедур.

Отже, для того, щоб внести зміни до тексту Статуту ООН, принаймні, для початку потрібно прийти до згоди щодо таких змін державам-постійним членам РБ ООН. Тому не дивно, що за останні десятиліття лише декілька разів вносилися відносно незначні формальні зміни до Статуту ООН (найважливіша з яких передбачала збільшення кількості членів РБ ООН).

Відомо, що раніше Статут ООН вже зазнав певних змін. Так, у 1963 році ГА ООН ухвалила резолюцію 1991 (XVIII), якою внесла зміни до Статуту ООН у частині збільшення кількості членів РБ ООН з 11 до 15, а членів ЕКОСОП – з 18 до 27. Таке рішення, що було ратифіковано державами-членами, вступило в силу 31 серпня 1965 року. Згодом, у 1971 році ГА ООН ухвалила резолюцію 2847 (XXVI), відповідно до якої кількість членів ЕКОСОП мала бути збільшена з 27 до сучасних 54. Ця зміна набрала чинності 14 вересня 1973 року [158, с. 10]. Проте такі зміни не були радикальними.

Водночас, не дивлячись на велику кількість пропозицій та проектів, що були розроблені за останні десятиліття, здається майже неможливим внесення суттєвих змін до Статуту ООН найближчим часом. Враховуючи те, що реформа ООН у разі її проведення має бути комплексною та системною, основним питанням, що складатиме перепону для прийняття таких змін, буде питання реформування РБ ООН. Так, якщо ідея збільшення кількості непостійних членів РБ ООН отримала загальну підтримку, то щодо питання

обрання нових постійних членів РБ ООН так і не було досягнуто компромісу. Більшість членів ООН виступають за відміну або хоча б за чітке обмеження «права вето» для постійних членів РБ ООН. У той же час нинішні п'ять постійних членів відхиляють подібні пропозиції, а важливі регіони та країни, які намагаються отримати постійне членство в РБ ООН (включаючи країни Африки, Бразилію, Німеччину, Індію та Японію), наполягають на тому, щоб увійти до складу РБ ООН на умовах рівноправності з діючими постійними членами [186, с. 122-123]. Разом з тим, навряд чи діючі постійні члени РБ ООН готові надати «право вето» африканським, азійським чи латиноамериканським державам, що розвиваються, або країнам з перехідною економікою. Слід зазначити, що сьогодні процес обговорення різних проектів реформування РБ ООН має продовжуватися на рівні міжурядових переговорів. Про що свідчать відповідні рішення ГА ООН [187; 188; 189].

Проте, про уповільнення руху у напрямку реформування ООН свідчать доповіді Генерального секретаря ООН, в яких можна помітити тенденцію від закликів про реформування Організації на початку ХХІ століття до закликів про посилення її ролі та ефективності вже наприкінці першого десятиліття нового тисячоліття.

Разом з тим, варто зазначити, що пропонувалися і такі шляхи відображення в Статуті ООН сучасних реалій, що не потребували б внесення змін до Статуту ООН. Так, наприклад, пропонувалося прийняття Генеральною Асамблеєю ООН (включно з голосами держав-постійних членів Ради Безпеки ООН) одноголосно декларації або постатейних протоколів, які б містили узагальнене тлумачення вже прийнятих Організацією резолюцій задля розвитку статей Статуту ООН. Така декларація або протоколи повинні були б підлягати ратифікації в державах-членах, після чого вони набули б обов'язкової сили. І внесення поправок до Статуту ООН у такому випадку не потрібне [190]. Проте варто погодитись, що подібні зміни Статуту ООН, навіть шляхом розширеного тлумачення його статей, викликали б сумнів з приводу легітимності такого підходу. Здається, що схожа ідея була закладена

при ухваленні ГА ООН резолюції «Єднання заради миру». І саме такий підхід одним із перших викликав багато дискусій з приводу розмежування повноважень ГА ООН та РБ ООН у сфері підтримання міжнародного миру та безпеки.

Слід зауважити, що наразі продовжує свою роботу і Спеціальний комітет з Статуту ООН та посилення ролі Організації, який був створений ГА ООН ще у 1974 році, зокрема, задля розгляду пропозицій урядів з підвищення здатності ООН у досягненні своїх цілей та більш ефективного функціонування Організації, які не потребуватимуть змін до Статуту [191]. Наразі Спеціальний комітет відповідно до резолюції ГА ООН 59/44 від 2 грудня 2004 року [192] має, зокрема, продовжувати розгляд:

1) пропозицій, що стосуються питання підтримання міжнародного миру та безпеки у всіх його аспектах з метою посилення ролі ООН;

2) питання про реалізацію положень Статуту ООН, що стосуються допомоги третім державам, що постраждали від застосування санкцій на основі Глави VII Статуту;

3) питання про мирне вирішення спорів між державами.

Водночас результативність роботи Спеціального комітету не викликає захоплення. Так, наприклад, у доповіді Спеціального комітету ГА ООН до її шістдесят восьмої сесії [193] зазначалося, що низка пропозицій різних держав не була прийнята до розгляду з огляду на той факт, що положення Статуту ООН вичерпно регулюють те чи інше питання. Серед таких питань та пропозицій, зокрема, були й такі:

1) розгляд питання посилення ролі ГА ООН у підтриманні міжнародного миру та безпеки;

2) розгляд питання посилення взаємодії між ГА ООН та РБ ООН у сфері зміцнення міжнародного миру та безпеки;

3) питання формулювання визначення, що може складати загрозу міжнародному миру та безпеці відповідно до Глави VII Статуту;

4) питання посилення ролі ООН шляхом посилення функціональної взаємодії між її органами;

5) пропозиція звернутися за консультативним висновком до МС ООН щодо правових наслідків застосування державами сили без попереднього дозволу РБ ООН (окрім випадків здійснення права на самооборону).

Очевидно, що майже більшість пропозицій членів комітету не була схвалена для подальшого розгляду. Досить дивним здається такий підхід, адже якщо б положення Статуту ООН містили вичерпні та чіткі положення, що не призводили б до суперечливих ситуацій, навряд чи б останні десятиліття обговорювалися питання недоліків та неефективності функціонування ООН, а також необхідності її реформування.

Таким чином, здається, що подальший шлях у реформуванні ООН буде здебільшого залежати від результатів міждержавних переговорів щодо реформування одного з основних органів – Ради Безпеки ООН – як принципового питання такої реформи. Як тільки держави-члени (а в першу чергу постійні члени РБ ООН) дійдуть певної згоди і консенсусу щодо можливих змін, які можуть торкнутися одного з найважливіших органів ООН, скоріш за все, буде активізована робота і щодо реформування різних аспектів діяльності інших основних органів ООН.

Висновки до Розділу 2

Напрямок розвитку універсального міжнародного права, зокрема, і його регіональних підсистем, у другій половині ХХ століття був визначений принципами, закріпленими у Статуті ООН. У той же час, положень Статуту ООН щодо взаємодії універсального міжнародного права з його регіональними підсистемами на інституційному рівні виявилось недостатньо вже наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття. ООН не була розрахована на започаткування активного процесу формування потужних регіональних підсистем міжнародного права на основі держав, що утворилися в процесі

деколонізації чи тих, які вийшли з економічної залежності, або підсистем на основі інтеграційних рухів та створення єдиних ринків. Крім цього, більшість недоліків у функціонуванні універсального правопорядку було пов'язано саме з недосконалістю його інституційної складової.

Агресія РФ проти України актуалізувала не лише проблему «права вето» постійних членів РБ ООН, яке часто блокує прийняття важливих рішень в Організації, але й питання взаємодії універсальної та регіональних систем безпеки та ефективності кожної з них.

Так, серед проблемних питань були та залишаються питання підтримання міжнародного миру та безпеки, вирішення яких все частіше блокується у Раді Безпеки ООН шляхом застосування постійними державами-членами «права вето». Проблемним є і відсутність такого права у країн Латинської Америки та Африки, що свідчить про відсутність пропорційного регіонального представництва серед постійних держав-членів РБ ООН. Тому положення про принцип пропорційного регіонального представництва при формуванні складу основних та допоміжних органів ООН потрібно перенести з резолюцій ГА ООН в текст Статуту ООН, а зокрема, розглянути можливість внесення змін до складу РБ ООН за регіональним принципом, як це передбачалося двома моделями, запропонованими Генеральним секретарем ООН у 2005 році.

Крім того, назріла потреба визначити роль МС ООН не тільки як основного судового органу ООН, але і як основного судового органу по відношенню до інших універсальних та регіональних судових інституцій задля забезпечення єдиного підходу до тлумачення та застосування міжнародного права.

Нових та реальних повноважень потребує ЕКОСОП з метою координації співпраці та контролю за діяльністю відповідних універсальних та регіональних фінансових установ. Так, пропонується наділити ЕКОСОП автономією від ГА ООН, зокрема, правом ухвалювати обов'язкові для виконання рішення щодо визначеного переліку питань, які мають

першочергове значення для відновлення та підтримання міжнародного миру та безпеки. Водночас, пропонується передбачити можливість для ЕКОСОП укладати договори про процедуру та механізми співпраці з міжнародними регіональними організаціями.

Звісно, будь-які зміни, яких потребуватиме Статут ООН, з огляду на наявні проблеми, в першу чергу залежатимуть від політичної волі держав-учасниць Організації, зокрема, тих, які беруть постійну та найбільшу участь у фінансуванні її діяльності, а також держав-постійних членів РБ ООН. Неабияку роль у динаміці обговорень таких змін та оновлень відіграватиме і позиція Генерального секретаря ООН з цього питання. Останнім часом такі процеси, що розпочалися ще з середини 1990-их років та продовжувалися в перші роки нового тисячоліття, дещо уповільнилися, а обговорення таких питань переведено у формат міжурядових переговорів.

Доцільним було б в процесі таких змін передбачити більш тісну взаємодію ООН з міжнародним громадянським суспільством, недержавними міжнародними організаціями, що диктується гомоцентричним характером сучасного міжнародного права і його зверненням передусім на захист прав людини.

Водночас, якщо новий формат та нова роль ООН у міжнародних відносинах буде утверджуватися шляхом ухвалення резолюцій її основними органами, через вжиття ними практичних заходів без внесення змін до її основного установчого акту, це може призвести до появи нових проблемних ситуацій у процесі функціонування всієї системи органів ООН, а тому безумовно вплине і на функціонування універсального правопорядку в цілому та його взаємодії з регіональними підсистемами.

Основні висновки розділу висвітлені в праці автора [194].

РОЗДІЛ 3

ВЗАЄМОДІЯ УНІВЕРСАЛЬНОГО ТА РЕГІОНАЛЬНОГО МІЖНАРОДНОГО ПРАВА НА ІНСТИТУЦІЙНОМУ РІВНІ

3.1. Становлення регіональних міжнародних організацій

Сучасний світ, як і будь-який регіон сучасного світу, сьогодні не можливо уявити без міжнародних організацій. Виникнення та функціонування регіональних міжнародних організацій здебільшого завжди розглядалось поряд з виникненням та функціонуванням універсальних міжнародних організацій. Проте останнім часом регіональним організаціям стали приділяти все більше уваги різні вчені та дослідники з огляду на появу та обговорення такого явища як регіоналізм та усіх його можливих проявів і видів, а зокрема, з огляду на все більшу роль, яку почали відігравати ці організації у міжнародно-правовому врегулюванні економічних, безпекових, соціальних, культурних відносин держав відповідних регіонів.

Варто зазначити, що протягом історії різні інтереси наштовхували держави на створення різних видів союзів. Однак спочатку це не були міжнародні організації в сучасному їх розумінні. Як зазначає О.М. Шпакович, середньовічні, та й пізнішого періоду, об'єднання держав створювали або шляхом прямого застосування сили однією державою щодо іншої, або як наслідок різних міжнародних чи навіть міждержавних обставин. Члени об'єднань прагнули забезпечити свої власні, а не спільні інтереси. Так, наприклад, на основі Утрехтської унії 1579 року було створено Нідерландську республіку Об'єднаних провінцій; 1769 року виникла Швейцарська конфедерація; у 1815 році було створено Німецький союз 39-ти держав); у 1815-1833 роках існувало таке об'єднання європейських держав як Священний союз [195, с. 17-18].

Разом з формуванням та діяльністю таких міждержавних об'єднань, значну роль у міжнародному житті також відігравали міждержавні переговори

та конференції. Виникнення таких інститутів міжнародних відносин та міжнародного права як міжурядові переговори, конференції та організації було взаємопов'язано. Так, як зауважує Б.М. Ашавський, міжнародні конференції розвивались шляхом переговорів через такі форми багатостороннього спілкування як з'їзди князів (правителів) та государів, конгреси монархів та дипломатичні конгреси; міжнародні організації виникли з міжнародних конференцій через міжнародні адміністративні союзи. Міжнародні міжурядові конференції як інститут міжнародних відносин та міжнародного права виник та став однією з головних форм міжнародного багатостороннього спілкування у другій половині ХІХ століття [196, с. 7-8]. До початку Першої світової війни міждержавні відносини перебували під значним впливом періодичних конференцій, що відбувалися в Європі. Так, на Паризькій конференції у 1856 році та на Берлінській конференції обговорювалися проблеми у Балканському регіоні, а під час Берлінських конференцій у 1884-1885 роках обговорювалися питання, пов'язані з Африканським регіоном [19, с. 888].

Таким чином, враховуючи попередній досвід міждержавних об'єднань та союзів, зокрема, проведення все більшої кількості міжурядових переговорів, конгресів, конференцій, у ХІХ столітті розпочався процес створення та розвитку міжнародних організацій, компетенція яких обмежувалася сферою спеціалізованих проблем, а перші міжнародні організації загальної компетенції у політичній, економічній та соціальній сферах з'явилися лише у ХХ столітті [197, с. 17-19].

Якщо ще в ХІХ столітті міждержавні об'єднання та союзи з огляду на географічну наближеність держав, політичну та економічну інтенсивність їхніх відносин, мали регіональний характер, то у ХХ столітті розвиток міжнародного права та міжнародних відносин все більше відбувався у напрямку до універсалізму. З огляду на це ХХ століття породило різне ставлення до двох форматів міжнародних відносин: міждержавного співробітництва на універсальному рівні та міждержавного співробітництва

на регіональному рівнях. Неоднозначне ставлення проявлялося, зокрема, під час переговорів щодо створення ООН. Так, на Тегеранській конференції (1943 року) Ф. Рузвельт пропонував утворити єдину організацію безпеки, вважаючи, що підтримка порядку у післявоєнному світі має здійснюватися «чотирма поліцейськими», а саме СРСР, США, Великою Британією та Китаєм. Й. Сталін пропонував створити один комітет для Європи і один – для Далекého Сходу. Пропозиції У. Черчілля зводилися до утворення трьох регіональних комітетів: по одному для Європи, Далекého Сходу та Американського континенту [198, с. 10]. Вбачається, що саме після 1945 року, коли вдалося поєднати універсальний та регіональний формат міжнародних відносин, коли співпраця в рамках міжнародних регіональних організацій була визнана на універсальному міжнародно-правовому рівні та закріплена у відповідних статтях Статуту ООН, розпочався стрімкий процес створення міжурядових регіональних організацій.

З появою ООН поширилася дискусія з приводу того, наскільки краще на відміну від універсальних організацій регіональні організації будуть справлятися з урегулюванням спорів та конфліктів між географічно наближеними державами. Дискусія з приводу універсалізму та регіоналізму та переваг універсальних і регіональних організацій й досі ведеться між прихильниками останніх, які наводять безліч аргументів у підтримку власної позиції [198, с. 11-12]. Проте дуже влучно свого часу зазначив Г. Бебр, що регіональні організації можуть займатися питаннями безпеки, що мають значення для всього світового співтовариства, якщо їх діяльність у цій сфері буде перебувати під виключним контролем світової організації, у якій достатньо можливостей забезпечити власну першочергову компетенцію у цій сфері. Разом з тим жорстка централізація влади світової організації навряд чи бажана, навіть якщо можлива. Попри все більш універсальний характер значної кількості питань, що підлягають обговоренню та потребують вирішення в рамках світової організації, вирішення таких питань та реалізація відповідних ухвалених рішень може передаватися до компетенції

регіональних органів та організацій [199, с. 166]. Такий підхід неодноразово підтверджувався в рамках взаємодії універсальних та регіональних органів та організацій.

Зокрема, з огляду на потужні процеси регіональної інтеграції, які почали відбуватись у другій половині XX століття, своєчасною відповіддю на це на універсальному рівні стало створення відповідних структур в ООН – регіональних комісій ООН. Так, були створені та досі діють Економічна комісія для Європи, Економічна і Соціальна комісія для Азії та Тихого океану, Економічна комісія для Латинської Америки і Карибського басейну, Економічна комісія для Африки та Економічна і Соціальна комісія для регіону Західної Азії.

Разом з тим, здається, що до стрімкого збільшення кількості регіональних організацій у післявоєнний період здебільшого призводила напруга, яка існувала між державами Сходу та Заходу, Півночі та Півдня, що у свою чергу призводило до неможливості ефективної співпраці в рамках універсальної організації. І завдяки об'єднанню у регіональні організації державам відповідних регіонів було легше відстоювати свої інтереси та цілі, в першу чергу в політичній та економічній сферах, в рамках універсальної організації. Деякі вчені взагалі стверджують, що після того, як європейські держави менше ніж протягом півстоліття пережили дві найтяжчі війни, регіоналізм став стратегією для забезпечення миру та злагоди в Європі [200, с. 6].

Водночас, сьогодні деякими вченими досить влучно піднімаються питання щодо критеріїв визначення того чи іншого об'єднання як міжнародної регіональної організації, адже наразі не існує загальновизнаного поділу світу на географічні регіони. Так, наприклад, питання щодо географічної приналежності до певного регіону можуть виникати стосовно членства Сполучених Штатів Америки у низці організацій регіонального типу, як-то НАТО, членами якої в основному є європейські країни; АНЗЮС, членами якого також є Австралія та Нова Зеландія. Водночас, можуть

виникати питання і щодо географічного критерію стосовно участі Туреччини і Греції в НАТО [198, с. 10-11].

Р. Вайринен, досліджуючи питання регіоналізму у політичній, економічній та культурній сферах, дійшов висновку, що поділ на регіони можливий за фізичними ознаками (географічні та стратегічні) та функціональним призначенням (економічна та культурна сфери, сфера охорони навколишнього середовища). Особливе зростання ролі глобально-регіональних відносин призвело до зростання уваги до функціональних та субрегіональних відносин. Поділ регіонів за фізичною ознакою стосується територіальної, військової та економічної сфери впливу держав, а поділ регіонів за функціональним призначенням визначається нетериторіальними факторами такими як культура та ринки збуту, що дуже часто перебувають під впливом недержавних акторів. Рушійною силою для регіонів, виділених за функціональною ознакою, є економіка (наприклад, виробничі мережі), навколишнє середовище (наприклад, кислотні дощі) або культура (наприклад, ідентичність спільнот) [201, с. 25-27].

На думку Г.М. Вельямінова, зазвичай, регіональне зближення та об'єднання відбуваються між близькими територіально, цивілізаційно, соціально та економічно схожими за своїм характером країнами. Це істотно сприяє успіхам об'єднання. Як стверджує Г.М. Вельямінов, регіоналізм має поліцентричний характер, а об'єднуючий інтерес зазвичай є більш-менш рівноцінним для всіх учасників. У регіональній організації усі партнери мають свою певну вигоду від об'єднання, причому навіть часто менш розвинуті, менші за розміром території держави отримують відносно більше переваг від вільного спільного регіонального ринку. Регіональні переваги та свободи передбачаються тільки для держав-учасниць, а держави поза об'єднанням фактично здебільшого або щонайменше дискримінуються [202, с. 151-152].

Вбачається, що при визначенні тієї чи іншої міжнародної організації як регіональної, до уваги варто брати не лише географічний критерій, який є

важливим, проте сукупність критеріїв, які також будуть враховувати спільні інтереси держав та їхні зв'язки як в політичній, так і в економічній, соціальній та інших сферах. Так, на думку деяких українських вчених, саме такий підхід пояснює реальний характер діючих регіональних організацій, що дозволяє уникнути використання лише суто географічних критеріїв [198, с. 11].

На думку Л. Фосетт, регіональні організації за час свого існування у ХХ столітті загалом пройшли три етапи розвитку: 1) період після завершення Другої світової війни; 2) період «холодної війни»; 3) період після завершення «холодної війни». Відповідно розвиток регіональних організацій був зумовлений відповідними історичними подіями та відповідав на виклики, що поставали в процесі розвитку міжнародних відносин та з огляду на кризові явища, які в них виникали [203, с. 4-12].

А. Гочхайат також поєднує розвиток подій у міжнародних відносинах з появою тих чи інших загальних або галузевих регіональних організацій. Так, А. Гочхайат виокремлює три основні типи регіональних організацій, що були створені після завершення Другої світової війни. До першого типу належать регіональні організації із загальною компетенцією, наприклад, ЛАД, ОАД, ОАЄ. До другого типу А. Гочхайат відносить регіональні організації зі спеціальною компетенцією у сфері безпеки, наприклад, НАТО та Організація Варшавського договору. До третього типу регіональних організацій, на його думку, належать регіональні організації, сфера діяльності яких принципово зосереджена на економічній сфері, наприклад, європейські співтовариства на початковому етапі та подальші спроби їх відтворення в інших регіонах. Так, установи та організації другого типу, зокрема, НАТО, Організація Варшавського договору, СЕАТО, СЕНТО та АНЗІУС виникли у відповідь на та відповідно до намагань двох наддержав консолідувати власні сфери впливу під час «холодної війни» [204, с. 6].

Якщо після Другої світової війни дійсно досить поширеним було створення регіональних організацій із загальною компетенцією, то

становлення регіональних організацій зі спеціальною компетенцією відбулося у пізній період «холодної війни». Як стверджує Л. Фосетт, виникнення нових регіональних організацій було відповіддю на зміну викликів в економічній та безпековій сферах, а також внаслідок бажання регіональних акторів здійснювати управління в межах своїх певних регіонів. Наприклад, з'явилися такі організації як АСЕАН, ЕКОВАС, СААРК та РСАДПЗ. Дещо відрізнялися за географічним поширенням та сферою діяльності НБСЄ (пізніше ОБСЄ) та Організація Ісламська конференція. Утворені у період між 1967 та 1986 роками всі ці організації позначили ще одну віху у розвитку регіоналізму: рух від європейського економічно сконцентованого регіоналізму та безпекових об'єднань типу НАТО, хоча вони і продовжили існувати [203, с. 10-11].

Після закінчення «холодної війни» відбулися зміни у міжнародній системі та у сфері міжнародної безпеки, що призвело до більшої вразливості регіонів та у більшій привабливості регіоналізму. Тому регіони та інституції, які в них були створені та створювалися набирали нової ваги. Так з'явилися нові організації: АПЕК, Регіональний Форум АСЕАН, Союз арабського Магрибу та СНД. Старі організації збільшували кількість держав-членів та розширювали сферу своєї діяльності та коло завдань. Таким чином, у цей період відбувалися не тільки кількісні, але й якісні зміни. Під час цих процесів в рамках реформованого АС виникли такі африканські організації як Пан-Африканський Парламент та Суд Справедливості. У той же час можна спостерігати нормативні зміни повноважень інституцій у сферах підтримання безпеки, забезпечення та захисту демократії, прав людини та національних меншин в організаціях американського регіону (ОАД та МЕРКОСУР) та європейського регіону (ЄС, ОБСЄ). Статут АСЕАН (2008 року) можна сприймати як важливий «конституційний момент» з огляду на наділення організації більш формальним правовим підґрунтям задля досягнення глибшої співпраці в економічній сфері та сфері безпеки [203, с. 11-12].

У той же час деякі вчені вважають, що взагалі у світі існує два основних глобальних підходи до побудови регіоналізму: «Pax Americana» та «Pax Europaea». Перший ґрунтується на регіональній торгівельній співпраці, що підтримується США та міжнародними організаціями, включаючи СОТ, Світовий банк та МВФ. Другий підхід підтримується ЄС, який прагне до регіональної інтеграції, яка є ширшою у обсягах та досить істотно торкається питання суверенітету держав [200, с. 21].

Такі думки можуть мати місце, тим паче, якщо дійсно поглянути, наприклад, на регіональні організації в Латинській Америці та на Африканському континенті. Діяльність перших (до появи Андської Співдружності, Карибської Співдружності та МЕРКОСУР здебільшого була спрямована на економічну та правову інтеграцію держав регіону, проте не політичну інтеграцію. Зокрема, як зазначає Л. Фосетт, держави Південної Америки постійно намагалися закласти у міжнародне право ідеї незалежності, суверенності та рівності включно по відношенню до принципу невтручання у внутрішні справи [203, с. 9]. Проте останнім часом країни Латинської Америки все більше демонструють своє бажання до поглибленої політичної інтеграції поряд з економічною та правовою інтеграцією. Зокрема, доказом цьому є також створення Співдружності Латиноамериканських держав та держав Карибського басейну у 2011 році. Діяльність регіональних організацій Африки також спершу була сконцентрована на економічній сфері, проте з часом вони стали переймати досвід ЄС не тільки у економічній, а й у політичній та правовій інтеграції. І напевно тому, як зауважує Ф. Шіммельфенніг, багато інституцій в різних регіональних організаціях мають однакові назви – Комісія, Рада, Суд, Комітет постійних представників або Парламент, але виконують різні функції. Так, наприклад, колишня ОАЄ не тільки перейняла назви ЄС, але й наднаціональні установи та політичні програми (такі як валютний союз) [205, с. 15].

Сьогодні ще досі точиться дискусія між вченими і дослідниками з приводу моделі ЄС як прикладу поглибленої регіональної інтеграції для інших регіонів. Одні досліджують та описують ті методи та способи, які ЄС використовує задля поширення власного досвіду інтеграції в інших регіонах [206], інші рішуче виступають проти цього, стверджуючи, що не можна порівнювати Європу з іншими регіонами, оскільки останні потребують різних концепцій та підходів в процесах інтеграції [207]. Проте навряд чи можна стверджувати, що один регіон може нав'язати іншому регіону власний підхід до інтеграції економічної, правової, політичної тощо. Такий підхід може бути взято лише як приклад і це лише рішення держав відповідного регіону, чи трансформувати відповідний інтеграційний досвід інших держав у міждержавні відносини власного регіону, або ж йти іншим власним шляхом. Просто єдине, що важко піддати сумніву, це те, що Європейський Союз у своєму розвитку як регіональна організація наразі має найглибшу ступінь інтегрованості з-поміж інших регіональних організацій світу, а отже, пройшов більшу кількість етапів інтеграції та має більший досвід у цьому. Саме тому його досвід може братися і береться за приклад. А економічна інтеграція – це лише один з рівнів поглибленої взаємодії держав, яка зокрема відбувається і завдяки правовій та політичній інтеграції. І лише держави певного регіону вирішують, наскільки глибокою є і може бути відповідна регіональна інтеграція.

Таким чином, варто зазначити, що прообрази сучасних міжнародних організацій, що створювалися у попередні роки у вигляді воєнних та адміністративних союзів тощо, від самого початку мали за своєю суттю регіональний характер. Це пояснюється, зокрема, і тим, що раніше тісні міждержавні зв'язки підтримувалися переважно країнами географічно наближеними один до одного, яких поєднували спільні політичні, економічні, соціальні, культурні інтереси. Розвиток таких регіональних міжнародних організацій продовжився і у ХХ столітті, не зважаючи на появу універсальної міжнародної організації (спочатку Ліги Націй, потім

Організації Об'єднаних Націй). Слід зауважити, що деякі із сучасних регіональних міжнародних організацій були створені раніше за ООН (наприклад, ЛАД), що можливо також вплинуло на появу в Статуті ООН положень, що створили міжнародно-правове підґрунтя для співпраці ООН з регіональними органами та організаціями.

Подальший розвиток та збільшення кількості регіональних міжнародних організацій тільки підтверджує той факт, що функціонування таких організацій на сьогоднішній день є необхідною умовою забезпечення ефективного розвитку та плідної співпраці між державами. Оскільки саме наближеність держав певного регіону, спільність їхніх інтересів полегшує та прискорює досягнення компромісу між ними щодо правил та порядку регулювання тих чи інших питань у їхніх правовідносинах. Адже зведення регулювання міждержавних відносин лише до норм універсального міжнародного права та лише до прийняття їх в рамках універсальних міжнародних організацій значно б уповільнило розвиток міжнародного права, а в деяких випадках могло б, навіть, значно ускладнити такий розвиток.

3.2. Інституційні засади функціонування регіональних підсистем міжнародного права

Особливістю історичного розвитку міжнародного права був регіональний характер його становлення. Саме в межах регіонів формувалися та створювалися перші норми регулювання правовідносин спочатку між племенами, містами, а згодом і державами. З часом такі норми розвивалися та доповнювалися і згодом стали складовими міжнародного права, яке набуло ознак універсальності. І тому, як стверджує І.І. Лукашук, універсальна нормативна система увібрала в себе досвід, накопичений регіональними системами. Цей процес відбувається і до цих пір. Разом з тим універсальне міжнародне право сприяє прогресу регіональних систем,

передаючи їм досвід більш розвинутих регіональних систем та універсальної системи в цілому [208, с. 145].

Щонайменше останні півстоліття у міжнародних відносинах все більшої ваги набирають інтеграційні процеси. Саме такі інтеграційні процеси змусили вчених та дослідників дискутувати та обговорювати явище регіоналізму у його новому прояві. Поява інтеграційних процесів в першу чергу була спричинена потребою держав у більш тісній співпраці в політичній, економічній, соціальній, культурній сферах тощо. Здебільшого такі інтеграційні процеси відбувались і відбуваються в межах певних регіонів, оскільки цьому сприяє спільність інтересів держав одного регіону, їх спільний історичний розвиток, схожі політичні, економічні та соціальні системи. В результаті останнім часом спостерігається тенденція як до регіоналізації міжнародних відносин, так і міжнародного права, що їх регулює. Цьому здебільшого сприяє і нормотворча та правозастосовча діяльність великої кількості міжнародних регіональних організацій, які з'явилися у другій половині ХХ століття.

Безумовно, будь-яке регіональне інтеграційне об'єднання неможливе без нормативно-правового підґрунтя, а отже регіональна інтеграція неможлива без правової інтеграції держав. Одним із головних атрибутів регіональних інтеграційних об'єднань стає формування великих масивів міжнародно-правових норм, покликаних регулювати міждержавні відносини в різних сферах співробітництва шляхом наближення їхніх національних правових систем, які стають частиною всієї системи міжнародного права, створюючи її регіональні підсистеми.

Разом з тим, внаслідок активізації діяльності регіональних організацій та створення і застосування ними значного обсягу міжнародно-правових норм, неодноразово порушувалися дискусії з приводу існування та функціонування окремих регіональних систем права, як-то: європейського, американського, африканського тощо. Проте досить обґрунтованою можна вважати думку деяких вчених про те, що участь міжнародних організацій у створенні норм

права не приводить до створення нової системи права. Правотворчість міжнародних організацій свідчить про тенденцію становлення специфічних регіональних та субрегіональних підсистем міжнародного права, які мають спеціальний характер [209, с. 32]. Дослідження таких регіональних підсистем міжнародного права відіграє важливе значення, оскільки в них відбувається зміцнення та утвердження універсальних норм міжнародного права, а також відбувається становлення та розвиток нових норм, що згодом також можуть отримати універсальне поширення та визнання.

Відтак, найяскравішим прикладом існування такої регіональної підсистеми міжнародного права є створене в результаті діяльності європейських інтеграційних організацій європейське право.

Так, на думку російського вченого Л.М. Ентіна, термін «європейське право» переважно використовується у трьох значеннях:

1. Часто під цим терміном розуміють сукупність національних правових систем європейських держав. У такому випадку термін «європейське право» використовується як узагальнююче поняття для позначення всієї сім'ї європейських правових систем.

2. Термін «європейське право» використовується також для позначення тієї частини міжнародно-правових норм, за допомогою яких регулюються відносини між європейськими державами у різних сферах. Зазвичай, такі норми права закріплюються у багатосторонніх конвенціях та угодах, що укладаються між європейськими державами, або навіть у двосторонніх договорах та домовленостях, що регулюють відносини між тими чи іншими європейськими державами.

3. Також термін «європейське право» використовується для позначення сукупності правових норм, які регулюють взаємовідносини, що складаються в рамках європейських інтеграційних об'єднань, в рамках Європейських Співтовариств та Європейського Союзу [210, с. 34].

Водночас, як зазначає німецький вчений М. Гердеген, характерною рисою правової науки є зосередження інтересу на темі Європейського Союзу,

тоді як низка інших форм інституціональної співпраці в Європі часто залишається поза належною увагою. Ці форми співпраці є складовими частинами європейського права у його широкому розумінні. Належне висвітлення аспектів діяльності чинних поряд з Європейським Союзом організацій міждержавної співпраці у Європі (зокрема, таких як Рада Європи разом із прийнятою нею Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, Західноєвропейський Союз і ОБСЄ, а також Європейська асоціація вільної торгівлі, Європейське Енергетичне Співтовариство) є необхідним, позаяк договірна система Європейського Союзу нерозривно пов'язана з правовими системами цих організацій [211, с. 31]. Твердження про тісні зв'язки між Радою Європи та Європейським Союзом також підтримують і інші дослідники [212, с. 117].

У той же час, на думку українського вченого М.М. Гнатовського, європейський простір розвивається на основі трьох великих складових – регіонального міжнародного публічного права, яке забезпечує засади мирного співіснування та співробітництва держав, особливих правових систем, створених регіональними міжнародними організаціями, а також національних правових систем держав Європи (як членів Ради Європи та Європейського Союзу, так й інших), передбачаючи певний ступінь їх зближення, взаємної узгодженості у різних галузях – від кримінального до міжнародного приватного права. Таке зближення як необхідна передумова стабільного міжнародного співробітництва відбувається засобами, передбаченими внутрідержавним правом, на підставі міжнародних документів. Тому зміст європейського правового простору визначається не тільки нормами, створеними європейськими регіональними організаціями, а й механізмом зближення на їх основі національних правових систем держав Європи, їх інтернаціоналізацією. На думку М.М. Гнатовського, основними організаційно-правовими формами європейської інтеграції є ЄС, Рада Європи та ОБСЄ [103, с. 43, 66].

Останні десятиліття розвиток правової системи, що створена в рамках Європейського Союзу, відбувається надзвичайно динамічно. Основу правової системи Європейського Союзу становлять правові норми, закріплені в установчих договорах, що відносяться до категорії первинного права ЄС. Норми вторинного права ЄС, розроблені на основі первинного, створюються автономно та приймаються інститутами ЄС. Вони діють та застосовуються в рамках ЄС відповідно до його цілей та принципів і в межах його компетенції. Вторинне право включає в себе основний масив норм права ЄС. Головними особливостями їхнього правового режиму є верховенство по відношенню до національних правових установ, пряма дія, інтегрованість в національне право та забезпеченість юрисдикційним захистом. До актів вторинного права відносять регламенти, директиви, рішення, рекомендації та висновки (стаття 288 Договору про функціонування Європейського Союзу [94]). Зокрема, третинне право (іноді його ще називають додаткове або «комплементарне») включає в себе правові норми, джерелом яких є акти інші, ніж установчі договори, або акти, що створюються та видаються інститутами ЄС [116, с. 111-113, 122-123].

Для здійснення своєї компетенції інститути ЄС приймають регламенти, директиви, рішення, рекомендації та висновки. Регламенти є обов'язковими та мають прямо застосовуватися в усіх державах-членах ЄС, а тому мають слугувати інструментами уніфікації в рамках ЄС. Директиви мають обов'язкову силу лише стосовно результату, який повинен бути досягнутий кожною державою-членом ЄС, якій вони адресовані. При цьому держави-члени самі вибирають форму акта, за допомогою якого приписи норм, що закріплені у директивах, вводяться у національні правові системи. Головне призначення директив – це гармонізація законодавств держав-членів у визначених установчими угодами сферах. Рішення на відміну від регламентів не мають загального застосування і зобов'язують лише тих, кому вони адресовані, а на відміну від директив – обов'язкові в усіх своїх елементах. Рекомендації та висновки не мають обов'язкової сили. Рекомендації

спрямовані на те, щоб спонукати держави, яким вони адресовані, до певних дій. Після отримання висновків держави-члени або інститути ЄС не зобов'язані дотримуватися їхніх положень, проте вони не можуть їх не враховувати у своїй діяльності [101, с. 199-202].

Важливу роль у розвитку нормотворчого процесу в рамках ЄС відіграють суди ЄС. Вони забезпечують одноманітне тлумачення та застосування права ЄС. Судова система ЄС станом на 2009 рік включає Суд, Загальний суд та спеціалізовані суди. Суд ЄС є вищою судовою інстанцією ЄС, який виконує функції міжнародного, конституційного, частково адміністративного та цивільного суду. Як міжнародний суд він вирішує суперечки між державами-членами ЄС, які стосуються об'єкта установчого договору, а також між державами-членами та інститутами ЄС чи між останніми. Виконуючи роль конституційного суду, Суд ЄС розглядає законність законодавчих актів, прийнятих спільно Європарламентом і Радою ЄС, актів Ради ЄС, Комісії ЄС та Європейського центрального банку, які не належать до рекомендацій і висновків, а також актів Європарламенту і Європейської Ради, що мають правові наслідки для третіх сторін. Окрім цього, Суд ЄС уповноважений давати належне тлумачення установчих договорів та актів органів ЄС. Виконуючи функції адміністративного суду, Суд ЄС має юрисдикцію в будь-якому спорі між ЄС та його службовцями, а також у спорах щодо відшкодування збитків, заподіяних інститутами ЄС чи його службовцями при виконанні своїх обов'язків. Суд ЄС також розглядає апеляції на рішення Загального суду [101, с. 189-190].

Завдяки преюдиціальній процедурі Суд ЄС, а частково і Загальний суд, тлумачать основні положення установчих договорів та інших нормативно-правових актів та формулюють автономні поняття і концепції, які доповнюють та уточнюють положення нормативних правових актів і вводять у дію нові принципово важливі для розвитку інтеграційного права положення. Такими, наприклад, є концепція прямої дії, верховенства та інтегрованості права ЄС; концепція паралельного зовнішньополітичного

супроводу, визначення поняття та змісту загальних принципів права ЄС та ін. Нерідко положення, розроблені та введені в практику Судом, надалі закріплюються в нормативно-правових актах [116, с. 127-128].

Міжнародні договори складають особливу групу джерел права ЄС. Договори, що укладаються ЄС з третіми державами та міжнародними організаціями, виступають в якості зовнішніх джерел, правовий режим яких визначається не тільки нормами права ЄС, але й нормами загального міжнародного права. Специфіка міжнародних договорів, які укладались Співтовариствами, а тепер – Союзом і державами-членами, полягає в тому, що їх положення не повинні суперечити установчим договорам. Відповідний контроль здійснюється а ргіорі, тобто в попередньому порядку, Судом ЄС на запит держав-членів та інститутів Союзу. Важливо, що держави, які хочуть стати членами ЄС, мають привести своє законодавство у відповідність до права ЄС [116, с. 128, 130]. Так, Європейський Союз здійснює вплив на зближення національних правових систем європейських держав – його повноправних членів та держав, що уклали з ним угоду про асоціацію [103, с. 105].

Разом з тим, як зазначалося раніше, дослідження європейського регіонального права лише в рамках правотворчої та правозастосовчої діяльності ЄС було б вкрай обмеженим, оскільки досить великий масив правових норм створюється та застосовується і в процесі функціонування інших європейських регіональних організацій, серед яких, зокрема, і Рада Європи. На думку деяких вчених, саме Рада Європи «зберігає концепцію європейської єдності, надаючи форум для культурних і політичних контактів поза межами членства у ЄС» [103, с. 90], а також втілює принципи «пан'європейської традиції» [211, с. 33-34].

Основна діяльність Ради Європи реалізується у таких напрямках як:

1) контроль (моніторинг) за дотриманням прав людини в державах-членах Ради Європи;

2) активна розробка міжнародних правових актів та рекомендацій з метою удосконалення національних законодавств держав-членів Ради Європи;

3) сприяння розвитку місцевого та регіонального самоврядування, прикордонного співробітництва;

4) розвиток єдиної європейської культурної спадщини, приділення уваги проблемам охорони здоров'я, молоді, спорту;

5) правове забезпечення вирішення актуальних європейських соціально-економічних проблем, охорони навколишнього середовища, регіонального планування;

б) забезпечення свободи слова та сприяння діяльності ЗМІ;

7) виявлення та запобігання новим загрозам у сфері прав людини, соціального виміру, європейської безпеки, боротьби з тероризмом тощо [209, с. 30].

Правовий простір Ради Європи, що створився внаслідок діяльності у вказаних напрямках, включає в себе такі складові:

1) механізм захисту прав людини та основних свобод, що ґрунтується на Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року та рішень Європейського суду з прав людини);

2) конвенції, угоди, протоколи Ради Європи, створені в рамках правового співробітництва її держав-членів і спрямовані на зближення їх національних правових систем (в рамках Ради Європи було прийнято біля 280 (станом на 2005 рік) інших міжнародно-правових документів, серед яких – угоди, конвенції, хартії, кодекси та протоколи до них);

3) рекомендаційні акти органів Ради Європи з питань забезпечення відповідності правових систем держав-членів стандартам, виробленим в організації (до таких актів відносяться рекомендації Комітету Міністрів та резолюції Парламентської Асамблеї, за невиконання яких державою-членом можливе застосування специфічних для міжнародних організацій санкцій, аж

до зупинення членства в Раді Європи або порушення процедури виключення держави з цієї організації) [103, с. 43, 92-93].

Ще однією регіональною організацією, нормотворча діяльність якої збагачує європейський правовий простір, є Організація з безпеки і співробітництва в Європі. Її діяльність зосереджується на двох основних напрямках: забезпеченні основ міжнародного правопорядку в регіоні (насамперед, питання регіональної безпеки та вирішення будь-яких спорів між державами регіону) та «людському вимірі», суть якого полягає у розробці та впровадженні у національне законодавство держав-членів спільних демократичних стандартів [103, с. 44].

В Хартії європейської безпеки 1999 року наголошується, що ОБСЄ є «регіональною угодою за змістом глави VIII Статуту Організації Об'єднаних Націй, однією з основних організацій з мирного врегулювання спорів у її регіоні і одним з ключових інструментів раннього попередження, запобігання конфліктам, регулювання криз і постконфліктного відновлення» [214, п. 7].

В рамках співробітництва у гуманітарній сфері у документах ОБСЄ вироблена велика кількість політико-правових зобов'язань її членів щодо забезпечення прав людини і основних свобод, а також саме у сфері внутрішньодержавного правового регулювання, що у сучасному політико-правовому лексиконі отримали назву «норм і стандартів ОБСЄ» [215, с. 46-50].

Звісно, окрім діяльності згаданих організацій, європейський регіональний правовий простір створюється та збагачується шляхом співробітництва держав і в рамках інших європейських регіональних організацій, серед яких, зокрема, можна зазначити Центральноєвропейську ініціативу, Європейську асоціацію вільної торгівлі, Організацію Чорноморського економічного співробітництва.

Таким чином, друга половина ХХ століття стала початком створення в європейському регіоні різних інтеграційних об'єднань, що в свою чергу стали форумами для вироблення механізмів наближення національних

правових систем держав Європи і зрештою дали поштовх для поступового формування правової системи європейського регіону, яка складає відповідну регіональну підсистему сучасного міжнародного права.

У якості іншого прикладу поступового формування регіональної підсистеми міжнародного права можна навести інтеграційні процеси, які відбувалися та відбуваються в Латинській Америці.

Процеси правової інтеграції держав Латинської Америки мають власну досить довгу історію. Яскравим прикладом цьому може слугувати прийняття Кодексу міжнародного приватного права на 6-й Гаванській панамериканській конференції ще у 1928 році. Як стверджує Б. Хашматулла, більшість латиноамериканських країн давно вже мають уніфіковане законодавство, що регулює цивільно-правові відносини [216, с. 129-130].

Варто зазначити, що такі процеси уніфікації розпочалися в Латинській Америці ще у ХІХ столітті. Так, ще у договорі, який був підписаний під час Панамського конгресу 22 червня 1826 року (відомий як Панамський договір), були закріплені принципи, які потім лягли в основу майбутніх міждержавних об'єднань. Серед принципів, закріплених в Панамському договорі, зокрема, принципи територіальної цілісності, незалежності та суверенітету держав регіону, принцип мирного вирішення спорів, обмежене застосування сили (введення мораторію на військові дії та заборона на оголошення війни до використання засобів примирення).

Значення Панамського договору 1826 року полягало не тільки в тому, що розроблені в ньому принципи створювали основу майбутнього міждержавного співробітництва, але й в тому, що в ньому була відображена потреба створити шляхом міждержавного співробітництва одноманіття в національному законодавчому регулюванні різних правовідносин. Виконанню цього завдання була підкорена майже вся подальша робота, яка послідовно велась країнами Латинської Америки, і перш за все робота над кодифікацією міжнародного публічного та приватного права [217, с. 7-8].

Разом з тим, ХХ століття внесло деякі власні корективи в інтеграційні процеси, що відбувалися в країнах Латинської Америки. Так, варто відзначити роль політики Сполучених Штатів Америки, яка постійно була спрямована на посилення їх впливу в цьому регіоні. Після Другої світової війни у 1948 році було підписано Статут Організації Американських Держав, однієї з перших міжнародних організацій у цьому регіоні з загальною компетенцією. Основними напрямками діяльності цієї організації стало поширення демократії (так, наприклад, у 1996 році було прийнято Міжамериканську конвенцію проти корупції, а 11 вересня 2001 року було прийнято Міжамериканську Демократичну Хартію), захист прав людини (у 1959 році було створено Міжамериканську комісію з прав людини з метою виконання положень Американської Декларації з прав та обов'язків людини 1948 року, а згодом у 1978 році було створено Міжамериканський суд з прав людини), економічний та соціальний розвиток (так, у 1997 році було створено Спеціальний Багатосторонній Фонд Міжамериканської Ради Інтеграційного Розвитку, який протягом 2011-2012 років надав фінансову підтримку різним проектам у сфері науки, культури, освіти та технологій), а також забезпечення регіональної безпеки (наприклад, у 1999 році було створено Міжамериканський комітет проти тероризму і згодом, у червні 2002 року, держави-члени ОАД прийняли Міжамериканську конвенцію проти тероризму) [218, с. 8-15]. Загалом, за напрямками своєї діяльності ОАД нагадує такі європейські регіональні організації, як ОБСЄ та Рада Європи. Разом з тим, участь в цій організації США та намагання використовувати механізми цієї організації задля збільшення власного впливу в регіоні, зокрема, ще більше підштовхнули латиноамериканські країни до створення інших міжнародних організацій за участю лише держав власного регіону.

Так, поступово були створені Латиноамериканська зона вільної торгівлі, Латиноамериканська Асоціація інтеграції, Центральноамериканський спільний ринок, Організація Східнокарибських держав, Карибська Співдружність, Андська Співдружність, МЕРКОСУР. Останні три

субрегіональні утворення сьогодні відіграють особливо важливу роль у співробітництві держав регіону.

Зокрема, в рамках Карибської Спідружності існують різні механізми врегулювання спорів між державами-членами: добрі послуги, медіація, консультації, погоджувальна процедура, арбітражний розгляд спору, розгляд справи Карибським Судом. Юрисдикція цього Суду є обов'язковою для всіх держав-членів *ipso facto*. Рішення Суду створюють юридично обов'язкові прецеденти, доки Суд не перегляне своє рішення відповідно до встановленого порядку [219, ст.188-221, ст. 228, ст. 240]. У свою чергу однією із особливостей Андської Спідружності є створення інституціональної структури з обмеженими наднаціональними функціями за зразком ЄС. Наприклад, рішення, які приймаються Комісією Андської Спідружності або Радою міністрів закордонних справ Андської Спідружності є обов'язковими для всіх держав-членів Андської Спідружності з моменту їх ухвалення. Рішення Комісії Андської Спідружності, Ради міністрів закордонних справ та резолюції Загального секретаріату Андської Спідружності мають характер прямої дії з моменту їхньої публікації в офіційному виданні, якщо інше не визначено цими рішеннями або резолюціями [220, ст. 2, ст. 3]. Окрім виконання зазначених рішень та резолюцій, держави-члени Андської Спідружності також зобов'язані вживати усіх необхідних заходів, щоб забезпечити дотримання положень й інших нормативно-правових актів, які складають правову систему Андської Спідружності, а саме: Картахенської Угоди та протоколів і додатків до неї, Угоди про створення Суду Андської Спідружності та протоколів до неї, Угоди у сфері промисловості та будь-яких інших угод, що держави-члени можуть укласти в рамках Андської Спідружності [220, ст. 1, ст. 4]. Наприклад, в рамках Андської Спідружності було розроблено та прийнято такі документи як: Загальний режим, що застосовується до іноземного капіталу, а також торгових знаків, патентів, ліцензій та роялті (рішення Комісії Андської Спідружності №291 від 21 березня 1991) [221],

Спільний режим щодо доступу до генетичних ресурсів (рішення Комісії Андської Співдружності № 391 від 2 липня 1996 року) [222], Спільний режим інтелектуальної власності (рішення Комісії Андської Співдружності № 486 від 14 вересня 2000 року) [223], Інтеграційний план соціального розвитку (рішення Ради міністрів закордонних справ Андської Співдружності від 21 вересня 2004 року) [224].

У свою чергу рішення, що ухвалюються органами МЕРКОСУР є обов'язковими і, якщо необхідно, держави-члени повинні вживати заходів для інкорпорації відповідних норм у свої національні правові системи відповідно до передбачених національним законодавством процедур. У разі якщо держава-член не вживає відповідних заходів для інкорпорації таких норм у власну національну правову систему, застосування такої норми призупиняється по відношенню до всіх інших держав-членів. Проте, норми, які не стосуються прав та обов'язків індивідів (а стосуються, наприклад, інституційних органів МЕРКОСУР або процедурних питань їхньої діяльності), набирають чинності без їхньої інкорпорації у національні правові системи держав-членів [225, с. 20-21].

Важливо зазначити, що окрім певних домовленостей в рамках цих субрегіональних інтеграційних утворень, також існує низка домовленостей між самими інтеграційними утвореннями (наприклад, між МЕРКОСУР та Андською Співдружністю діє дві угоди: про створення зони вільної торгівлі 1998 року та про економічне співробітництво 2002 року) [226, с. 20].

Очевидно, що в регіоні Латинської Америки досить розвинені субрегіональні механізми економічної інтеграції. Проте, з часом більшість з зазначених інтеграційних утворень намагалися розширити предметну сферу своєї діяльності також в напрямку соціального і культурного співробітництва. Неодноразово з'являлися ідеї створити єдину Латиноамериканську регіональну організацію з загальною компетенцією, проте з огляду на низку факторів (політичні та/або економічні) цього зробити не вдалося.

Разом з тим, у 2010 році було покладено початок для поглибленої регіональної співпраці за участю всіх держав регіону. У лютому 2010 року на саміті глав держав та урядів держав Латинської Америки та Карибського басейну, що проводився у Мексиці, було прийнято Декларацію про наміри створити Співдружність Латиноамериканських держав та держав Карибського басейну з метою сприяння регіональній інтеграції та забезпечення сталого розвитку, політичної координації та просування питань регіонального порядку денного на універсальних форумах, посилення діалогу з іншими державами, групами держав та регіональними організаціями, забезпечення співпраці, координації та взаємодоповнення між субрегіональними утвореннями та інституціями, забезпечення реалізації власних механізмів мирного вирішення спорів [227, п. 5].

У зазначеній Декларації глави держав та урядів підтвердили свої зобов'язання щодо підтримання справедливого та збалансованого міжнародного порядку, ґрунтуючись на повазі до міжнародного права та принципів Статуту ООН, також наголосили на необхідності створення власного регіонального простору та об'єднанні народів Латинської Америки та Карибського басейну, що поділяють спільні принципи та цінності, а також ідеали об'єднання та демократії [227, п. 2].

І тому вже 3 грудня 2011 року на установчому саміті в Каракасі (Венесуела) глави держав та урядів Латинської Америки та Карибського басейну затвердили статут Співдружності Латиноамериканських держав та держав Карибського басейну. Створена Співдружність стала правонаступницею Постійного механізму для політичних консультацій і консенсусу (Група Ріо) та Латиноамериканського і Карибського Саміту з інтеграції і розвитку. Співдружність представляє інтереси регіону Латинської Америки та Карибського басейну у відносинах з іншими країнами та регіональними групами, зокрема, у відносинах з Європейським Союзом. В рамках Співдружності забезпечується координація спільної позиції та представлення її на багатосторонніх форумах, визначення керівних

принципів, політики, пріоритетів, стратегій та планів дій задля досягнення цілей Співдружності [228; 229].

Зокрема, вже у 2013 році відбувся саміт Співдружності Латиноамериканських держав та держав Карибського басейну і Європейського Союзу, що свідчить про все більшу інтенсифікацію міжрегіонального співробітництва. Сторони Саміту засвідчили важливість поглиблення співпраці, зокрема, у таких напрямках як:

- підписання та ратифікація Угоди про вільну торгівлю між ЄС та Колумбією і Перу;

- підписання та ратифікація Угоди про асоціацію між ЄС та Центральною Америкою;

- проведення переговорів щодо Угоди про співпрацю у сфері культури між ЄС та Колумбією і Перу;

- проведення подальших переговорів щодо Угоди про асоціацію між ЄС та МЕРКОСУР;

- розширення Спільного плану дій щодо стратегічного партнерства та пошук можливостей для оновлення Угоди про економічне партнерство, політичну координацію і співпрацю між ЄС та Мексикою;

- завершення переговорів та схвалення Спільної стратегії партнерства ЄС та Карибського басейну [230, п. 22].

Таким чином, діяльність вищезгаданих Латиноамериканських регіональних організацій поступово призвела до створення певного масиву норм, що діють між державами цього регіону, які сприяють гармонізації та наближенню їхніх національних законодавств, і зрештою до створення регіонального правового простору, що у своїй сукупності формує підсистему сучасного універсального міжнародного права.

Активні регіональні інтеграційні процеси також відбуваються між африканськими країнами. Важливу роль в цих процесах відіграла та відіграє Економічна комісія ООН для Африки, з врахуванням рекомендацій якої в основу статуту Організації африканської єдності (1963 року) було покладено

принцип регіоналізму та визначено стратегічну ціль створення спільного африканського союзу.

У період 1990-их років створення нових інтеграційних об'єднань було здебільшого спрямоване на взаємовигідне економічне співробітництво, на формування більш великого ринку збуту, підвищення ролі держав в економічному розвитку певної групи держав [226, с. 1, 4]. За підрахунками ЕКА ООН, на території африканського континенту наразі діє близько 14 міжурядових організацій: «Не дивлячись на те, що Африканський Союз визнає тільки 8 [регіональних економічних співтовариств], наразі в межах континенту діють 14 міжурядових організацій, діяльність яких пов'язана з питаннями регіональної інтеграції, з численними угодами та протоколами, що регулюють такі відносини між ними та між ними і державами-членами. Таке збільшення кількості інституцій та протоколів означає, що з 53 держав-членів Африканського Союзу 26 є членами від двох до чотирьох таких міжурядових організацій, 20 – є членами трьох таких організацій, 1 – є членом чотирьох таких організацій» [231].

Організація африканської єдності (що наразі Африканський Союз) була створена ще у 1963 році. Основною ціллю ОАЄ була координація та посилення співробітництва між державами-членами з метою покращення життя народів. Задля цього вони об'єдналися, щоб «координувати та гармонізувати їхні загальні політики» в економічній та інших сферах. Проте, аж до 1980 року жодного вагомого кроку в напрямку загальної економічної інтеграції в межах континенту не було вжито. До цього часу приймалися різні резолюції та декларації для просування інтеграції та виникала велика кількість субрегіональних економічних співтовариств. І вже під час саміту у 1980 році в рамках ОАЄ було ухвалено Лагоський План Дій, який завершився підписанням Договору про створення Африканського Економічного Співтовариства. Договір АЕС набув чинності у травні 1994 року. Договір передбачав створення інтеграційного економічного простору

на теренах всієї Африки. Після створення Африканського Союзу у 2002 році, АЕС стало невід'ємною частиною його конституційної структури.

Таким чином, з метою оптимізації та раціоналізації значної кількості інтеграційних утворень, серед яких, зокрема, можна зазначити і Економічне співтовариство країн Західної Африки, і Східноафриканське Співтовариство, і Спільний ринок країн Східної та Південної Африки, було створено Африканське Економічне Співтовариство. Загалом, АЕС можна розглядати як «парасолькову» організацію, під керівництвом якої функціонують всі інші субрегіональні економічні співтовариства задля досягнення мети АЕС – а саме: створення єдиного економічного інтеграційного об'єднання в межах всього континенту. Наразі АЕС перебуває на етапі свого становлення [232, с. 10, 12, 15].

Договір АЕС передбачає поступове створення Африканського Економічного Співтовариства у шість етапів за тридцять чотири роки. Перший етап передбачає «посилення існуючих регіональних економічних співтовариств». Другий етап включає в себе стабілізацію тарифних та нетарифних бар'єрів, митних зборів та внутрішніх зборів на рівні регіональних економічних співтовариств та посилення секторальної інтеграції на регіональному та континентальному рівні. Третій етап передбачає встановлення зони вільної торгівлі та митного союзу на кожному регіональному рівні. Четвертий етап полягає у координації та гармонізації тарифних та нетарифних систем між різними регіональними економічними співтовариствами. П'ятий етап полягатиме у створенні Африканського спільного ринку шляхом ухвалення спільної політики, гармонізації грошової, фінансової та фіскальної політики, а також застосування принципів вільного руху осіб. Зрештою, на останньому, шостому, етапі має відбутися зміцнення Африканського спільного ринку; застосування принципу вільного руху осіб, товарів, капіталу та послуг; інтеграція соціальних, економічних, політичних та культурних секторів; встановлення єдиного внутрішнього ринку; створення Пан-Африканського економічного та монетарного союзу, а також

Пан-Африканського Парламенту, і введення єдиної Африканської валюти [233, ст. 6].

Пан-Африканський Парламент створюється задля участі населення Африки у процесах економічного розвитку та інтеграції на континенті. Наразі Пан-Африканський Парламент має лише консультативні та дорадчі повноваження. Кінцевою метою є перетворення цієї інституції на повноцінний законодавчий орган, члени якого будуть обиратися шляхом загального голосування, проте наразі призначаються законодавчими органами держав-членів [233, ст. 7 – ст. 14; 234, ст. 2, ст. 3].

В Установчому Акті Африканського Союзу держави-члени підтвердили їхні зобов'язання щодо досягнення цілей Договору АЕС та запряглися працювати задля прискорення створення Африканського Економічного Співтовариства. Слід зазначити також, що положення статті 33 (2) Установчого Акту передбачають, що «положення Акту будуть мати переважну силу по відношенню до положень Договору АЕС у випадку будь-яких суперечностей або несумісності положень» [232, с. 12, 21].

Таким чином, можна дійти висновку, що попри політичну та економічну нестабільність на африканському континенті у цьому регіоні поступово відбувається оптимізація інтеграційних процесів, поряд з якими поступово відбувається і створення єдиного правового простору для держав цього регіону шляхом гармонізації і наближення національних законодавств, визначення однакових стандартів та підходів для регулювання різних сфер міждержавного співробітництва.

Серед інших регіонів, в яких можна спостерігати створення свого специфічного правового простору в результаті діяльності певних регіональних організацій, також можна назвати регіон арабських держав. Критерій об'єднання таких держав в першу чергу ґрунтується не на їхньому географічному розташуванні, а на приналежності їх народів до певної раси (релігії), разом з тим, географічно вони знаходяться поряд. З цього приводу деякі дослідники влучно зауважують, що основою для членства в Лізі

арабських держав є не приналежність держави до регіону Близького або Середнього Сходу, а їхній «арабізм» [235, с. 604].

Ліга арабських держав, створена у 1945 року, одним із основних своїх завдань передбачає забезпечення співробітництва її членів з таких питань як:

- економіка та фінанси, зокрема, торгівельний обмін та митна політика, грошова система, сільське господарство та промисловість;

- шляхи сполучення та зв'язку, зокрема, залізничні та автомобільні дороги, авіація, судноплавство, пошта та телеграф;

- культура;

- громадянство, видача паспортів, віз, виконання судових рішень та видача злочинців;

- соціальні питання;

- питання охорони здоров'я [236, с. 63-64].

У спеціальних комітетах, що створені в рамках Ліги, представлені всі держави-члени, а в їх роботі участь також можуть брати представники інших арабських країн. Завданням цих комітетів є забезпечення співробітництва між державами-членами в економічній, соціальній, культурній сферах, у сфері охорони здоров'я, а також у сфері зв'язку, виконання судових рішень тощо. У 1946 році Рада Ліги прийняла рішення про створення органу, що не передбачений Пактом, – політичного комітету, роль якого виявилася найбільш важливою.

Структура Ліги передбачає існування трьох типів органів: Рада, комітети, Генеральний секретаріат. Рішення Ради, до складу якої входять представники держав-членів, можуть прийматися одноголосно або більшістю голосів. Рішення, що стосуються агресії або загрози агресії проти однієї із держав-членів Ліги, мають бути прийняті одноголосно відповідно до статті VI Пакту; якщо джерелом агресії є одна із держав-членів Ліги, то її голос не враховується при прийнятті рішення. Більшістю голосів можуть бути прийняті рішення обов'язкового характеру, які стосуються питань персоналу, бюджету, внутрішнього регламенту, закриття сесій. У статті VII Пакту

зазначається, що рішення Ради, які прийняті одногосно, є обов'язковими для всіх держав-членів Ліги, а рішення, що прийняті більшістю голосів, обов'язкові лише для тих держав, які з ними погоджуються [237, с. 415]. Саме такий порядок прийняття рішень і такі умови їх обов'язковості для держав-членів Ліги неодноразово ставили під сумнів ефективність діяльності організації у сфері безпеки.

Деякі вчені переконані та стверджують, що незважаючи на те, що в рамках Ліги пропонуються конвенції та приймаються декларації за прототипом міжнародно-правових норм, що діють в рамках ООН, неможливо імплементувати їх у внутрішньому просторі (стосовно питання прав людини та територіальної недоторканності) або у зовнішньому просторі (арабо-ізраїльський конфлікт, окуповані території, Іраксько-Кувейтський конфлікт та вторгнення США в Ірак), і це в першу чергу стосується сфери безпеки [238, с. 22], не дивлячись на те, що ще у 1950 році в рамках Ліги було ухвалено Угоду про колективну безпеку й економічне співробітництво, а також Договір про спільну оборону. І саме тому у сфері безпеки Ліга арабських держав більше нагадує форум для обміну думками, аніж представника держав регіону у сфері безпеки [239, с. 64]. З таким висновком навряд чи можна не погодитися, варто лише згадати нещодавні події 2010-2012 року у цьому регіоні, які отримали назву «Арабської весни».

Разом з тим, діяльність Ліги арабських держав в інших сферах, зокрема економічній, виявляється більш результативною. Так, у 1997 році було підписано Угоду про вільну торгівлю в арабських країнах. Ця угода передбачає зменшення податків та знищення бар'єрів у торгівлі між арабськими країнами. На думку деяких дослідників, з одного боку, Ліга може виступати у зовнішніх зносинах як економічний представницький орган держав з метою відстоювання власних інтересів у відносинах з іншими країнами, які не входять до складу Ліги, а з іншого боку, уряди країн і далі продовжують ухвалювати рішення щодо автономної економічної політики

[239, с. 63], і в цьому проявляється недолік координаційної політики регіональної організації у цій сфері.

Разом з тим, ще у 1957 році в рамках Ліги арабських держав її Економічною Радою було ухвалено Угоду про створення Економічного Союзу між державами-членами Ліги, на який поміж іншим покладалися обов'язки у сфері правотворчості, а саме:

- розробляти законодавчі та регуляторні акти, а також встановлювати тарифи з метою створення єдиної арабської митної території;

- координувати зовнішню торгівельну політику держав-членів з метою забезпечення координації регіональної економіки та світової економіки;

- погоджувати укладення торгівельних та платіжних договорів з іншими країнами;

- координувати політику держав-членів у сфері економічного розвитку, сільського господарства, промисловості та міждержавної торгівлі в рамках Союзу;

- розробляти уніфіковані правила у сфері транспорту та транзиту, спільне законодавство у сфері праці та соціального забезпечення, а також розробляти всі інші законодавчі акти, спрямовані на досягнення цілей та реалізацію завдань, що містяться в Угоді та у додатках до неї;

- координувати законодавче регулювання держав-членів у сфері податків та митних зборів [240, ст. 9].

Зокрема, в рамках Ліги було створено велику кількість інституцій та спеціалізованих установ з метою покращення міждержавного співробітництва у різних сферах, серед яких: Арабська організація з питань освіти, науки і культури, створена в 1964 році; Арабська організація праці, створена в 1965 році; Арабська організація сільськогосподарського розвитку, створена в 1970 році; Арабська організація адміністративного розвитку, створена в 1961 році; Організація арабських країн – експортерів нафти, створена в 1968 році; Рада арабської економічної єдності, створена в 1964 році; Арабський фонд економічного і соціального розвитку, створений у 1968

році; Арабський банк економічного розвитку Африки, створений у 1973 році; Арабська агенція з атомної енергетики, створена в 1982 році; Арабська організація індустріального розвитку і гірничо-видобувної промисловості, створена в 1990 році; Арабський валютний фонд, заснований у 1975 році.

Крім того, у 1980 році в рамках Ліги була підписана Угода про інвестування арабського капіталу в арабських державах, яка набрала чинності у 1981 році. Згідно з положеннями цієї Угоди, окрім прав та гарантій, що надаються інвесторам, також передбачаються засоби вирішення інвестиційних спорів та відповідно створюється Арабський інвестиційний суд (статут якого набрав чинності у 1988 році) [241].

Вагомий крок вперед в рамках Ліги арабських держав також було зроблено у сфері захисту прав людини. Так, першу Арабську Хартію про права людини було ухвалено у 1994 році, проте вона не передбачала безпосередньо інституційного механізму забезпечення захисту прав людини на регіональному рівні. І тому у 2004 році в рамках Ліги арабських держав було прийнято оновлену версію Хартії, що набрала чинність у 2008 році, відповідно до якої передбачено створення Арабського комітету з прав людини, який уповноважений давати рекомендації державам-учасницям щодо дотримання ними зобов'язань згідно з Хартією [242, ст. 45, ст. 48]. Разом з тим, останнім часом нагальним та досить дискутованим питанням є створення Арабського суду з прав людини, який би був уповноваженим розглядати справи, пов'язані з порушенням прав людини, та ухвалювати обов'язкові для держав-учасниць Хартії рішення.

Таким чином, не дивлячись на успіхи та поразки, яких досягає та зазнає Ліга арабських держав, важливо зазначити, що арабські країни у своєму регіоні за допомогою створення та діяльності Ліги арабських держав, а також великої кількості установ та організацій, що були засновані в рамках Ліги, створювали та продовжують створювати свій окремий політичний, економічний і відповідно правовий простір. Саме це дозволяє виокремлювати ці держави в певний регіон, а сукупність всіх міжнародно-

правових норм, які діють між ними – у певну регіональну підсистему міжнародного права.

Говорячи про інший, азійський регіон, Т. Гінзбург, наприклад, називає правовий простір, створений у ньому, Істфальською системою – щоб відокремлювати її від Вестфальської системи. На його думку, в Азії навряд чи вдасться розвинути потужну правову архітектуру, яка існує в Європі, зокрема, і через те, що в Азії відсутні необхідні передумови. Економічне та культурне співробітництво перенесло на другий план політичну та правову інтеграцію. Як зазначає Т. Гінзбург, подібний стан речей навряд чи зміниться у найближчому майбутньому і навряд чи право буде відігравати основну роль у майбутньому розвитку регіоналізму в Азії [243, с. 861]. Т. Гінзбург вказує на декілька причин того, що Азія немає такої політичної та правової архітектури, як їх мають інші регіони. По-перше, в Азії історично не було прецедентів, коли міжнародні відносини між країнами регіону відбувалися шляхом поглибленої інтеграції через право. По-друге, країни регіону сприймають суверенітет як фундаментальний принцип міжнародного права у гіперболізованому форматі, ніж воно передбачається за Вестфальським зразком. По-третє, і досі присутня політична напруга у відносинах між країнами регіону, що заважає розвитку інтегрованої структури. Тисячоліттями наукова думка в Східній Азії розглядала право як основний механізм державної влади, а не як низку універсальних обмежень по відношенню до держав [243, с. 867-868].

Разом з тим, автор не поділяє подібного песимізму щодо відсутності правової інтеграції або незначної ролі права у процесах інтеграції в Азії. Оскільки будь-яка економічна співпраця між країнами та в рамках відповідних регіональних організацій може бути реалізована лише при наявності відповідних правових механізмів, відповідно оформлених домовленостей. Європейський Союз у своєму розвитку пройшов різні етапи інтеграції, в тому числі і економічну, це є свідченням того, що відповідні процеси теж відбуваються в азійському регіоні, проте, звісно, мають свою

регіональну специфіку, як і всі інші регіони у світі. Що дійсно властиво регіону Азії, так це дія великої кількості регіональних торговельних угод або угод про зону вільної торгівлі. До 2010 року у цьому регіоні було укладено близько 120 таких угод, а близько 63 знаходилися на стадії узгодження. І основна роль у регіональній торгівлі відводиться таким країнам, як Китай, Японія, Індія, Південна Корея, Малайзія та Сінгапур [244, с. 611].

Правовий простір Азії досить різноманітний та складний, що пов'язано з колоніальним минулим регіону та відповідним впливом держав-метрополій на формування правових систем держав регіону. Так, Гонконг, Малайзія та Сінгапур зазнали впливу англійської прецедентної системи права, Індонезія – голандської правової системи. Інші, неколонізовані, країни регіону, такі як Китай, Японія, Корея, також у розвитку своїх правових систем перейняли іноземний досвід, а саме – німецької правової системи. Проте, державам цього регіону також властиві спільні риси, а саме те, що авторитарне політичне лідерство та економічні інтереси дуже часто переважають демократичний підхід у прийнятті рішень [245, с. 205-206]. Найбільший вплив у регіоні мають ті країни, які досягли більшого економічного розвитку. Так, серед країн Східної Азії основну роль у регіоні відіграє Китай, який також поділяє цю роль з Російською Федерацією у Центральній Азії. Фактично платформою для ратифікації двосторонніх рішень Китаю та РФ є Шанхайська організація співробітництва, основна діяльність якої спрямовується на підтримання миру та безпеки в регіоні, боротьбу з тероризмом, сепаратизмом та екстремізмом, економічну та правову співпрацю держав-членів [246, ст. 3]. Схожі функції покликана забезпечити і Нарада з взаємодії та заходів довіри в Азії [247]. Вказана Нарада була ініційована президентом Казахстану Н. Назарбаєвим у 1992 році з метою створення в регіоні органу, який би був аналогічний ОБСЄ. Так, у 1999 році була прийнята Декларація принципів, які регулюють відносини між державами-членами Наради. На перший погляд, вона містить ті ж принципи, що містяться в Хельсінському Заключному Акті НБСЄ 1975 року, проте,

наприклад, в ній відсутні такі принципи, як рівність прав та право народів на самовизначення, принцип добросовісного виконання зобов'язань за міжнародним правом [248].

Взагалі складнощі в регіональній інтеграції для більшості країн Центральної Азії полягають в тому, що більшість через радянське минуле взагалі не сприймає можливість створення регіональних органів або організацій з наднаціональними повноваженнями, а основним своїм завданням вбачає відмежування від держав-сусідів [249, с. 55].

Разом з тим, серед країн Південно-Східної Азії процеси регіональної інтеграції набирають все більших обертів. Так, ще в 1979 році держави-члени АСЕАН уклали між собою Угоду про дружбу та співробітництво, відповідно до якої підтвердили основні принципи взаємодієносин між собою, а саме: принцип взаємної поваги до незалежності, суверенітету, рівності, територіальної недоторканості та національної самобутності націй, а також принцип невтручання у внутрішні справи одна одної, вирішення спорів мирним шляхом, відмова від загрози або використання сили та ефективна співпраця [250, ст. 2]. Саме економічна співпраця стала основною рушійною силою для об'єднання держав-членів АСЕАН та їх подальшої інтеграції. Перше покоління економічних угод становили такі угоди, укладені в рамках АСЕАН, а саме: у 1977 році – про преференції у торгівлі; у 1979 році – про резерв для забезпечення продовольчої безпеки; у 1980 році – про промислові проекти. Ці угоди стали юридично-обов'язковими інструментами для покращення економічного співробітництва. У 1992 році правова основа співробітництва закріплювалася в рамкових угодах про посилення економічної співпраці в АСЕАН. Оскільки це були лише рамкові угоди, вони здебільшого передбачали зобов'язання держав співпрацювати в різних економічних сферах, проте не містили чітких правових зобов'язань щодо економічного співробітництва [251, с. 5-6]. І вже у 2007 році на 13-му саміті АСЕАН у Сінгапурі було підписано Статут АСЕАН, в статті 1 якого серед цілей зазначалося, зокрема, «створення єдиного ринку та виробничої

бази». У подальшому ця економічна ціль знайшла своє відображення у розробленій дорожній карті для створення Економічної Співдружності АСЕАН, створення якої було прискорено і перенесено з 2020 року на 2015 рік, і яка передбачила, що єдиний ринок та виробнича база будуть включати п'ять основних елементів: свободу руху товарів, свободу руху послуг, свободу руху інвестицій, свободу руху капіталу, свободу руху робочої сили [252, с. 4-5].

Відповідно до статті 7 Статуту АСЕАН, вищим органом з формування політики організації, прийняття рішень щодо ключових питань, пов'язаних з реалізацією цілей АСЕАН, є саміти організації, в яких беруть участь глави держав та урядів держав-членів АСЕАН. Виконання досягнутих угод та ухвалених рішень покладається на органи АСЕАН, утворені на рівні міністерств, щодо співпраці в різних секторах. Самі ж рішення ухвалюються на основі консультацій та шляхом досягнення консенсусу [253, ст. 7, ст. 10, ст. 20]. Підписання Статуту АСЕАН говорить про те, що останній становить правову основу та інституційну форму для функціонування АСЕАН. У ньому закладені основи для кодифікації норм, правил та цінностей, які вже стали або можуть стати спільними для держав регіону, особливо враховуючи двосторонню взаємодію з АСЕАН головних регіональних акторів, таких як Китай, Корея, Японія, а також враховуючи їхню взаємодію в рамках зустрічей АСЕАН+3.

Загалом, на сучасному етапі розвитку міжнародного права спостерігається надзвичайно динамічна поява нових регіональних міжнародно-правових норм, що діють між державами певного регіону. Зазвичай і у більшості випадків такі норми розробляються та ухвалюються в рамках відповідних регіональних міжнародних організацій загального характеру або з компетенцією у певній спеціальній сфері міждержавного співробітництва. Окрім того, такі міжнародні інституції беруть участь не тільки у створенні нових норм, а в подальшому – і в їх застосуванні. Таким чином, саме міжнародні організації, що діють в межах певного регіону та

беруть активну участь в міжнародних правотворчих та правозастосовчих процесах, сприяють формуванню та виокремленню регіональних підсистем міжнародного права, зокрема, таких як європейська, американська, африканська, арабська, азійська тощо.

Кожна з існуючих регіональних підсистем сучасного міжнародного права регулює зазвичай певні однакові сфери співробітництва держав у відповідному регіоні, проте враховуючи регіональну специфіку. Так, наприклад, всі регіональні міжнародно-правові підсистеми регулюють питання співробітництва держав в політичній, економічній, соціальній, культурній сферах. Разом з тим, залежно від специфіки того чи іншого регіону більша чи менша увага приділяється тим чи іншим питанням, як-то: європейське право особливу увагу приділяє політичній та економічній інтеграції регіону (ЄС), забезпеченню верховенства права та демократичного розвитку країн регіону, цінності прав людини (ЄС, Рада Європи); американське право значну увагу приділяє питанням економічного співробітництва держав, як регіонального, так і міжрегіонального, а також питанням міжнародного приватного права; африканська підсистема міжнародного права поряд із спробами, спрямованими на налагодження економічного співробітництва держав, особливе значення надає соціальним правам та правам народів, подоланню наслідків колоніалізму (що є логічним продовженням процесу деколоніалізму); особливістю ж арабського права є його релігійне підґрунтя, разом з тим воно еволюціонує під впливом загальноприйнятих універсальних норм міжнародного права, зокрема, стає більш гуманним, активно запозичує універсальні стандарти прав людини; азійський правовий простір, окрім того, що значну увагу приділяє економічному співробітництву держав, має досить державоцентричний характер.

Таким чином, розвиток регіональних підсистем сучасного міжнародного права нерозривно пов'язаний з правотворчою та правозастосовчою діяльністю великої кількості сучасних регіональних організацій.

3.3. Взаємодія ООН з регіональними міжнародними організаціями

Поява міжнародних регіональних організацій у ХХ столітті, особливо тих, що були створені до затвердження Статуту Організації Об'єднаних Націй, безумовно вплинула на результати обговорень представниками держав питання їхнього статусу по відношенню до нової універсальної організації. Так, у Сан-Франциско важливі зміни на користь регіоналізму були прийняті на вимогу латино-американських та арабських країн.

Регіональні та субрегіональні організації і структури становлять важливу складову частину передбаченої Статутом ООН глобальної системи колективної безпеки. Правовою основою для все більш широкій взаємодії ООН з такими організаціями є Глава VIII Статуту ООН, яка хоча і не містить чіткого визначення регіональних домовленостей та організацій, разом з тим дозволяє їм робити свій внесок разом з ООН у підтримання міжнародного миру та безпеки.

Важливі принципи і форми взаємодії та співробітництва регіональних і субрегіональних організацій та структур з ООН, її Радою Безпеки та іншими головними органами Організації розроблені та закріплені в численних рішеннях Ради Безпеки та резолюціях Генеральної Асамблеї [133; с. 845].

Співпраця між ООН та регіональними організаціями набула різних форм, починаючи від фактичного співробітництва, закінчуючи досить формалізованими та постійними взаємовідносинами. Найбільш формалізовані відносини полягають у наданні органами ООН статусу спостерігача регіональним організаціям. Генеральна Асамблея надала статус спостерігача низці регіональних організацій, включно з Організацією американських держав у 1948 році [254], Лігою арабських держав у 1950 році [255], Організацією африканської єдності у 1965 році [256], Європейським Економічним Співтовариством у 1974 році [257] та Народою з безпеки і співробітництва у Європі у 1993 році [258].

Варто зазначити, що Статутом ООН регламентувалася лише діяльність регіональних організацій у сфері безпеки. Проте проблеми відбудови і реконструкції районів, що зазнали руйнувань у Другій світовій війні, обумовили необхідність децентралізації економічної та соціальної діяльності ООН, що й привело до утворення непередбачених Статутом регіональних організацій соціально-економічного характеру.

Регіональні комісії ООН, про які згадувалося раніше, є допоміжними органами ЕКОСОП, перед якою вони звітують. Комісії покликані співробітничати з Програмою розвитку ООН, Конференцією ООН з торгівлі і розвитку, спеціалізованими установами ООН, з урядами регіонів. Метою регіональних організацій є:

- забезпечення координації у сфері економічного розвитку у регіоні;
- допомога піднесенню рівня економічного добробуту;
- зміцнення економічного співробітництва між країнами регіону та їх зв'язків з країнами інших регіонів [198; с. 17].

Статус регіонального органу відповідно до Глави VIII не завжди був зрозумілим. Деякі організації, наприклад, ОАД [130] та НБСЄ [259], чітко заявляли про такий свій статус. Генеральна Асамблея визнала статус відповідно до Глави VIII не тільки по відношенню до ОАД [260] та НБСЄ [261], але й по відношенню до ЛАД [262] та ОАЄ [263]. Рада Безпеки ООН також активно співпрацює з низкою інших регіональних організацій з посиланням на Главу VIII.

Генеральна Асамблея ООН постійно наголошує на важливості певних регіональних організацій та висловлює бажання до подальшої співпраці та загалом заохочує їх до здійснення їхньої діяльності. Під час 47-ої та 48-ої сесій з цього приводу були ухвалені резолюції щодо ОАЄ [263; 264], ЛАД [262; 265], ОАД [260], НБСЄ [261; 266], Латино-Американської економічної системи [267; 268], Азійсько-Африканського правового консультативного комітету [269] та Співтовариства розвитку Півдня Африки [270].

Крім зазначених форм співпраці, існує низка інших домовленостей, неофіційних контактів та спілкування між Секретаріатами, проведення спільних зустрічей та обмін документами [143, с. 482, 483].

З огляду на те, що Статут ООН містить положення щодо співпраці універсальної організації з регіональними домовленостями та органами саме у сфері підтримання міжнародного миру та безпеки, цьому питанню приділялася значна увага.

Основною ідеєю, закріпленою в Статуті ООН, є першість регіональних органів та домовленостей у сфері мирного врегулювання регіональних спорів (статті 33(1) та 52 (2) з активним заохоченням та підтримкою з боку Ради Безпеки (стаття 52 (3)). Разом з тим, повноваження Ради Безпеки у цій сфері залишаються (стаття 52 (4)). Коли справа стосується вжиття примусових заходів, роль регіональних організацій є досить обмеженою. Вони можуть бути використані Радою Безпеки з метою вжиття примусових заходів під її контролем (статті 48(2) та 53 (1)). Проте, жодних примусових заходів не може бути вжито регіональними органами без отримання таких повноважень від Ради Безпеки (стаття 53 (1)). Зокрема, регіональні домовленості або органи повинні інформувати Раду Безпеки щодо будь-яких заходів, вжитих ними у сфері підтримання миру та безпеки (стаття 54). Заходи щодо самооборони відповідно до статті 51, незалежно від того індивідуальні чи колективні, не вимагають попереднього погодження з Радою Безпеки, проте про них потрібно одразу повідомити останню. На думку деяких дослідників, контроль з боку Ради Безпеки був введений з метою забезпечення об'єктивності таких силових заходів. Передбачалося, що законність вжиття примусових заходів може бути дотримана лише на універсальному рівні [143; с. 490].

На кінець 1980-их років було створено досить багато регіональних та субрегіональних організацій і установ, проте не було чітко визначено їхню роль у відносинах з ООН. Не зважаючи на те, що Статут ООН надає досить нечіткі межі для можливої між-інституціональної співпраці ООН та

регіональних організацій, більшість таких регіональних організацій розвивалася майже повністю відокремлено від досить «неактивної (сплячої)» Глави VIII – маючи різні мандати та відношення до різних географічних регіонів, маючи різні структури та ресурси. Протягом 1990-их років природа конфліктів різко змінилася: їх кількість збільшилася, а самі конфлікти стали більш складними, їхніми учасниками стали недержавні актори, слабкі держави та поляризовані суспільства. ООН виявилася не готовою врегульовувати такі нові конфлікти та пропонувати нові шляхи їх вирішення [271, с. 15].

Як тільки з'явилося усвідомлення того, що ООН не може справитися зі зростаючою кількістю конфліктів та що вона може втратити свій авторитет і вагу, в рамках ООН розпочалося реформування її миротворчої доктрини – а разом з тим – і відносин з регіональними організаціями. З метою «розподілу обов'язку щодо підтримання миру» шляхом координованих зусиль ООН розпочала процес багатостороннього діалогу, намагаючись перейти від відносин *ad hoc* до організованої та систематичної співпраці відповідно до Глави VIII Статуту ООН. Велика кількість документів, серед яких: Порядок денний для миру 1992 року [166], Додаток до нього 1995 року [272] та Доповідь Брагімі 2000 року [273], всі висвітлювали перехід до доктрини розподілу зобов'язань щодо підтримання миру за участю регіональних організацій [271, с. 16].

У Порядку денному для миру 1992 року Генеральний секретар ООН основну увагу приділив ідеї використання регіональних організацій для підтримки миротворчих заходів ООН, починаючи від заходів превентивної дипломатії та закінчуючи постконфліктним миробудівництвом. У Порядку денному для миру Генеральний секретар ООН запропонував надавати більшу роль регіональним організаціям у миротворчій діяльності:

«Відповідно до Статуту, Рада Безпеки несе та буде нести першочергову відповідальність за підтримання міжнародного миру та безпеки, але заходи регіонального характеру у контексті децентралізації, делегування

повноважень та співпраці у заходах ООН змогли б полегшити тягар обов'язку, покладеного на Раду Безпеки, та сприяти більш поглибленій участі, досягненню консенсусу та демократизації у міжнародних відносинах.... а у випадках, якщо Рада Безпеки вирішить уповноважити певну регіональну домовленість або організацію на першість у подоланні кризи в межах певного регіону, така домовленість або організація може повністю розраховувати на ООН як джерело законності заходів регіонального характеру» [166; п. 63-65].

Разом з тим, положення Статуту ООН не містять положень, які б регулювали здійснення спільних з регіональними організаціями миротворчих операцій, що і ускладнює розмежування функцій між регіональними та універсальними установами. У свою чергу у Порядку денному для миру 1992 року Генеральний секретар ООН зазначив, що поділ функцій між регіональними організаціями та ООН повинен здійснюватися на гнучкій основі [166; п. 61]. І вже у Додатку до Порядку денного для миру 1995 року було визначено такі форми співпраці ООН з регіональними організаціями у сфері підтримання миру:

А) консультації з метою обміну поглядами на конфлікти, вирішення яких перебуває на порядку денному ООН та регіональних організацій;

Б) дипломатична підтримка (так, наприклад, Організація американських держав, Ліга арабських держав та Організація ісламської конференції відіграли значну роль у підтримці заходів, що проводились ООН у Сомалі; ОБСЄ надала підтримку з конституційних питань в Грузії та Таджикистані, а ООН надала підтримку ОБСЄ у заходах, пов'язаних з врегулюванням ситуації в Нагорному Карабасі);

В) оперативна підтримка (так, наприклад, повітряні сили НАТО надали підтримку миротворчим силам ООН на території колишньої Югославії, хоча НАТО не вважає себе регіональною домовленістю відповідно до Глави VIII Статуту ООН; багатонаціональні сили НАТО надали також підтримку Тимчасовій адміністрації ООН для Східної Славонії, Баранї та Західного

Срема у встановленні стабільного та безпечного середовища у регіоні Хорватії); оперативна підтримка також надавалася силами СНД місії спостерігачів від ООН у Таджикистані);

Г) спільне розгортання сил (так, наприклад, у Боснії та Герцеговині ООН і регіональні домовленості та організації провели розгортання сил з різними мандатами, але із спільною метою встановити мир та стабілізувати ситуацію в країні: до складу місії ООН у Боснії та Герцеговині входили сили міжнародної поліції ООН, які, поміж інших функцій, також контролювали місцеву поліцію; багатонаціональні сили НАТО також сприяли підтриманню безпечного середовища; Верховний комісар ООН з питань біженців здійснював заходи щодо захисту біженців; Європейський Союз надавав сприяння у питаннях розвитку, а офіс Верховного представника по Боснії і Герцеговині забезпечував всезагальну координацію; кожна із зазначених організацій також була зобов'язана відстежувати дотримання прав людини);

Д) спільні операції (так, наприклад, ООН та Організація американських держав спільно направили Міжнародну громадську місію на Гаїті, при чому персонал, управління та фінансування здійснювалися на рівних засадах між ООН та Організацією американських держав) [272, п. 86].

Варто відзначити, що співпраця між ООН та регіональними, субрегіональними організаціями та домовленостями у сфері миротворчих операцій та підтримання миру має багато переваг. За допомогою такої співпраці міжнародна спільнота може формувати ефективні стратегії з метою попередження криз, миротворчості та підтримання миру, а також гуманітарної допомоги і миробудівництва. Співпраця між ООН та регіональними і субрегіональними організаціями/домовленостями уможливорює розподіл відповідальності згідно із сильними сторонами кожного, що має ефект комплементарності та допомагає уникнути конкуренції. Проте можуть бути і випадки, коли регіональні та субрегіональні органи хочуть бути залучені зовсім з іншої мети, яка в першу чергу має політичні мотиви.

Підтримка зі сторони ООН надає операціям, які проводяться регіональними чи субрегіональними організаціями або домовленостями, характер законності або правомірності, у той час коли підтримка операцій ООН з боку регіональних або субрегіональних органів надає більш міцного політичного підґрунтя для таких операцій. Співпраця ООН та регіональних організацій також надає можливість ООН отримувати інформацію щодо заходів та діяльності, які проводять регіональні та субрегіональні організації/домовленості.

Регіональні, субрегіональні організації та домовленості можуть володіти більшою інформацією, ніж ООН, щодо можливих причин конфлікту у відповідних регіонах та щодо сторін і особистостей, втягнутих у конфлікт. Тому такі організації та домовленості можуть слугувати джерелом надзвичайно важливої інформації, що може посилити ефективність заходів, вжитих ООН з метою врегулювання конфліктів. Деякі регіональні організації можуть мати кращі можливості щодо розміщення ресурсів, ніж ООН, а тому можуть, наприклад, швидше розгорнути збройні сили, аніж це зробить ООН у їхньому регіоні. Також регіональні організації з достатніми власними ресурсами можуть повністю підтримувати та забезпечувати власні операції [274, п. 27-30].

Основним занепокоєнням, що пов'язане із розвитком та наданням повноважень регіональним організаціям, на жаль, є можливість вжиття ними односторонніх несанкціонованих дій, як наприклад, бомбардування Косово у 1999 році або введення військ в Ірак у 2003 році.

Варто погодитись з висновками деяких вчених, що існує необхідність виробити ефективну стратегію дій для співробітництва ООН та регіональних організацій, якої потім можливо буде притримуватися у разі виникнення такої потреби. У ситуації з колишньою Югославією повноваження, якими було наділено НАТО, повинні були здійснюватися «під контролем Ради Безпеки та в умовах тісної співпраці з Генеральним секретарем та силами захисту ООН». Така розмита структура політичного рішення передбачала,

що у разі необхідності прийняття рішення про вжиття рішучих дій, у цей процес повинні бути залучені Рада Безпеки, Генеральний секретар, його Спеціальний представник, командувачі силами ООН, НАТО та уряди країн, що направили свої сили, особливо США. В результаті такий механізм не тільки призводив до затримок, але іноді і до відсутності будь-яких дій взагалі. Таким чином, погано продумані механізми прийняття рішень, що реалізуються на непостійній основі, іноді паралізують будь-які процеси або ставлять під загрозу всю операцію [143, с. 496].

І тому з метою забезпечення ефективності проведення будь-яких операцій з підтримання міжнародного миру та безпеки останні повинні здійснюватися на чітко визначених умовах взаємодії універсальної та регіональної організації. У зв'язку з цим варто зазначити, що Рада Безпеки ООН останнім часом все більше підкреслює необхідність та важливість формування ефективних партнерств між Організацією Об'єднаних Націй та регіональними організаціями відповідно до Статуту ООН та статутних документів регіональних та субрегіональних організацій [276].

Досить влучною є думка про те, що можливим вирішенням може бути новий вид угоди про взаємовідносини, відповідно до якої регіональні органи будуть діяти на виконання спеціальних завдань від імені ООН. Такий метод співпраці буде передбачати більше, ніж просто надання повноважень, як це відбувається зараз, коли держави або групи держав можуть діяти на власний розсуд або не діяти взагалі. Правовою основою буде досі практично не діюча стаття 43 Статуту ООН, відповідно до якої домовленості можуть укладатися з окремими державами-членами ООН або групами держав-членів з метою забезпечення Ради Безпеки ООН необхідними збройними силами.

На думку К. Шроєра, інституціоналізована співпраця між ООН та регіональними організаціями може набувати різних форм, залежно від потреб Ради Безпеки, від типу регіональної організації та ресурсів, якими остання володіє. Це може бути загальний мандат, наданий регіональній організації Радою Безпеки, щодо досягнення певної мети під загальним наглядом Ради

Безпеки. Це також може бути у формі оперативних дій регіональної організації під безпосереднім керівництвом Ради Безпеки або у формі підтримки регіональною організацією таких оперативних дій, що вживаються Радою Безпеки безпосередньо. Всі ці форми співпраці є достатньо простими та потенційно ефективними. Що дійсно має значення, так це чітке визначення ролі кожної із сторін взаємодії та механізму прийняття рішень [143, с. 496].

Однозначно можна дійти висновку, що ефективність операцій з підтримання та забезпечення міжнародного миру можливо досягнути лише за умови співпраці на універсальному та регіональному рівні, об'єднуючи ресурси, зусилля та переваги відповідних міжнародних організацій.

Проте вже за результатами перших десяти років третього тисячоліття та на прохання Ради Безпеки ООН [276, п. 17] Генеральний секретар ООН підготував доповідь та поінформував Раду Безпеки про досягнення та прогрес у співпраці між ООН та відповідними регіональними організаціями. Так, у зазначеній доповіді, окрім звичних напрямків співробітництва у сферах миротворчості та миробудівництва, також згадувалися такі сфери співробітництва ООН з регіональними організаціями як:

- боротьба з тероризмом (наприклад, виконавчий орган Контр-терористичного комітету ООН підтримує тісні зв'язки з Радою Європи з метою контролю за реалізацією резолюції Ради Безпеки ООН 1373 (2001) та розвитку спільного багаторічного проекту щодо «притягнення терористів до відповідальності» [277, п. 58];

- боротьба зі злочинністю (так, Управління ООН з наркотиків та злочинності з 2007 року підтримує реалізацію Плану дій Африканського союзу щодо контролю над наркотиками та запобігання вчиненню злочинів [277, п. 12]; УНЗ ООН у 2011 році брало участь у робочій групі, створеній в рамках Ради Європи для вироблення стратегії щодо зменшення світового обігу наркотиків, а також підтримує постійний зв'язок з групою держав у питаннях боротьби із корупцією [277, п. 59]; УНЗ ООН розвиває спільні

проекти та проводить спільні семінари з Лігою арабських держав з метою контролю над наркотиками та запобігання злочинам і тероризму у регіоні, а також надає сприяння ініціативі Ліги арабських держав у боротьбі з торгівлею людьми [277, п. 86];

- захист прав людини (Управління Верховного комісару ООН з прав людини сприяло імплементації Стратегії прав людини для Африки, розробленої в рамках Африканського союзу; у 2011 році УВКПЛ ООН провело низку практичних занять щодо здійснення контролю та моніторингу за дотриманням прав людини для членів Африканської комісії з прав людини та народів; у 2012 році УВКПЛ ООН провело спільні консультації між Радою з прав людини та Африканською комісією з прав людини, за результатами якої було ухвалено карту поглиблення їхньої співпраці [277, п. 16]; УВКПЛ ООН також надавало технічну підтримку та проводило спільні практичні програми в рамках Ради Європи щодо питань захисту біженців та надання притулку відповідно до законодавства про біженців та Європейської конвенції про права людини та основоположні свободи; УВКПЛ ООН також залучається в якості третьої сторони у справах, які розглядаються Європейським судом з прав людини [277, п. 60]; УВКПЛ ООН надавало підтримку Лізі арабських держав в оновленні положень Конвенції про статус біженців, що діє в арабських країнах [277, п. 88];

- сталий розвиток (Програма розвитку ООН сприяла розробці Африканської хартії цінностей та принципів державної служби та адміністрування, а також ратифікації Африканської хартії про демократію, вибори і управління, що набрала чинності у 2012 році [277, п. 18]; ПРООН також проводила практичні заняття з питань функціонування органів, залучених у виборчий процес, для держав-членів Ліги арабських держав [277, п. 91].

У зазначеній доповіді Генерального секретаря ООН також йдеться про співробітництво з такими регіональними організаціями/домовленостями та іншими організаціями як: Азіатсько-Африканська правова консультативна

організація, Асоціація держав Південно-східної Азії, Організація Чорноморського економічного співробітництва, Карибська Співдружність, Організація Договору про колективну безпеку, Співдружність португаломовних країн, Економічне співтовариство країн Центральної Африки, Організація економічного співробітництва, Євразійське економічне співтовариство, Міжнародна організація франкофонії, Організація з безпеки та співробітництва в Європі, Організація американських держав, Організація Ісламська конференція, Форум тихоокеанських островів, Шанхайська організація співробітництва, Співтовариство розвитку Півдня Африки.

Так, Генеральна Асамблея у різних своїх резолюціях неодноразово наголошувала на необхідності та заохочувала до всебічного співробітництва спеціалізованих установ, органів та організацій системи ООН, її фондів та програм з більшістю із зазначених організацій, а саме з Організацією Ісламська конференція [278], Організацією Чорноморського економічного співробітництва [279], Організацією економічного співробітництва [280], Шанхайською організацією співробітництва [281], Лігою арабських держав [282], Радою Європи [283], Міжнародною організацією франкофонії [284], Африканським союзом [285]. Більше того, за результатами проведеної на рівні глав держав та урядів зустрічі у рамках Конференції Організації Об'єднаних Націй зі сталого розвитку 20-22 червня 2012 року у заключному документі ще раз наголошувалося на тому, що сталий розвиток вимагає ефективного залучення та участі в ньому регіональних органів, і що регіональні механізми можуть доповнювати та полегшувати вжиті на національному рівні практичні спроби з розробки чітких дій на основі стратегій сталого розвитку. А також особливо наголошувалося на необхідності надання сприяння таким організаціям та допомоги, зокрема, у напрямку системи ООН, щодо прийняття ефективних оперативних заходів та забезпечення інституціональної злагодженості та узгодженості відповідних стратегій, планів та програм розвитку [119].

Окремо слід зазначити про взаємовідносини ООН з Європейським Союзом. Ще у 1974 році Генеральна Асамблея ООН надала статус спостерігача Європейському Економічному Співтовариству [286], що було попередником Європейського Союзу.

Сьогодні Європейський Союз має статус спостерігача у більшості спеціалізованих установ ООН. Разом з тим, ЄС є повноправним членом Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН з 1991 року та Світової організації торгівлі з 1995 року. Більше того, ЄС, не будучи державою, є стороною більш ніж 50 конвенцій та угод, розроблених в рамках ООН, наприклад, таких як Рамкова Конвенція ООН про зміну клімату [287]. Таким чином, ЄС тісно співпрацює з ООН та іншими її спеціалізованими установами як у проведенні та підтримці різних миротворчих операцій і місій, й не тільки в європейському регіоні, так і в інших сферах співробітництва таких як захист прав людини, охорона навколишнього середовища, підтримка програм сталого розвитку.

Враховуючи активну співпрацю ООН та ЄС, у 2011 році Генеральна Асамблея ООН у своїй резолюції закріпила такі форми участі Європейського Союзу у роботі ООН:

А) право виступу серед представників великих груп;

Б) право участі у загальних обговореннях Генеральної Асамблеї з урахуванням порядку черговості, встановленого практикою щодо спостерігачів, які беруть участь, та рівня представництва;

В) право поширювати повідомлення, пов'язані з сесією та роботою Генеральної Асамблеї і роботою усіх міжнародних нарад та конференцій, які скликаються під егідою Асамблеї, і конференцій ООН, безпосередньо (без участі посередників) в якості документів Асамблеї, наради або конференції;

Г) право усно надавати пропозиції та поправки, погоджені державами-членами Європейського Союзу (такі пропозиції або поправки ставитимуться на голосування тільки на прохання однієї із держав-членів);

Д) право на відповідь щодо позиції Європейського Союзу згідно з рішенням головуєчого (таке право може бути використане лише один раз по кожному пункту порядку денного).

Проте, представники Європейського Союзу не мають права голосу та права бути співавторами проектів резолюцій або рішень, а також не мають права висувати своїх кандидатів.

Безперечно важливо відзначити, що зазначеною резолюцією також передбачається, що перераховані вище форми співробітництва ООН та ЄС можуть бути також затверджені і для участі представників інших регіональних організацій у роботі ООН, яким вже було надано статус спостерігача [288].

Можна припустити, що це є першим кроком до вироблення загального підходу до врегулювання відносин ООН з регіональними організаціями у сфері всестороннього співробітництва. Проте здається, що доцільно було б також виробити загальні міжнародно-правові механізми співпраці різних спеціалізованих організацій, органів, установ системи ООН з такими регіональними організаціями, а також контролю за результатами такої співпраці, з метою досягнення цілей та завдань, передбачених Статутом ООН. Адже регламентація такої співпраці, що здійснюється на спорадичній основі, по відношенню до кожної регіональної організації окремо, за необхідності врегулювання тих чи інших питань, навряд чи може сприяти ефективному співробітництву та досягненню бажаних результатів.

Висновки до Розділу 3

Розвиток міжнародного права у XX столітті здебільшого був пов'язаний зі створенням великої кількості міжнародних організацій. Сьогодні міжнародні організації не лише на рівні з державами відіграють важливу роль у розвитку міжнародного права, але й проходить процес «вирівнення» ролі міжнародних організацій з державами у розвитку міжнародного права,

або перші перебирають на себе усе більш важливі функції в ньому. Значна частина міжнародного правотворення та правозастосування відбувається саме в рамках міжнародних організацій як інституціоналізованої формі співробітництва держав. Історично так склалося, що становлення сучасного інституту міжнародних організацій відбувалося на основі таких форм співпраці як міжнародні конференції, з'їзди, конгреси, які раніше мали регіональний характер, оскільки саме така риса була властива міждержавним відносинам у попередні століття.

Створення універсальної міжнародної організації стало логічним наслідком етапів розвитку міжнародних інституцій у попередні століття та уособило в собі напрацювання та практичний досвід багатьох років міждержавних відносин у регіональному вимірі.

Поява універсальної міжнародної організації зовсім не означала зменшення важливості регіональних форм співробітництва. Наближеність держав певного регіону, спільність їхніх інтересів полегшує та прискорює досягнення компромісу між ними щодо правил та порядку регулювання тих чи інших питань у їхніх правовідносинах. Адже зведення регулювання міждержавних відносин лише до норм універсального міжнародного права та лише до прийняття їх в рамках універсальних міжнародних організацій значно б уповільнило розвиток міжнародного права, а в деяких випадках могло б, навіть, значно ускладнити його.

Так, у ХХ столітті у різних регіонах створювалися міжнародні регіональні організації як загального, так і спеціального характеру, що здебільшого були спрямовані на економічне співробітництво. Як правило, в межах таких організацій за допомогою визначених механізмів прийняття рішень та їх реалізації відбувається процес міжнародного правотворення та правозастосування у певному регіоні.

Останнім часом у міждержавних відносинах посилюються не тільки процеси регіональної інтеграції, але і міжрегіонального співробітництва. Той факт, що міжнародні правовідносини також відбуваються і на рівні

міжрегіонального співробітництва, лише підтверджує формування та становлення певних виокремлених регіональних правових підсистем міжнародного права. Кожна регіональна міжнародно-правова підсистема має свої особливості, що враховують відповідні потреби держав регіону: для європейського регіону це політична та економічна інтеграції (ЄС), забезпечення верховенства права та демократичного розвитку країн регіону, захист прав людини (ЄС, Рада Європи); для американського – це регіональне та міжрегіональне економічне співробітництво та співробітництво у сфері розвитку міжнародного приватного права; для африканської міжнародно-правової підсистеми – це економічне співробітництво держав, особливе значення соціальних прав та прав народів, подолання наслідків колоніалізму (що є логічним продовженням процесу деколоніалізму); для арабського міжнародно-правового регіону – це врегулювання різних правовідносин з урахуванням релігійних канонів та устоїв; для азійського правового простору – це врегулювання економічних відносин в межах регіону з позицій яскраво вираженого державоцентризму.

І не зважаючи на те, що поступове формування сучасних міжнародно-правових регіональних підсистем в деякій мірі також сприяло процесу фрагментації універсального міжнародного права, як зазначалося і КМП ООН, це не може розцінюватися лише з негативної точки зору, адже дуже часто регіональні міжнародно-правові підсистеми були корисними в процесі імплементації універсального міжнародного права (наприклад, у сфері міжнародного права прав людини). Так і навпаки – універсальне міжнародне право здійснює свій вплив на подальший розвиток регіональних міжнародно-правових підсистем.

Незважаючи на те, що в доктрині все ще можна зустріти думки, що міжнародне право ще не стало повністю універсальним, а є правом, сформованим на основі принципів та підходів Західних держав та держав Північної півкулі, варто очікувати, що регіональні підсистеми міжнародного права, зокрема, африканські, арабські, азійські, також здійснять вплив на

розвиток універсального міжнародного права у ХХІ столітті шляхом поширення власних підходів та механізмів врегулювання тих чи інших питань. У ХХІ столітті міжнародному співтовариству доведеться вирішувати питання не тільки війни та миру, проте й багато інших питань, пов'язаних з світовою економікою, охороною навколишнього середовища, бідністю, міграцією тощо. Важливо враховувати можливі способи та шляхи їх вирішення, розроблені в рамках та запропоновані різними регіональними підсистемами міжнародного права. У такий спосіб це б розвивало та стверджувало універсальний характер міжнародного права в ХХІ столітті.

У цьому процесі неабияку роль має відігравати співпраця між універсальними та регіональними інституціями. Співробітництво ООН та регіональних організацій буде розвиватися та розширюватися, а положень Глави VIII Статуту ООН для міжнародно-правової регламентації такого співробітництва буде недостатньо. Міжнародно-правова регламентація таких відносин здійснюється на спорадичній основі, по відношенню до кожної регіональної організації окремо, за необхідності врегулювання тих чи інших питань. Задля ефективності такої співпраці доцільно розробити більш детальні міжнародно-правові механізми їх регулювання на універсальному рівні. Така регламентація визначила та посилила б роль регіональних установ у вирішенні нагальних проблем міжнародного життя, а також посилила б і конкретизувала роль та функції ООН як координаційного центру для вирішення таких питань і проблем.

Основні висновки розділу висвітлені в працях автора [120; 289; 290; 291].

ВИСНОВКИ

У дисертації наведене теоретичне узагальнення та результати комплексного аналізу розвитку та взаємодії універсального міжнародного права та його регіональних підсистем на сучасному етапі з урахуванням ролі відповідно універсальних та регіональних міжнародних організацій в міжнародних правотворчих та правозастосовних процесах. Основні результати наукового дослідження полягають у нижчезазначеному:

1. Визначено, що основою для становлення та розвитку регіональних підсистем сучасного міжнародного права були регіональні нормативні системи, що формувалися в регіонах Стародавньої Греції та Риму, Стародавньої Індії та Китаю, Північної Африки тощо. Шляхом поступового міжрегіонального поширення певних регіональних міжнародно-правових норм, стало можливим виокремлення певних спільних для різних регіонів принципів, норм, підходів до врегулювання тих чи інших відносин (наприклад, дипломатичних відносин). Наробки (норми та принципи), які в подальшому складали основу універсального міжнародного права, виникали одноманітно і в однаковому правовому виразі в різних регіонах, без їх взаємовпливів, що свідчить про об'єктивну основу таких норм у природі міжнародних відносин. Саме такі норми і принципи відбивають сутність універсального міжнародного права, спільного усім народам і лягли в основу комплексу імперативних норм міжнародного права, універсальних принципів міжнародного права.

Найбільш виразно різниця між регіональними підсистемами міжнародного права від початку їх формування проявляється у тих сферах, які найбільш тісно пов'язані із відповідною культурою, правосвідомістю народів – захист прав людини, міжнародна правосуб'єктність, переважання тих чи інших джерел міжнародного права тощо. Зазначені самобутні норми та принципи формують правову специфіку відповідного регіону.

2. Протягом історії універсальне та регіональне міжнародне право пройшло кілька етапів взаємодії: переважання регіонального компоненту в

міжнародному праві стародавнього періоду; поступове тяжіння до універсалізму в міжнародно-правовій практиці Середньовіччя; закріплення ідеї універсалізму в міжнародно-правових джерелах Вестфальського періоду; закріплення універсального міжнародного права наприкінці XIX – на початку XX ст.

3. Досліджено та визначено роль європейського регіону у процесі становлення класичного (з XVIII століття), а потім – сучасного універсального міжнародного права. Так, встановлено, що на формування норм сучасного універсального міжнародного права здійснило вплив не лише поширення норм європейського правопорядку в інших регіонах світу шляхом колоніальних завоювань, проте й європейська наукова думка, роботи та твори різних європейських вчених та дослідників. Саме в так званих проектах «вічного миру», основною метою яких було створення об'єднання держав, що забезпечило б мирне співіснування та співробітництво між останніми, розроблялися основні принципи сучасного універсального правопорядку, що сьогодні закріплені в Статуті ООН.

До недоліків цього процесу належить європоцентричний характер класичного універсального міжнародного права та його тлумачення на основі концепції «права цивілізованих націй».

4. Встановлено, що основною ідеєю, навколо якої було сформовано універсальний правопорядок у XX столітті, була ідея забезпечення міжнародного миру та безпеки у відносинах між державами. На межі XX та XXI століть в універсальному правопорядку все більшу роль почала відігравати ідея забезпечення прав та свобод людини. Саме права і свободи людини стають головним орієнтиром у подальшому розвитку універсального міжнародного права, і тому його подальший розвиток можна охарактеризувати поступовим перетворенням з етатичного на гомоцентричне міжнародне право.

Поява і розвиток на початку XXI століття концепції «міжнародної спільноти» є свідченням поглиблення універсалізму міжнародного права.

Міжнародно-правовий універсализм з цінністю прав людини в своїй основі складає ядро права світової спільноти.

5. Друга половина ХХ століття позначилась розвитком двох пов'язаних процесів: формування і зміцнення універсального міжнародного права та інституціоналізації його регіональних підсистем. Міжнародне право у своєму розвитку не лише досягло універсальності, проте отримало нову віху розвитку регіоналізму, який, зокрема, став розглядатися одним з проявів фрагментації цього права.

6. Встановлено, що серед науковців не існує єдиного підходу до визначення співвідношення загального та універсального міжнародного права. На думку автора, універсальність міжнародного права вказує на просторову дію його норм у всіх частинах земної кулі, яка поширюється на всіх суб'єктів міжнародного права. Проте не всі універсальні норми є загальнообов'язкові за своїм характером, деякі з них є диспозитивними та мають рекомендаційний характер. Автор доходить висновку, що загальне міжнародне право, яке має загальнообов'язковий характер, є невід'ємною імперативною частиною універсального міжнародного права. Таким чином, до універсальних норм міжнародного права автор відносить загальновизнані міжнародною спільнотою імперативні або диспозитивні міжнародно-правові норми, просторова дія яких поширюється на всіх суб'єктів міжнародного права. До регіональних норм міжнародного права автор відносить міжнародно-правові норми, які сформувались в межах певного регіону внаслідок історичної, культурної, економічної схожості держав та були визнані державами відповідного регіону як обов'язкові правила поведінки у їхніх взаємовідносинах. Іноді регіональні міжнародно-правові норми також можуть набувати універсального поширення.

7. Аргументовано, що конституційний та універсальний характер принципів Статуту ООН підтверджується тим, що такі ж принципи та аналогічні за змістом положення містяться у статутах та установчих документах різних міжнародних регіональних організацій та ключових

регіональних міжнародно-правових документах і стали основоположними у формуванні відповідних регіональних міжнародно-правових підсистем.

8. Доведено, що проблеми, які сьогодні виникають у процесі функціонування універсального правопорядку в цілому та у його взаємодії з регіональними підсистемами зокрема, є наслідком протиріч, що були закладені в положеннях Статуту ООН, або стали наслідком відсутності відповідних положень в Статуті ООН.

Хоча у Статуті ООН і була передбачена можливість існування регіональних органів і організацій та їх співпраця з ООН, остання передбачалася лише у сфері підтримання міжнародної безпеки. Разом з тим положення Статуту не були розраховані на стрімкий і потужний розвиток регіональних підсистем міжнародного права, який розпочався наприкінці ХХ століття.

9. Агресія РФ проти України актуалізувала не лише проблему «права вето» постійних членів РБ ООН, яке часто блокує прийняття важливих рішень в Організації, але й питання взаємодії універсальної та регіональних систем безпеки та ефективності кожної з них.

За допомогою концепції «права вето» фактично міжнародний мир та безпеку поставлено в залежність від волі п'яти держав-постійних членів Ради Безпеки ООН, які в той же час не представляють усі регіони світу, зокрема, серед них відсутні представники регіонів Латинської Америки та Африки. Пропонується переглянути та внести зміни до положень статті 23 Статуту ООН, забезпечивши пропорційне регіональне представництво серед постійних та непостійних держав-членів РБ ООН. За основу можуть бути взяті дві моделі, які узагальнили різні пропозиції та проекти щодо реформування РБ ООН та були запропоновані Генеральним секретарем ООН у його доповіді у 2005 році.

10. Виникає проблема співвідношення між універсальною і регіональними системами захисту прав людини. Вона, зокрема, може проявлятися як в існуванні колізій між цими системами (наприклад, між

Міжнародним біллем про права людини та Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод), так і в їх неоднаковому підході до тлумачення окремих прав людини (колізії між універсальним і регіональним правозахистом в рамках ЛАД, Африканського Союзу тощо), або й у відсутності відповідної правозахисної системи на регіональному рівні (Азійський регіон).

11. Доведено, що відсутність реальних повноважень ЕКОСОП у сфері формування та реалізації глобальної фінансової політики, а натомість існування таких повноважень в інших міжнародних фінансових організацій, де вплив мають лише економічно розвинуті держави, не забезпечує зваженого підходу до вирішення як глобальних, так і регіональних, економічних та фінансових проблем. Пропонується внести зміни до положень статей 60 та 62 Статуту ООН з метою надання ЕКОСОП автономії від Генеральної Асамблеї ООН, зокрема, повноважень приймати обов'язкові для виконання рішення щодо визначеного переліку питань, які перебувають у її віданні та мають першочергове значення для відновлення та підтримання міжнародного миру та безпеки. Зокрема, пропонується внести зміни до статті 63 Статуту ООН та передбачити можливість укладення договорів про процедуру і механізми співпраці та взаємодії між ЕКОСОП і відповідними спеціалізованими міжнародними регіональними організаціями.

12. Встановлено, що на ефективність функціонування універсального правопорядку, зокрема, впливає і відсутність обов'язкової юрисдикції Міжнародного Суду ООН, так само як і відсутність дієвого механізму виконання рішень останнього. Вбачається, що вирішення таких проблемних питань бажане шляхом внесення відповідних змін до положень статей 93 та 94 Статуту ООН. Зокрема, з метою забезпечення уніфікованого підходу до застосування норм міжнародного права пропонується визначити основну роль Міжнародного Суду ООН по відношенню до інших міжнародних та регіональних судових органів та внести відповідні зміни до статей 95 та 96

Статуту ООН. З огляду на це потребуватимуть внесення змін і відповідні положення статей 34-36, 65 Статуту Міжнародного Суду ООН.

13. Аргументовано, що регіоналізація міжнародних відносин у ХХ столітті призвела до формування та зміцнення регіональних міжнародно-правових комплексів та норм, а також механізмів їх застосування та функціонування. Доведено, що наразі регіональні масиви міжнародно-правових норм існують як підсистеми сучасного універсального міжнародного права, а не як окремі автономні регіональні правові системи, що перебувають поза універсальним міжнародним правом.

14. Встановлено, що формування регіональних підсистем міжнародного права у другій половині ХХ століття здебільшого було результатом активної правотворчої та правозастосовної діяльності міжнародних регіональних організацій як із загальною, так і спеціальною компетенцією. Аргументовано, що регіональним органам та організаціям має бути відведена нова роль у системі органів ООН, не обмежуючись лише сферою безпеки, що також потребуватиме відповідного міжнародно-правового регулювання та закріплення у положеннях Статуту ООН. Пропонується доповнити Главу VIII Статуту ООН відповідними положеннями з метою встановлення чітких механізмів взаємодії та співпраці ООН з регіональними органами та організаціями у всіх сферах міждержавного співробітництва, а також визначення місця та ролі регіональних органів та організацій в універсальній міжнародно-правовій системі. З метою розробки відповідних положень до уваги може бути взятий підхід до співпраці, який був визначений у відносинах ООН та ЄС.

Доцільним було б в процесі таких змін передбачити більш тісну взаємодію ООН з міжнародним громадянським суспільством, неурядовими міжнародними організаціями, що диктується гомоцентричним характером сучасного міжнародного права і його зверненням передусім на захист прав людини.

15. Встановлено, що кожна регіональна підсистема зазвичай регулює певні однакові сфери співробітництва між державами (в політичній, економічній, соціальній, культурній сферах тощо), проте кожна з них враховує специфіку свого регіону, а відповідно більшу чи меншу увагу приділяє регулюванню тих чи інших питань. Наприклад, європейський правовий простір особливу увагу приділяє політичній та економічній інтеграції регіону, забезпеченню верховенства права та демократичного розвитку країн регіону, цінності прав людини; американський правовий простір значну увагу приділяє питанням економічного співробітництва держав, як регіонального, так і міжрегіонального, а також питанням міжнародного приватного права; африканський правовий простір поряд із спробами, спрямованими на налагодження економічного співробітництва держав, особливе значення надає соціальним правам та правам народів, подоланню наслідків колоніалізму (що є логічним продовженням процесу деколоніалізму); особливістю ж арабського правового простору є його релігійне підґрунтя, разом з тим він еволюціонує під впливом загальноприйнятих універсальних норм міжнародного права, зокрема, стає більш гуманним, активно запозичує універсальні стандарти прав людини; азійському правовому простору властивий надмірний державоцентризм у регулюванні різних питань міждержавного співробітництва.

16. Пропонується задля ефективного розвитку універсального правопорядку у XXI столітті, зокрема, задля вирішення на універсальному рівні проблем глобального характеру, враховувати ті пропозиції та підходи, що розробляються та пропонуються в рамках різних регіональних підсистем міжнародного права, як наприклад, універсального поширення поступово набували підходи, розроблені та прийняті в європейському регіоні у сфері охорони навколишнього середовища. Лише шляхом врахування та поєднання регіональних особливостей міжнародно-правового регулювання тих чи інших питань та вирішення тих чи інших проблем можливий подальший розвиток універсального міжнародного права у XXI столітті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Нгуен Куок Динь. Международное публичное право: В 2-х т. Т.1: Кн.1.: Формирование международного права. Кн.2.: Международное сообщество / Нгуен Куок Динь, Патрик Дайе, Алэн Пелле. – К.: Сфера. 2000. – 440 С.
2. Cançado Trindade A.A. International Law for Humankind: Towards a New *Jus Gentium* (The Hague Academy of International Law Monographs) / Antônio A. Cançado Trindade. – Martinus Nijhoff. 2010. – 726 p.
3. Carillo Salcedo J.A. Reflections on the Existence of a Hierarchy of Norms in International Law / Juan Antonio Carillo Salcedo // The European Journal of International Law. Vol. 8. 1997. – p. 583-595.
4. Villalpando S. The Legal Dimension of the International Community: How Community Interests Are Protected in International Law / Santiago Villalpando // The European Journal of International Law. Vol. 21, No.2. 2010. – p. 387-419.
5. Короткий Т.Р. Перспективы международной правосубъектности человечества / Короткий Т.Р. // Український щорічник міжнародного права. 2009. – К.: Українська асоціація міжнародного права, Видавництво «Фенікс». 2014. – С. 34-68.
6. Оппенгейм Л. Международное право. Том 1 МИР. Полутом 1 / Л.Оппенгейм; пер. с 6-го англ. изд., доп. Г.Лаутерпахтом, под ред. и с предисловием С.Б.Крылова. – М.: Государственное издательство иностранной литературы. 1948. – 407 с.
7. Анцилотти Д. Курс международного права. Том 1. Введение – общая теория / Д.Анцилотти; пер. с 4-го итал. изд., А.Л.Сакетти и Э.М.Фабрикова, под ред. и с предисловием Д.Б.Левина. – М.: Издательство иностранной литературы. 1961. – 447 с.
8. Буткевич В.Г. Міжнародне право ХХІ століття: пошук шляхів до універсальності / Буткевич В.Г. // Антологія української юридичної думки. В 10 т. [Редкол.: Ю.С.Шемшученко (голова) та ін.] – К.: ВД «Юридична книга». 2005. – С. 831-856.
9. Ушаков Н.А. Проблемы теории международного права / Н.А.Ушаков. – М.: Наука. 1988. – 191 с.
10. Мовчан А.П. Международный правопорядок / А.П.Мовчан. – М., 1996. –

102 с.

11. Мережко О. Поняття та сутність сучасного міжнародного права [Електронний ресурс] / Олександр Мережко // Юридичний журнал «ЮСТІНІАН», Вип. 7. 2008 – Режим доступу до ресурсу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2992>
12. Steiger H. Universality and Continuity in International Public Law / Heinhard Steiger // Universality and Continuity in International Law / Thilo Marauhn and Heinhard Steiger. Eleven International Publishing, the Hague, 2011. – P. 13-43.
13. Isoto B. Universalism and Regionalism in International Law: Challenges and Perspectives Towards Cooperation and Conflict Resolution: The Case of Human Rights Law and International Humanitarian Law in the Promotion and Protection of Women [Електронний ресурс] / Bibian Isoto. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.gedi.objectis.net/eventos-1/ilsabrazil2008/artigos/dheh/isoto.pdf>.
14. Буткевич О.В. Теоретичні аспекти походження і становлення міжнародного права / О.В.Буткевич. – К.: Україна, 2003. – 800 с.
15. Фердросс А. Международное право / А.Фердросс; пер. с нем. Ф.А.Кублицкого и Р.Л.Нарышкиной; под ред. и с предисловием Г.И.Тункина. – М: Издательство иностранной литературы. 1959. – 652 с.
16. Ушаков Н.А. Международное право: Учебник. / Ушаков Н.А.. – М.: Юристъ, 2003. – 304 с.
17. Левин Д.Б. История международного права / Д.Б.Левин. – М.: Издательство Института международных отношений. 1962. – 136 с.
18. История международного права [авт.кол.; под ред. А.И.Дмитриева, У.Э.Батлэра; изд. 2-е, доп. и перераб.] – Одеса: Фенікс. 2013. – 574 с.
19. Shaw M.N. International Law (Fourth Edition) / Malcolm N. Shaw. – Cambridge University Press. 1997. – 939 p.
20. Буткевич О.В. Регіоналізм стародавнього міжнародного права як попередник становлення міжнародно-правових підсистем сучасності / О.В.Буткевич // Український щорічник міжнародного права. 2007. – К.: Українська асоціація міжнародного права; ВД «Промені». 2010. – с. 380-408.
21. Буткевич О.В. Міжнародне право середніх віків/ О.В.Буткевич. – К.: Видавництво гуманітарної літератури. 2008. – 672 с.

22. Баскин Ю.Я. История международного права / Баскин Ю.Я., Фельдман Д.И. – М.: Международные отношения. 1990. – 208 с.
23. Европейское международное право А.В. Гефтера, профессора Берлинского университета, с изменениями и дополнениями, сделанными для русского перевода автором, и предисловием профессора С.-Петербургского университета Ф.Ф.Мартенса. [Перевел Бар.К.Таубе]. – С.-Петербург: в типографии В.Безобразова и комп. 1880. – 133 с.
24. Koskenniemi M. International Law in Europe: Between Tradition and Renewal [Электронный ресурс] / Martti Koskenniemi // The European Journal of International Law. Vol. 16. No. 1, 2005. – p.113-124. – Режим доступа до ресурсу: www.ejil.org/pdfs/16/1/279.pdf
25. Lee K.-G. The «Reception» of European International Law in China, Japan and Korea: A Comparative and Critical Perspective / Keun-Gwan Lee // Universality and Continuity in International Law / Thilo Marauhn and Heinhard Steiger (Eds.). Eleven International Publishing, the Hague, 2011. – P. 419-445.
26. Dupuy P.-M. Some Reflections on Contemporary International Law and the Appeal to Universal Values: A Response to Martti Koskenniemi [Электронный ресурс] / Pierre-Marie Dupuy // The European Journal of International Law. Vol. 16. No.1. 2005 p.131-137. – Режим доступа до ресурсу: www.ejil.org/pdfs/16/1/281.pdf.
27. Orakhelashvili A.. The Idea of European International Law [Электронный ресурс] / Alexander Orakhelashvili // The European Journal of International Law. Vol. 17. No. 2. 2006. – p.315-347. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.ejil.org/pdfs/17/2/77.pdf>
28. Блюнчли I. Современное международное право цивилизованных государств, изложенное в виде Кодекса / I. Блюнчли; пер. с 2-го нем. издания В.Ульяницкаго и А.Лодыженскаго; под ред. Л.Камаровскаго. – М.: в типографии Индрих, на Сретенке, д.Карлони, 1876. – 608 с.
29. Anand P. Universality of International Law: An Asian Perspective / Ram Prakash Anand // Universality and Continuity in International Law / Thilo Marauhn and Heinhard Steiger. Eleven International Publishing, the Hague, 2011. – P. 87-105.
30. Общеизвестные нормы в современном международном праве / [Н.Н.Ульянова, В.И.Евинтов, Г.Е.Бувайлик [и др.]; отв. ред.

- Н.Н.Ульянова]. – К.: Академия наук Украинской ССР Институт государства и права, «Наукова думка». 1984. – 270 с.
31. Колісніченко К.С. Ліга Націй у розвитку міжнародного права: монографія / К.С.Колісніченко; за наук. ред. А.І. Дмитрієва. – Одеса: Фенікс. 2011. – 234 с.
 32. Лукашук И.И. Международное право. Особенная часть: учеб. для студентов юрид. фак. и вузов / И.И.Лукашук; Рос.акад.наук, Ин-т государства и права, Академ.правовой ун-т. [Изд. 3-е, перераб. и доп.] – М.: Волтерс Клувер. 2007. – 544 с.
 33. Толстых В.Л. Международное право как метанарратив / В.Л.Толстых // Российский юридический журнал №3/2013. – Екатеринбург: ИД «Уральская государственная юридическая академия». – 222 с.
 34. UN DOC: A/RES/55/2 «Декларация тысячелетия Организации Объединенных Наций» від 18 вересня 2000 р. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/summitdecl.shtml
 35. Archibugi D. Models of international organization in perpetual peace projects [Електронний ресурс] / Daniele Archibugi // Review of International Studies. 1992. 18. – р. 295-317. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.danielearchibugi.org/downloads/papers/models.pdf>
 36. Rauber J. The United Nations – a Kantian Dream Come True? [Philosophical Perspectives on the Constitutional Legitimacy of the World Organization] [Електронний ресурс] / Jochen Rauber // Hanze Law Review. 2009. Vol. 5. No.1. – р. 49-76. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.hanselawreview.org/pdf7/Vol5No1Art04.pdf>
 37. Capps P. The Kantian Project in Modern International Legal Theory [Електронний ресурс] / Patrick Capps // European Journal of International Law. 2001. Vol. 12, No.5, pp.1003-1025. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ejil.org/pdfs/12/5/1548.pdf>
 38. Мир/Peace: Альтернативы войне от античности до конца второй мировой войны. Антология. Институт всеобщей истории РАН. – М.: Наука. 1993. – 349 с.
 39. Камаровский А. Успехи идеи мира [Вопросы науки, искусства, литературы и жизни. №22] / А. Камаровский. – М.: Издание книжного магазина ГРОСМАНЪ и КНЕБЕЛЬ. 1898. – 217 с.

40. Кант И. Вечный мир. Философский очерк / И.Кант; пер. студентов С.М.Роговина и Б.В.Чредина; под ред. профессора Л.А.Камаровского. – М.: Типография И.Д.Сытина. 1905. – 73 с.
41. Гайзман Г. Учение Канта о вечном мире и его уникальный философский реализм [Электронный ресурс] / Георг Гайзман // Вопросы философии 2009. – № 12. – с. 1-18. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.kiesewetter.be/geismann/58kantlehrevomfrieden.pdf>
42. Давлетгильдеев Р.Ш. К вопросу о подходах к фрагментации международного права / Р.Ш.Давлетгильдеев // Российский юридический журнал, 2013. – №3. – Екатеринбург: ИД «Уральская государственная юридическая академия». – 222 с.
43. Ближний Восток и международное право [И.П.Блищенко, Н.В.Жданов, Л.В.Сперанская [и др.]; под ред. И.П.Блищенко]. – М.: Наука, 1992. – 264 с.
44. UN DOC: Charter of the United Nations (24 October 1945 – San Francisco) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/en/documents/charter/>
45. UN DOC: ICJ Reports (1950), Judgement in Asylum case dated November 20, 1950, pp. 269, 276-278, 285, 286 [Электронный ресурс] – Режим доступа до документу: <http://www.icj-cij.org/docket/files/7/1849.pdf>
46. Koskenniemi M. The Fate of Public International Law: Constitutional Utopia or Fragmentation? [Электронный ресурс] / Chorley Lecture 2006 (7 June 2006), London School of Economics, 46 p. – Режим доступа до документу: <http://www.helsinki.fi/eci/Publications/Koskenniemi/MKChorley%20Text-06a.pdf>
47. Case C-149/96, Portuguese Republic v. Council, 1999 E.C.R. I-8395, paras 43-48 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61996J0149:EN:HTML>
48. Judgment on joint cases No C-402/05 and 415./05 Jasin Abdullah Kadi and Al Barakaat International Foundation v. Council of the European Union and the Commission of the European Communities [Электронный ресурс] // European Court Report. 2008. I-0635. para 86 (para 225), para 87, para 103, para 278, para 286, para 287, para 308. – Режим доступа до ресурсу: <http://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-402/05&language=en#>

49. Order No.6 «Termination of Proceedings» dated June 6, 2008 in the MOX Plant Case (Ireland v. United Kingdom) rendered by the PCA Arbitral Tribunal constituted pursuant to Article 287, and Article 1 of Annex VII, of the United Nations Convention on the Law of the Sea for the dispute concerning the MOX Plant: International movements of radioactive materials, and the protection of the marine environment of the Irish Sea [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <file:///Users/izi/Downloads/MOX%20Plant%20Order%20No.%206.pdf>
50. Order rendered on December 3, 2001 by the International Tribunal for the Law of the Sea in the MOX Plant case (Ireland v. the United Kingdom) due to Request for provisional measures. Paragraphs 49, 50, 52 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: https://www.itlos.org/fileadmin/itlos/documents/cases/case_no_10/Order.03.12.01.E.pdf
51. Koskenniemi M. Global Legal Pluralism: Multiple Regimes and Multiple Modes of Thought [Электронный ресурс] / Martti Koskenniemi. – 2005. – Режим доступа до ресурсу: [http://www.helsinki.fi/eci/Publications/Koskenniemi/MKPluralism-Harvard-05d\[1\].pdf](http://www.helsinki.fi/eci/Publications/Koskenniemi/MKPluralism-Harvard-05d[1].pdf).
52. Хафнер Г. Риски, вытекающие из фрагментации международного права [Электронный ресурс] / Г. Хафнер // Доклад Комиссии международного права о работе ее пятьдесят второй сессии, приложение. С. 171-180 – Режим доступа: <http://legal.un.org/ilc/reports/2000/russian/annex.pdf>.
53. Simma B. Of Planets and the Universe: Self-contained Regimes in International Law [Электронный ресурс] / Bruno Simma, Dirk Pulkowski // The European Journal of International Law, Vol. 17, No.3, 2006. – p. 483-529. – Режим доступа до ресурсу: <http://ejil.oxfordjournals.org/content/17/3/483.full.pdf>.
54. Лукашук И.И. Глобализация, государство, право и XXI век. / Лукашук И.И. – М.: Спарк, 2000. – 279 с.
55. UN DOC: A/60/10 Supplement No.10 «Report of the International Law Commission. Fifty-seventh session (2 May-3 June and 11 July-5 August)», New York, 2005 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до документу: http://untreaty.un.org/ilc/reports/english/a_60_10.pdf.
56. UN DOC: Vienna Convention on the Law of Treaties, 1969 [Электронный

- ресурс]. – Режим доступа до документу: http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_1_1969.pdf.
57. UN DOC: A/61/10 Supplement No.10 «Report of the International Law Commission. Fifty-eighth session (1 May-9 June and 3 July - 11 August 2006)», New York, 2006 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до документу: http://untreaty.un.org/ilc/reports/english/a_61_10.pdf.
58. UN DOC: S/RES/1593 (2005) «Sudan» dated March 31, 2005 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до документу: <http://www.un.org/en/sc/documents/resolutions/2005.shtml>
59. Warrant of Arrest for Omar Hassan Ahmad Al Bashir No. ICC-02/05-01/09 dated March 4, 2009 rendered by the Pre-Trial Chamber 1 regarding the Situation in Dafur, Sudan, in case The Prosecutor v. Omar Hassan Ahmad Al Bashir [Электронный ресурс]. – Режим доступа до документу: http://www.icc-cpi.int/en_menus/icc/situations%20and%20cases/situations/situation%20icc%200205/related%20cases/icc02050109/court%20records/chambers/ptci/Pages/index.aspx
60. Second Warrant of Arrest for Omar Hassan Ahmad Al Bashir No. ICC-02/05-01/09 dated July 12, 2010 rendered by the Pre-Trial Chamber 1 regarding the Situation in Dafur, Sudan, in case The Prosecutor v. Omar Hassan Ahmad Al Bashir [Электронный ресурс]. – Режим доступа до документу: http://www.icc-cpi.int/en_menus/icc/situations%20and%20cases/situations/situation%20icc%200205/related%20cases/icc02050109/court%20records/chambers/ptci/Pages/index.aspx
61. Assembly/AU/Dec.243(XIII) Rev.1 «Decision on the Abuse of the Principle of Universal Jurisdiction – Doc.Assembly/AU/11(XIII)» dated July 3, 2009 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до документу: <http://www.au.int/en/decisions/assembly>
62. Assembly/AU/Dec.245(XIII) Rev.1 «Decision on the Report of the Commission on the Meeting of African States to the Rome Statute of the International Criminal Tribunal (ICC) – Doc.Assembly/AU/13(XIII)» dated July 3, 2009 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до документу: <http://www.au.int/en/decisions/assembly>
63. Assembly/AU/Dec.270(XIV) «Decision on the Report of the Second Meeting

- of States Parties to the Rome Statute on the International Criminal Court (ICC) – Doc.Assembly/AU/8(XIV)» dated February 2, 2010 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до документу: <http://www.au.int/en/decisions/assembly>
64. Assembly/AU/Dec.271(XIV) «Decision on the Abuse of the Principle of Universal Jurisdiction – Doc.EX.CL/540(XVI)» dated February 2, 2010 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до документу: <http://www.au.int/en/decisions/assembly>
65. Assembly/AU/Dec.334(XVI) «Decision on the Implementation of the Decisions on the International Criminal Court (ICC) – Doc. EX.CL/639 (XVIII)» dated January 31, 2011 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до документу: <http://www.au.int/en/decisions/assembly>
66. Assembly/AU/Dec.335(XVI) «Decision on the Abuse of the Principle of Universal Jurisdiction – Doc.EX.CL/640(XVIII)» dated January 31, 2011 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до документу: <http://www.au.int/en/decisions/assembly>
67. Assembly/AU/Dec.419(XIX) «Decision on the Implementation of the Decisions on the International Criminal Court (ICC) – Doc. EX.CL/731 (XXI)» dated July 16, 2012 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до документу: <http://www.au.int/en/decisions/assembly>
68. Assembly/AU/Dec.420(XIX) «Decision on the Abuse of the Principle of Universal Jurisdiction – Doc.EX.CL/731(XXI)» dated July 16, 2012 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до документу: <http://www.au.int/en/decisions/assembly>
69. Assembly/AU/Dec.482(XXI) «Decision on International Jurisdiction, Justice and The International Criminal Court (ICC) – Doc. Assembly/AU/13(XXI)» dated May 27, 2013 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до документу: <http://www.au.int/en/decisions/assembly>
70. Decision Pursuant to Article 87(7) of the Rome Statute on the Failure by the Republic of Malawi to Comply with the Cooperation Requests Issued by the Court with Respect to the Arrest and Surrender of Omar Hassan Ahmad Al Bashir No. ICC-02/05-01/09 rendered on December 12, 2011 by the Pre-Trial Chamber 1 regarding the Situation in Darfur, Sudan, in case The Prosecutor v. Omar Hassan Ahmad Al Bashir [Электронный ресурс]. – Режим доступа до документу: <http://www.icc->

[cpi.int/en_menus/icc/situations%20and%20cases/situations/situation%20icc%200205/related%20cases/icc02050109/court%20records/chambers/ptci/Pages/index.aspx](http://www.icc-cpi.int/en_menus/icc/situations%20and%20cases/situations/situation%20icc%200205/related%20cases/icc02050109/court%20records/chambers/ptci/Pages/index.aspx)

71. Decision pursuant to article 87(7) of the Rome Statute on the refusal of the Republic of Chad to comply with the cooperation requests issued by the Court with respect to the arrest and surrender of Omar Hassan Ahmad Al Bashir No. ICC-02/05-01/09 rendered on December 13, 2011 by the Pre-Trial Chamber I regarding the Situation in Darfur, Sudan, in the case of The Prosecutor v. Omar Hassan Ahmad Al Bashir [Электронный ресурс]. – Режим доступа до документу: http://www.icc-cpi.int/en_menus/icc/situations%20and%20cases/situations/situation%20icc%200205/related%20cases/icc02050109/court%20records/chambers/ptci/Pages/index.aspx
72. Decision on the Non-compliance of the Republic of Chad with the Cooperation Requests Issued by the Court Regarding the Arrest and Surrender of Omar Hassan Ahmad Al-Bashir No. ICC-02/05-01/09 rendered on March 26, 2013 by the Pre-Trial Chamber II regarding the Situation in Darfur, Sudan, in case The Prosecutor v. Omar Hassan Ahmad Al Bashir / [Электронный ресурс]. – Режим доступа до документу: http://www.icc-cpi.int/en_menus/icc/situations%20and%20cases/situations/situation%20icc%200205/related%20cases/icc02050109/court%20records/chambers/ptcII/Pages/index.aspx
73. Безбородов Ю.С. Универсализация и локализация международно-правового регулирования / Безбородов Ю.С. // Российский юридический журнал. 2013. – №3. – 222 с. – С. 26-30.
74. Броунли Я. Международное право (в двух книгах). Книга вторая / Я.Броунли. [пер. с англ. С.Н.Андрианова; под ред. Г.И.Тункина]. – М.: Издательство «Прогресс». 1977. – 509 с.
75. Нешатаева Т.Н. Международные организации и право. Новые тенденции в международно-правовом регулировании / Нешатаева Т.Н. – [2-е изд.] – М.: Дело. 1999. – 272 с.
76. UN DOC: Vienna convention on the law of treaties between states and international organizations or between international organizations (1986) [Электронный ресурс] – Режим доступа до документу: http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_2_1986.pdf

77. UN DOC: A/RES/2200(XXI) «International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, International Covenant on Civil and Political Rights and Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights» dated December 16, 1966 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документу: <http://www.un.org/documents/ga/res/21/ares21.htm>.
78. UN DOC: A/RES/2373(XXII) «Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Treaty» dated June 12, 1968 [Електронний ресурс] – Режим доступу до документу: <http://www.un.org/depts/dhl/resguide/r22.htm>
79. UN DOC: A/RES/2777(XXVI) «Convention on International Liability for Damage Caused by Space Objects» dated November 29, 1971 [Електронний ресурс] – Режим доступу до документу: <http://www.un.org/Depts/dhl/resguide/r26.htm>
80. Дмитрієв А.І. Міжнародне публічне право: Навч. посібник. – Стер. вид./ А.І.Дмитрієв, В.І.Муравйов; відп. ред. Ю.С.Шемшученко, Л.В.Губерський – К.: Юрінком Інтер. 2001. – 640 с.
81. UN DOC: Continental Shelf (Libyan Arab Jamahiriya/Malta), Judgement, I.C.J. Reports 1985 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документу: <http://www.icj-cij.org/docket/files/68/6415.pdf>
82. North Sea Continental Shelf, Judgement, I.C.J. Reports 1969 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документу: <http://www.icj-cij.org/docket/files/52/5561.pdf>
83. UN DOC: ICJ Reports (1996), Advisory Opinion dated July 8, 1996 concerning Legality of the threat or use of nuclear weapons [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документу: <http://www.icj-cij.org/docket/files/95/7495.pdf>
84. Wouters J. International Organizations as law-makers [Електронний ресурс] / Jan Wouters, Philip De Man // University of Leuven (KULeuven), Leuven Centre for Global Governance Studies. – 2009. – Working Paper No.21 – Режим доступу: https://ghum.kuleuven.be/ggs/publications/working_papers/new_series/wp21-30/wp21.pdf.
85. UN DOC: S/RES/733(1992) «Somalia» dated January 23, 1992 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документу: <http://www.un.org/en/sc/documents/resolutions/1992.shtml>.
86. UN DOC: S/RES/918(1994) «UN Assistance Mission for Rwanda» dated

- November 8, 1994 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/en/sc/documents/resolutions/1994.shtml>
87. UN DOC: S/RES/929(1994) «UN Assistance Mission for Rwanda» dated November 8, 1994 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/en/sc/documents/resolutions/1994.shtml>
88. UN DOC: S/RES/794(1992) «Somalia» dated December 3, 1992 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/en/sc/documents/resolutions/1992.shtml>.
89. UN DOC: S/RES/827(1993) «International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY)» dated May 25, 1993 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/en/sc/documents/resolutions/1993.shtml>
90. UN DOC: S/RES/955(1994) «Establishment of the International Criminal Tribunal for Rwanda (ICTR) and adoption of the Statute of the Tribunal» dated November 8, 1994 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/en/sc/documents/resolutions/1994.shtml>.
91. PCIJ Advisory Opinion dated August 28, 1928 concerning Interpretation of the Greco-Turkish Agreement of December 1st, 1926 // PCIJ Collection of Advisory Opinions (Series B.-No.16) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.icj-cij.org/pcij/serie_B/B_16/01_Interpretation_de_l_Accord_grecoturc_Avis_consultatif.pdf.
92. UN DOC: ICJ Reports (1949), Advisory opinion dated April 11, 1949 concerning Reparation for injuries suffered in the service of the United Nations [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.icj-cij.org/docket/files/4/1835.pdf>.
93. Consolidated version of the Treaty establishing the European Community// Official Journal C 340, 10 November 1997 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/11997D/htm/11997D.html>.
94. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union // Official Journal of the European Union (C326/47) as of 26 October 2012. – 2012. – Vol. 55 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://europa.eu/eu-law/treaties/index_en.htm.
95. UN DOC: Statute of the International Court of Justice (1945) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.icj-cij.org/documents/?p1=4&p2=2>
96. Pauwelyn J. The stagnation of international law [Электронный ресурс] /

- Joost Pauwelyn, Ramsel A. Wessel, Jan Wouters // Leuven Centre for Global Governance Studies. – 2012. – Working Paper No. 97. – Режим доступу: www.ghum.kuleuven.be/ggs/publications/working_papers/new_series/wp91-100/wp-97-pauwelyn-wessel-wouters-revjp.pdf.
97. UN DOC: Constitution of the International Labour Organization (1919) amended in 1922, 1945, 1946, 1953, 1962, 1972 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:62:0::NO:62:P62_LIST_ENTR IE_ID:2453907:NO#A19
98. Rules of Procedure concerning recommendations to Member States and international conventions covered by the terms of Article IV, paragraph 4 of the UNESCO Constitution adopted by the General Conference at its 5th session and amended at its 7th, 17th, 25th, 32nd and 35th sessions [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unesdoc.unesco.org/images/0021/002161/216192e.pdf#page=7>
99. Тункин Г.И. Теория международного права. / Тункин Г.И.; под общей ред. Л.Н.Шестакова. – М.: Издательство «Зерцало». 2000. – 416 с.
100. UN DOC: UNESCO Constitution dated November 16, 1945 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unesdoc.unesco.org/images/0021/002161/216192e.pdf#page=7>
101. Європейське право: право Європейського Союзу: підручник: у трьох книгах. Кн. перша: Інституційне право Європейського Союзу / Муравйов В.І., Шпакович О.М., Лисенко О.М., Святун О.В.; за заг.ред. В.І. Муравйова – К.: ІнЮре, 2015. – 312 с.
102. Право и межгосударственные объединения / Вишняков В.Г., Егиазаров В.А., Королев Ю.А. [и др.]; под общ. ред. В.Г.Вишнякова. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс». 2003. – 577 с.
103. Гнатовський М.М. Європейський правовий простір. Концепція та сучасні проблеми / Гнатовський М.М. – К.: ВД «Промінь». 2005. – 224 с. – (Бібліотека кафедри міжнародного права)
104. Explanatory Report to the Protocol No 7 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (ETS No 117) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Reports/Html/117.htm>
105. American Convention on Human Rights «Pact of San Jose, Costa Rica»

- (1969) [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: http://www.oas.org/dil/treaties_B-32_American_Convention_on_Human_Rights.htm.
106. Additional Protocol to the American Convention on Human Rights in the Area of Economic, Social and Cultural Rights («Protocol of San Salvador» (1988) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.corteidh.or.cr/index.php/en/about-us/instrumentos>
107. African Charter on Human and People's Rights (1981) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.achpr.org/instruments/>
108. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1950) [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf
109. North Atlantic Treaty dated April 4, 1949 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до документу: http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_17120.htm
110. Хартия Шанхайской организации сотрудничества от 07.06.2002 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до документу: <http://www.sectsco.org/RU123/show.asp?id=86>
111. Шанхайская конвенция от 15.06.2001 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до документу: <http://www.sectsco.org/RU123/show.asp?id=82>
112. Constitutive Act of the African Union dated 11.07.2000 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до документу: http://www.au.int/en/about/constitutive_act
113. Protocol relating to the establishment of the Peace and Security Council of the African Union dated 09.07.2002 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до документу: <http://www.au.int/en/content/protocol-relating-establishment-peace-and-security-council-african-union>
114. Kuwali D. The end of humanitarian intervention: Evaluation of the African Union's right of intervention [Электронный ресурс] / Dan Kuwali // African Journal on Conflict Resolution. 2009. – Vol. 9, No. 1. – p. 41 - 61 – Режим доступа до ресурсу: <http://www.ajol.info/index.php/ajcr/article/view/52165>.
115. Kioko B. The right of intervention under the African Union's Constitutive Act: From non-interference to non-intervention [Электронный ресурс] / Ben Kioko // International Review of the Red Cross. 2003. – Vol. 85, No. 852. – p. 807-825. – Режим доступа до ресурсу:

<https://www.icrc.org/eng/resources/documents/misc/5wnjdl.htm>.

116. Европейское право. Право Европейского Союза и правовое обеспечение защиты прав человека: учебник / рук.авт.кол. и отв.ред. Л.М.Энтин. [3-е изд., пересмотр. и доп.] – М.: Норма: ИНФРА-М, 2011. – 960 с.
117. UN DOC: ECE/MP.WAT/14 «Amendment to Articles 25 and 26 of the Convention» dated January 12, 2004 [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
<http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/documents/2004/wat/ece.mp.wat.14.e.pdf>
118. Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters done at Aarhus, Denmark, on June 25, 1998 [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
<http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/documents/cep43e.pdf>
119. UN DOC: A/RES/66/288 dated July 27, 2012, paras 43, 49,76, 97, 100 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до документу: <http://daccess-dds-nu.un.org/doc/UNDOC/GEN/N11/476/10/PDF/N1147610.pdf?OpenElement>
120. Зубар І.В. Явище регіоналізму у сучасному міжнародному праві / І.В. Зубар // Український часопис міжнародного права, 2013. № 2. – С. 46-51.
121. Зубар І.В. Проекти «вічного миру» як втілення ідеї універсальної міжнародної організації / І.В. Зубар // Науковий вісник Херсонського державного університету, серія «Юридичні науки», 2014. № 2. – С. 195-201.
122. Зубар І.В. Ефективність функціонування універсальних та регіональних міжнародно-правових механізмів захисту прав людини на сучасному етапі / І.В. Зубар, О.Б. Кучер // Електронне наукове видання «Юридичний науковий електронний журнал», 2014. № 4. – С. 239-244.
123. Global Governance and the United Nations System / Ed. By Volker Rittburger. – United Nations University Press: Tokyo. 2001. – 252 p.
124. Dupuy P.-M. The Constitutional Dimension of the Charter of the United Nations Revisited [Електронний ресурс] / Pierre-Marie Dupuy // Max Planck Yearbook of United Nations Law. 1997. – Vol.1. – p.1-33 – Режим доступа: http://www.mpil.de/files/pdf1/mpunyb_dupuy_12.pdf
125. The future of the Charter of the United Nations [Електронний ресурс] / Nico

- J. Schrijver // Max Planck Yearbook of the United Nations Law 2006. – Vol.10. – p.1-34 – Режим доступу: http://www.mpil.de/files/pdf1/mpunyb_01_schrijver_10.pdf
126. Офіційна веб-сторінка Організації Об'єднаних Націй [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/>
127. Морозов Г.И. Организация Объединенных Наций (основные международно-правовые аспекты структуры и деятельности) / Морозов Г.И. – М.: Издательство ИМО: Институт международных отношений, 1962. – 511 с.
128. Ефимов Г.К. Устав ООН – инструмент мира / Ефимов Г.К. – М.: Наука, 1986. – 136 с.
129. Pact of the League of Arab States dated March 22, 1945 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://avalon.law.yale.edu/20th_century/arableag.asp
130. Charter of the Organisation of American States dated April 30, 1948 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.oas.org/dil/treaties_A-41_Charter_of_the_Organization_of_American_States.pdf
131. Helsinki CSCE Final Act of 1975 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.osce.org/mc/39501?download=true>
132. Statute of the Council of Europe dated May 5, 1949 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://conventions.coe.int/treaty/en/treaties/html/001.htm>
133. UN DOC: A/RES/2625 (XXV) «Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом ООН» від 24 жовтня 1970 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/russian/ga/25/docs/res25_1.htm
134. UN DOC: ICJ Reports (1986), Judgement dated June 27, 1986 in Case Concerning Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), Merits [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документу: <http://www.icj-cij.org/docket/files/70/6503.pdf>
135. Bernhardt R. On Article 103 / Bernhardt R. // The Charter of the United Nations. A commentary / [Edited by B.Simma et al.] – New York: Oxford University Press. 1994 – 1233 p.

136. Федоров В.Н. Организация Объединенных Наций, другие международные организации и их роль в XXI веке / Федоров В.Н. – М.: Логос, 2007. – 944 с.
137. Арутюнян Д.Г. Генеральный секретарь ООН и международное право: Монография / Арутюнян Д.Г. – Воронеж: Институт ИТОУР. 2010. – 220 с.
138. UN DOC: A/RES/37/10 «Peaceful settlement of disputes between States» dated November 15, 1982 (preamble) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/documents/ga/res/37/a37r010.htm>
139. UN DOC: A/CONF.157/24 «Vienna Declaration and Programme of Action» dated June 25, 1993 (preamble) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/vienna.pdf>.
140. Лукашук И.И. Международное право Общая часть. / Лукашук И.И. – М.: Wolters Kluwer. 2008. – 415 с.
141. Johnston D.M. The Historical Foundations of World Order. The Tower and the Arena. / Johnston D.M. – Leiden, Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2008. – 878 p.
142. Віднянський С.В. Україна в Організації Об'єднаних Націй: 60 років участі у розв'язанні найважливіших міжнародних проблем / С.В.Віднянський, А.Ю.Мартинов. – К.: Генеза. 2006. – 240 с.
143. Schreuer C. Regionalism v. Universalism [Электронный ресурс] / Christoph Schreuer // European Journal of International Law. 1995. – Vol. 6. – pp. 477-499. – Режим доступа до ресурсу: <http://ejil.org/pdfs/6/1/1308.pdf>.
144. UN DOC: A/RES/1990(XVIII) «Question of the composition of the General Committee of the General Assembly: amendments to rules 31 and 38 of the Assembly's rules of procedure» dated December 17, 1963, Annex [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: http://www.un.org/depts/dhl/resguide/r18_en.shtml.
145. UN DOC: A/RES/33/138 «Question of the composition of the relevant organs of the United Nations: Amendments to Rules 31 and 38 of the Rules of Procedure of the General Assembly» dated December 19, 1978, Annex [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.un.org/documents/ga/res/33/ares33.htm>.
146. UN DOC: S/RES/82 (1950) «Протест против агрессии, которой подверглась Корейская Республика» від 25 червня 1950 р. [Электронный

- ресурс]. – Режим доступа до ресурсу:
<http://www.un.org/russian/document/scresol/1950/>
147. UN DOC: S/RES/83 (1950) «Протест против агрессии, которой подверглась Корейская Республика» від 27 червня 1950 р. [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу:
<http://www.un.org/russian/document/scresol/1950/>
148. UN DOC: S/RES/84 (1950) «Протест против агрессии, которой подверглась Корейская Республика» від 7 липня 1950 р. [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу:
<http://www.un.org/russian/document/scresol/1950/>
149. UN DOC: A/RES/377 (V) «Единство в пользу мира» від 3 листопада 1950 р. [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу:
<http://www.un.org/russian/ga/5/docs/res5.htm>
150. Ушаков Н.А. Принцип единогласия великих держав в Организации Объединенных Наций / Ушаков Н.А.; Академия наук СССР, Институт права им. А.Я.Вышинского. – М.: Издательство Академии наук СССР. 1956. – 176 с.
151. UN DOC: A/RES/1000 (ES-1) «Вопрос, рассматривавшийся Советом Безопасности на его 749-м и 750-м заседаниях 30 октября 1956 года» від 5 листопада 1956 р. [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу:
<http://www.un.org/russian/document/gadocs/1emerg/>
152. UN DOC: Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, Advisory Opinion, ICJ Reports 2004 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.icj-cij.org/docket/index.php?p1=3&p2=4&code=mwp&case=131&k=5a>
153. UN DOC: Certain expenses of the United Nations (Article 17, paragraph 2, of the Charter), Advisory Opinion of 20 July 1962: ICJ Reports 1962, p.151 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.icj-cij.org/docket/index.php?p1=3&p2=4&k=4a&case=49&code=ceun&p3=4>
154. Бобров Р.Л. Организация Объединенных Наций (международно-правовой очерк) / Бобров Р.Л., Малинин С.А. – [2-е изд.]. – Ленинград: Издательство Ленинградского Университета. 1960. – 83 с.
155. UN DOC: A/RES/1991(XVIII) «Question of equitable representation on the Security Council and the Economic and Social Council» dated December 17, 1963 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу:

- http://www.un.org/depts/dhl/resguide/r18_en.shtml
156. Bring O. Use of Force under the Charter: Modification and Reform [Электронный ресурс] / Ove Bring // Report of the International Law Association Study Group on United Nations Reform / Edited by Ralph Wilde, Rapporteur of the Study Group. – 2011. – pp. 56 - 62. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.peacepalacelibrary.nl/ebooks/files/SSRN-id1971008.pdf>
 157. Организация Объединенных Наций: Основные факты: справочник / пер. с англ. В.А.Галкин [и др.]. – М.: Весь Мир: Издательский дом «Инфра-М», 2000.— 403 с.
 158. UN DOC: A/RES/2847(XXVI) «Enlargement of the Economic and Social Council» dated December 20. 1971 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: http://www.un.org/depts/dhl/resguide/r26_en.shtml
 159. Rosenthal G. The Economic and Social Council of the United Nations [Электронный ресурс] / Gerth Rosenthal // Dialogue on Globalization. Occasional Papers. – New York. 2005. – No. 15. – 50 p. – Режим доступа до ресурсу: http://www.fes-globalization.org/publications/050122_01_New.pdf
 160. Chimni B.S. ECOSOC and International Economic Institutions [Электронный ресурс] / B.S.Chimni // Report of the International Law Association Study Group on United Nations Reform / Edited by Ralph Wilde, Rapporteur of the Study Group. 2011. – pp. 48 - 56. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.peacepalacelibrary.nl/ebooks/files/SSRN-id1971008.pdf>
 161. Szasz P. C. The Complexification of the United Nations System [Электронный ресурс] / Paul C.Szasz // Max Planck Yearbook of United Nations Law. 1999. – Vol.3. – 57 p. – Режим доступа до ресурсу: http://www.mpil.de/files/pdf2/mpunyb_szasz_3.pdf.
 162. UN DOC: Questions of Interpretation and Application of the 1971 Montreal Convention arising from the Aerial Incident at Lockerbie (Libyan Arab Jamahiriya v. United States of America), Preliminary Objections, Judgement, I.C.J. Reports. 1998, p.115 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.icj-cij.org/docket/files/89/7249.pdf>
 163. Tanzi A. Problems of Enforcement of Decisions of the International Court of Justice and the Law of the United Nations [Электронный ресурс] / Attila Tanzi // European Journal of International Law. 1995. – No. 6. – p.539-572. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.ejil.org/pdfs/6/1/1311.pdf>.
 164. Международный Суд. Главный судебный орган Организации

- Объединенных Наций: вопросы и ответы. – Нью-Йорк: Издание Департамента общественной информации Организации Объединенных Наций. 2001. – 80 с.
165. Shany Y. No longer a Weak Department of Power? Reflections on the Emergence of a New International Judiciary [Электронный ресурс] / Yuval Shany // The European Journal of International Law. 2009. – Vol.20. – No.1. – pp. 73-91. – Режим доступа до ресурсу: <http://ejil.oxfordjournals.org/content/20/1/73.full.pdf+html>.
166. UN DOC: A/47/277 Report of the Secretary-General pursuant to the statement adopted by the Summit Meeting of the Security Council on 31 January 1992 «An Agenda For Peace: Preventive diplomacy, peacemaking and peace-keeping» dated 17 June 1992 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.un-documents.net/a47-277.htm>
167. Мацейко Ю.М. Историчний досвід реформування ООН і сучасність / Ю.М.Мацейко // ООН у системі міжнародних відносин: історичний досвід і перспективи: Ювіл. наук. зб. – К.: Либідь. 1995. – 128 с. – С. 5-24.
168. UN DOC: A/RES/48/26 «Вопрос о справедливом представительстве в Совете Безопасности и расширении его членского состава» від 3 грудня 1993 р. [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: http://www.un.org/russian/ga/48/docs/res48_1.htm
169. UN DOC: A/59/2005* Доклад Генерального Секретаря ООН «При большей свободе: к развитию, безопасности и правам человека для всех» від 21 березня 2005 р. [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=A/59/2005>
170. Martens J. The Reform of the UN Economic and Social Council (ECOSOC): A Never-Ending Story? [Электронный ресурс] / Jens Martens // Global Policy Forum. – November 14, 2006. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.globalpolicy.org/social-and-economic-policy/social-and-economic-policy-at-the-un/reform-of-ecosoc-and-the-social-and-economic-policy-process-at-the-un/47509.html#author>
171. UN DOC: A/61/583 «Записка Генерального Секретаря. Письмо сопредседателей Группы высокого уровня по вопросу о слаженности в системе Организации Объединенных Наций применительно к развитию, гуманитарной помощи и окружающей среде на имя Генерального

- Секретаря» від 20 листопада 2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.un.org/Docs/journal/asp/ws.asp?m=A/61/583>
172. Browne S. How Relevant Are the UN's Regional Commissions? [Електронний ресурс] / Stephen Browne, Thomas G. Weiss. – Future United Nations Development System, the Graduate Center, the City University of New York. – February 2013. – Briefing 1. – 4 p. – Режим доступу до ресурсу: http://www.fundsproject.org/media/archive1/briefings/FUNDS_Brief1.pdf
173. Childers E. Renewing the United Nations System / Erskine Childers, Brian Urquhart; Dag Hammarskjöld Foundation. – Uppsala, Sweden: 1994. – 215 p.
174. UN DOC: E/RES/1998/46 «Further measures for the restructuring and revitalization of the United Nations in the economic, social and related fields» dated July 31, 1998 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.un.org/documents/ecosoc/res/1998/eres1998-46.htm>
175. UN DOC: E/ESCWA/2013/C.8/8 «Revision of the terms of reference and rules of procedure of the Economic and Social Commission for Western Asia» dated October 31, 2013 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://css.escwa.org.lb/english/ESCWARULEN.pdf>.
176. UN Coherence at the Regional Level. Synergies and Complementarities Between the Regional Coordination Mechanism and Regional Directors' Team. 2008. – 46 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.regionalcommissions.org/rcm.pdf>
177. UN DOC: JIU/REP/2009/5 Towards More Coherent United Nations System Support to Africa [Електронний ресурс] / prepared by Papa Louis Fall, Mohamed Mounir Zahran. – Joint Inspection Unit. – Geneva 2009. – 38 p. – Режим доступу до ресурсу: https://www.unjiu.org/en/reports-notes/JIU%20Products/JIU_REP_2009_5_English.pdf
178. UN DOC: ST/SGB/2000/5 «Бюллетень Генерального секретаря. Организационная структура секретариата Экономической комиссии для Латинской Америки и Карибского бассейна» от 7 февраля 2000 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=ST/SGB/2000/5>.
179. UN DOC: ST/SGB/2002/16 «Бюллетень Генерального секретаря. Организационная структура секретариата Экономической и социальной

- комиссии для Западной Азии» от 27 декабря 2002 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=ST/SGB/2002/16>.
180. UN DOC: ST/SGB/2005/11 «Бюллетень Генерального секретаря. Организационная структура секретариата Экономической и социальной комиссии для Азии и Тихого океана» от 29 апреля 2005 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=ST/SGB/2005/11>.
181. UN DOC: ST/SGB/2005/12 «Бюллетень Генерального секретаря. Организационная структура секретариата Экономической комиссии для Африки» от 29 апреля 2005 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=ST/SGB/2005/12>
182. UN DOC: ST/SGB/2008/9 «Бюллетень Генерального секретаря. Организационная структура секретариата Европейской экономической комиссии» от 27 июня 2008 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=ST/SGB/2008/9>.
183. Yee S. Reform Proposals Regarding the International Court of Justice [Электронный ресурс] / Sienho Yee // Report of the International Law Association Study Group on United Nations Reform / Edited by Ralph Wilde, Rapporteur of the Study Group. 2011. – pp. 62-75. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.peacepalacelibrary.nl/ebooks/files/SSRN-id1971008.pdf>
184. UN DOC: A/RES/60/1 «2005 World Summit Outcome» dated October 24, 2005 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.un.org/womenwatch/ods/A-RES-60-1-E.pdf>.
185. Wilde R. Reform through practice [Электронный ресурс] / Ralph Wilde // Report of the International Law Association Study Group on United Nations Reform / Edited by Ralph Wilde, Rapporteur of the Study Group. 2011. – pp. 2-7. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.peacepalacelibrary.nl/ebooks/files/SSRN-id1971008.pdf>
186. Фассбендер Б. Реформа ООН и коллективная безопасность. Доклад Группы высокого уровня по угрозам, вызовам и переменам. Декабрь 2004 г. / Бардо Фассбендер // Роль международного права в глобализированном мире. Реформа ООН: [сб.ст.]: пер. с нем. / Фонд имени Генриха Белля. – М.: Звенья, 2006. – с. 111-140.
187. UN DOC: A/62/49 (Vol. III) «Резолюции и решения принятые

- Генеральной Ассамблеей на шестьдесят второй сессии. Том III. 23 декабря 2007 года – 15 сентября 2008 года», решение № 62/557 – с. 126 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: http://www.un.org/ru/ga/62/docs/62_545-557.pdf#page=130
188. UN DOC: A/63/49 (Vol. III) «Резолюции и решения принятые Генеральной Ассамблеей на шестьдесят третьей сессии. Том III. 25 декабря 2008 года – 14 сентября 2009 года», решение №63/565 – с. 171 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: http://www.un.org/ru/ga/63/docs/63_503-565.pdf#page=175
189. UN DOC: A/64/49 (Vol. III) «Резолюции и решения принятые Генеральной Ассамблеей на шестьдесят четвертой сессии. Том III», решение №64/568 – с. 237. – Режим доступа до документу: <http://www.un.org/ru/ga/64/docs/nodoc.pdf>
190. Юркевич А.М. Перспективы использования статьи 108 Устава ООН в процессе реформирования Совета Безопасности [Электронный ресурс] / Юркевич А.М. // Международные отношения: история, теория, практика: матер. III науч.-прак. конф. молодых ученых факультета международных отношений Белорусского государственного университета, Минск, 4 февраля 2013 года / редкол.: В.Г. Шадурский [и др.] – Минск: Издательский центр БГУ, 2013. – 224 с. – с. 65-67. – Режим доступа до документу: <http://elib.bsui.by/handle/123456789/45145>.
191. UN DOC: A/RES/3349(XXIX) «Необходимость рассмотрения предложений, касающихся пересмотра Устава Организации Объединенных Наций» от 17 декабря 1974 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: [http://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=A/RES/3349\(XXIX\)](http://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=A/RES/3349(XXIX)).
192. UN DOC: A/RES/59/44 «Доклад Специального комитета по Уставу Организации Объединенных Наций и усилению роли Организации» от 2 декабря 2004 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=A/RES/59/44>.
193. UN DOC: A/68/33 «Доклад Специального комитета по Уставу Организации Объединенных Наций и усилению роли Организации» [Электронный ресурс]. – Нью-Йорк, 2013. – Режим доступа до ресурсу: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N13/246/26/PDF/N1324626.pdf?OpenElement>.

194. Зубарь И.В. Реформирование Совета Безопасности ООН в свете региональных международно-правовых аспектов / И.В. Зубарь // Международный науч.-прак. правовой журнал «Legea si Viata», 2014. № 7/3. – С. 35-40.
195. Шпакович О.М. Вплив актів міжнародних організацій на внутрішні правопорядки держав-членів: теорія і практика: монографія / О.М. Шпакович. – К.: ВПЦ «Київський університет». 2011. – 415 с.
196. Ашавский Б.М. Межправительственные конференции (международно-правовые вопросы) / Б.М.Ашавский. – М.: Международные отношения. 1980. – 128 с.
197. Бруз В.С. Міжнародні організації: Навчальний посібник / В.С.Бруз, В.В.Батрименко, А.Т.Грушова. – К.: ВПЦ «Київський університет». 2005. – 406 с.
198. Міжурядові регіональні організації: Навч. посібник / за ред. Б.І.Гуменюка. – К.: ВПЦ «Київський університет». 2001. – 199 с.
199. Bebr G. Regional organizations: a United Nations problem / Gerhard Bebr. // American Journal of International Law. 1955. – Vol. 49. – No. 2. – pp. 166-184.
200. Börzel T. A. Comparative Regionalism: A New Research Agenda [Електронний ресурс] / Tanja A. Börzel // Kolleg-Forschergruppe (KFG) «The Transformative Power of Europe», Freie Universität Berlin. KFG Working Paper Series. 2011. – No. 28. – 38 p. – Режим доступу до ресурсу: http://userpage.fu-berlin.de/kfgeu/kfgwp/wpseries/WorkingPaperKFG_28.pdf.
201. Väyrynen R. Regionalism: Old and New [Електронний ресурс] / Raimo Väyrynen // International Studies Review. 2003. – Vol. 5, Issue 1. – pp. 25-51. – Режим доступу до ресурсу: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/misr.2003.5.issue-1/issuetoc>
202. Вельяминов Г.М. Международное экономическое право и процесс (Академический курс): Учебник/ Вельяминов Г.М. – М.: Волтерс Клувер, 2004. – 496 с.
203. Fawcett L. The History and Concept of Regionalism [Електронний ресурс] / Louise Fawcett // European Society of International Law. Conference Paper Series. 2012. – No. 4. – 18 p. – Режим доступу до ресурсу: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2193746##

204. Gochhayat A. Regionalism and sub-regionalism: A theoretical framework with special reference to India [Электронний ресурс] / Artatrana Gochhayat // African Journal of Political Science and International Relations. 2014. – Vol. 8 (1). – pp. 10 - 26. – Режим доступу до ресурсу: http://www.academicjournals.org/article/article1393314864_Gochhayat.pdf
205. Schimmelfennig F. Europeanization beyond Europe [Электронний ресурс] / Frank Schimmelfennig // Living Reviews in European Governance. 2012. – Vol. 7. – No.1. Режим доступу до ресурсу: <http://europeangovernance.livingreviews.org/Articles/lreg-2012-1/download/lreg-2012-1BW.pdf>
206. Grugel J. New Regionalism and Modes of Governance: Comparing US and EU Strategies in Latin America / Jean Grugel // European Journal of International Relations. 2004. – Vol. 10. – No.4. – pp.603-626.
207. Söderbaum F. What's Wrong with Regional Integration? The Problem of Eurocentrism [Электронний ресурс] / Frederik Söderbaum // EUI Working papers RSCAS 2013/64. – European University Institute, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, Global Governance Programme-63. 2013. – 15 p. – Режим доступу до ресурсу: <http://gup.ub.gu.se/records/fulltext/191428/191428.pdf>
208. Лукашук И.И. Нормы международного права в международной нормативной системе / Лукашук И.И. – М.: Издательство «Спарк». 1997. – 322 с.
209. Капустин А.Я. Международно-правовые проблемы латиноамериканской экономической интеграции: Учеб.пособие / Капустин А.Я. – М.: Издательство Университета дружбы народов. 1986. – 84 с.
210. Европейское право. Учебник для вузов / под общ. ред. Л.М.Энтина. – М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА – ИНФРА М), 2001. – 720 с.
211. Гердеген М. Європейське право / Матіас Гердеген. – К.: «К.І.С.», 2008. – 528 с.
212. Бенуа-Ромер Ф. Право Ради Європи. Прямуючи до загальноєвропейського простору/ Флоренц Бенуа-Ромер, Гайнріх Клебес. – К.: «К.І.С.», 2007. – 232 с.
213. Заблоцька Л.Г. Політико-правові аспекти діяльності Ради Європи. Навч. посіб. / Л.Г.Заблоцька, А.Л.Федорова, Т.І.Шинкаренко. – К.: Фенікс.

2007. – 224 с.
214. Хартия европейской безопасности (Стамбул, ноябрь 1999 года) [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.osce.org/ru/mc/39573?download=true>
215. Тиунов О. И. Международное гуманитарное право. Учебник для вузов / Тиунов О. И. – М.: Издательская группа НОРМА - ИНФРА, 1999. – 328 с.
216. Хашматулла Б. Вступ до порівняльного правознавства. Навч. посібник / Бехруз Хашматулла. – Одеса: Юридична література, 2002. – 328 с.
217. Унификация права стран Латинской Америки (Часть I и II) / под ред. Н.Н.Михайлянц // Законодательство зарубежных государств. Обзорная информация.– М.: Институт законодательства и сравнительного правоведения при Верховном совете Российской Федерации, отдел научных изданий и организации научных связей. 1991. – Вып. 9. – 130 с.
218. Peter J. Meyer. Organization of American States: Background and Issues for Congress [Электронный ресурс] / Peter J. Meyer // CRS Report for Congress. 2014. – 28 p. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.fas.org/sgp/crs/row/R42639.pdf>.
219. Revised Treaty of Chaguaramas establishing the Caribbean Community including the CARICOM Single Market and Economy dated July 5, 2001 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: http://www.caricom.org/jsp/community/revised_treaty-text.pdf.
220. Treaty Creating the Court of Justice of the Cartagena Agreement amended by the Cochabamba Protocol dated May 28, 1996 [Электронный ресурс] Режим доступа до ресурсу: <http://www.comunidadandina.org/en/TreatiesLegislation.aspx?id=14&title=treaty-creating-the-court-of-justice-of-the-cartagena-agreement&accion=detalle&cat=1&tipo=TL>.
221. Decision of the Andean Community Commission № 291 «Regime for the Common Treatment of Foreign Capital and Trademarks, Patents, Licensing Agreements and Royalties» dated March 21, 1991 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.comunidadandina.org/ingles/normativa/D291e.htm>
222. Decision of the Andean Community Commission № 391 «Common Regime on Access to Genetic Resources» dated July 2, 1996 [Электронный ресурс].

- Режим доступа до ресурсу:
<http://www.comunidadandina.org/en/TreatiesLegislation.aspx?id=156&title=decision-391-common-regime-on-access-to-genetic-resources&accion=detalle&cat=2&tipo=TL>.
223. Decision of the Andean Community Commission № 486 «Common Intellectual Property Regime» dated September 14, 2000 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу:
<http://www.comunidadandina.org/en/TreatiesLegislation.aspx?id=172&title=decision-486-common-intellectual-property-regime&accion=detalle&cat=2&tipo=TL>.
224. Decision of the Andean Council of foreign ministers № 601 «Integral Plan for Social Development» dated September 21, 2004 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу:
<http://www.comunidadandina.org/en/TreatiesLegislation.aspx?id=213&title=decision-601-integral-plan-for-social-development&accion=detalle&cat=2&tipo=TL>.
225. UN DOC: UNCTAD/EDM/Misc.232/Add.28 «Dispute Settlement. Regional Approaches. 6.2 MERCOSUR» [Электронный ресурс]. – New York and Geneva, 2003. – 46 p. – Режим доступа до ресурсу:
http://unctad.org/es/Docs/edmmisc232add28_en.pdf.
226. Костюнина Г.М. Интеграция в Латинской Америке [Электронный ресурс] / Г.М.Костюнина // Международная экономическая интеграция: учебное пособие/ под ред. Н.Н.Ливенцева. – М.: Экономистъ, 2006. – с. 1-44. – Режим доступа до ресурсу:
<http://www.mgimo.ru/files/31215/31215.pdf>
227. Latin American and Caribbean Unity Summit Declaration dated February 22-23, 2010 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу:
http://www.europarl.europa.eu/intcoop/eurolat/key_documents/cancun_declaration_2010_en.pdf.
228. Special Declaration about the Defense of Democracy and Constitutional Order of the Community of Latin American and Caribbean States (CELAC) dated December 3, 2011 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу:
http://www.celac.gob.ve/index.php?option=com_docman&task=cat_view&gid=80&lang=en.

229. Procedures for the Organic Operation of Community of Latin American and Caribbean States (CELAC) [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу:
http://www.celac.gob.ve/index.php?option=com_docman&task=cat_view&gid=80&lang=en&limitstart=5
230. Council of the European Union. Santiago Declaration 5747/13 dated January 27, 2013 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу:
http://www.eeas.europa.eu/la/summits/docs/2013_santiago_summit_declaration_en.pdf.
231. UN DOC: United Nations Economic Commission for Africa: «Assessing Regional Integration in Africa II: Rationalizing Regional Economic Communities», Foreword (xiii). – Addis Ababa: 2006 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу:
http://www.uneca.org/sites/default/files/publications/aria2_eng.pdf.
232. Frimpong Oppong R. Relational Issues of Law and Economic Integration in Africa. Perspectives from Constitutional, Public and Private International Law [Электронный ресурс] / Richard Frimpong Oppong. – University of British Columbia, Vancouver: 2009. – 345 p. – Режим доступа до ресурсу:
http://eprints.lancs.ac.uk/33295/1/ubc_2010_spring_oppong_richard_frimpong.pdf.
233. Treaty Establishing the African Economic Community (1991) [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу:
<http://www.afrimap.org/english/images/treaty/file4242d957db239.pdf>.
234. Protocol to the Treaty Establishing the African Economic Community relating to the Pan-African Parliament (2000) [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу:
http://www.africa-union.org/Official_documents/Treaties_%20Conventions_%20Protocols/protocol-panafrican-parliament.pdf.
235. Абу-аль Хадж А. Регионализм в международном праве и практике Лиги арабских государств / Айман Абу-аль Хадж // *Держава і право: зб. наук. пр.* – К., 2009. – Вип. 44. – С. 598-605.
236. Жданов Н.В. Исламская концепция миропорядка / Н.В. Жданов. – М.: *Международные отношения*, 2003. – 568 с.
237. Кольяр К. *Международные организации и учреждения* / К.Кольяр. – М.: *Издательство «Прогресс»*, 1972. – 632 с.

238. Abdulrahman N. Ben Homaid. The Arab League. A comparative Examination of Voting Mechanisms: Exploration of the Unanimity Rule of the Arab League's Regulations and How the Rule Affects the Organization's Security Function [S.J.D. dissertation] [Электронный ресурс] / Abdulrahman N. Ben Homaid. – United States – District of Columbia: The American University Washington College of Law, 2006. – 308 p. – Режим доступа до ресурсу: http://digitalcommons.wcl.american.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1006&context=stu_sjd_abstracts.
239. Chen W. Arab League's Decision-making System and Arab Integration / Wanli Chen, Jun Zhao // Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia). 2009. – Vol. 3. – No. 2. – P. 59-66
240. Economic Unity Agreement among States of the Arab League adopted in Cairo in February 2003 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: http://www.cris.unu.edu/riks/web/treaties/constituent_treaties/19._The_Economic_Unity_Agreement_Among_States_the_Arab_League_establishing_the_Council_of_Arab_EconomicXX3June1957.pdf.
241. Unified Agreement for the Investment of Arab Capital in the Arab States dated 26 November 1980 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://unctad.org/Sections/dite/ia/docs/compendium/en/36%20volume%202.pdf>.
242. Arab Charter on Human Rights (adopted within the League of Arab States on May 22, 2004 and *entered into force* March 15, 2008) [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://www1.umn.edu/humanrts/instree/loas2005.html>.
243. Ginsburg T. Eastphalia and Asian Regionalism [Электронный ресурс] / Tom Ginsburg // Davis Law Review. – University of California, 2010. – Vol. 44. – P. 859-877. – Режим доступа до ресурсу: http://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2431&context=journal_articles.
244. Wang J.Y. China and East Asian Regionalism [Электронный ресурс] / Wang Jiang Yu // European Law Journal. 2011. – Vol. 17. – No. 5. – P. 611-629. – Режим доступа до ресурсу: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2326948.

245. Mamiko Y.-A. *Financial Stability Issues: The Case of East Asia* / Mamiko Yokoi-Arai. – Kluwer Law International, 2002. – 400 p. – [1st edition].
246. Charter of the Shanghai Cooperation Organization dated June 7, 2002 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.sectesco.org/EN123/show.asp?id=69>.
247. Алматинский Акт от 4 июня 2002 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: http://www.s-cica.org/page.php?page_id=179&lang=2.
248. Декларация принципов, регулирующих отношения между государствами-членами Совещания по взаимодействию и мерам доверия в Азии (СВМДА) от 14 сентября 1999 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: http://www.s-cica.org/page.php?page_id=179&lang=2.
249. Ларуэль М. Региональные организации в Центральной Азии: характеристики взаимодействий, дилеммы эффективности. Доклад №10 / Марлен Ларуэль, Себастьян Пейруз. – [Университет Центральной Азии. Высшая школа развития. Институт государственного управления и политики]. – Бишкек (Киргизия), 2013. – 67 с.
250. Treaty of Amity and Cooperation in Southeast Asia dated February 24, 1976 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://agreement.asean.org/home/index/3.html>.
251. Ewing-Chow M. The Role of the Rule of Law in ASEAN Integration [Электронный ресурс] / Michael Ewing-Chow, Tan Hsien-Li // EUI Working papers RSCAS 2013/16. – European University Institute, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, Global Governance Programme-41. 2013. – 36 p. – Режим доступа до ресурсу: <http://cil.nus.edu.sg/wp/wp-content/uploads/2010/10/Ewing-Chow-TanHsien-Li-The-Role-of-the-Rule-of-Law-in-ASEAN-Integration.pdf>.
252. A Blueprint for Growth. ASEAN Economic Community 2015: Progress and Key Achievements [Электронный ресурс]. – Jakarta: ASEAN Secretariat, November 2015. – 32 p. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.asean.org/storage/images/2015/November/aec-page/AEC-2015-Progress-and-Key-Achievements.pdf>.
253. ASEAN Charter dated November 20, 2007 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://agreement.asean.org/media/download/20141204151618.pdf>.

254. UN DOC: General Assembly Resolution 253 (III) «Permanent invitation to the Secretary-General of the Organization of American States to be present at the sessions of the General Assembly» dated October 16, 1948 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.un.org/documents/ga/res/3/ares3.htm>.
255. UN DOC: General Assembly Resolution 477 (V) «Permanent invitation to the Secretary General of the League of Arab States to attend sessions of the General Assembly» dated November 1, 1950 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.un.org/documents/ga/res/5/ares5.htm>.
256. UN DOC: General Assembly Resolution 2011 (XX) «Cooperation between the United Nations and the Organization of African Unity» dated October 11, 1965 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.un.org/documents/ga/res/20/ares20.htm>.
257. UN DOC: A/RES/3208(XXIX) «Status of the European Economic Community in the General Assembly» dated October 11, 1974 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.un.org/Depts/dhl/resguide/r29.htm>.
258. UN DOC: A/RES/48/5 «Observer status for the Conference on Security and Cooperation in Europe in the General Assembly» dated October 13, 1993 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.un.org/Depts/dhl/resguide/r48.htm>.
259. Declaration and Decisions from the CSCE Helsinki Summit dated July 10, 1992, Decision IV [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.osce.org/mc/39530?download=true>.
260. UN DOC: A/RES/47/11 «Cooperation between the United Nations and Organization of American States» dated March 4, 1993 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: http://www.un.org/depts/dhl/resguide/r47_en.shtml.
261. UN DOC: A/RES/47/10 «Cooperation between the United Nations and the Conference on Security and Cooperation in Europe» dated October 28, 1992 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: http://www.un.org/depts/dhl/resguide/r47_en.shtml.
262. UN DOC: A/RES/48/21 «Cooperation between the United Nations and the League of Arab States» dated December 3, 1993 [Электронный ресурс]. –

- Режим доступа до ресурсу:
http://www.un.org/depts/dhl/resguide/r48_en.shtml.
263. UN DOC: A/RES/48/25 «Cooperation between the United Nations and the Organization of African Unity» dated December 10, 1993 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу:
http://www.un.org/depts/dhl/resguide/r48_en.shtml.
264. UN DOC: A/RES/47/148 «Cooperation between the United Nations and the Organization of African Unity» dated April 7, 1993 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу:
http://www.un.org/depts/dhl/resguide/r47_en.shtml.
265. UN DOC: A/RES/47/12 «Cooperation between the United Nations and the League of Arab States» dated March 4, 1993 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу:
http://www.un.org/depts/dhl/resguide/r47_en.shtml.
266. UN DOC: A/RES/48/19 «Cooperation between the United Nations and the Conference on Security and Cooperation in Europe» dated November 24, 1993 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу:
http://www.un.org/depts/dhl/resguide/r48_en.shtml.
267. UN DOC: A/RES/47/13 «Cooperation between the United Nations and the Latin American Economic System» dated March 13, 1993 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу:
http://www.un.org/depts/dhl/resguide/r47_en.shtml.
268. A/RES/48/22 «Cooperation between the United Nations and the Latin American Economic System» dated December 1, 1993 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу:
http://www.un.org/depts/dhl/resguide/r48_en.shtml.
269. UN DOC: A/RES/47/6 «Cooperation between the United Nations and the Asian-African Legal Consultative Committee» dated October 21, 1992 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу:
http://www.un.org/depts/dhl/resguide/r47_en.shtml.
270. UN DOC: A/RES/48/173 «Cooperation between the United Nations and the Southern African Development Community» dated February 22, 1994 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу:
http://www.un.org/depts/dhl/resguide/r48_en.shtml.
271. Felicio T. The United Nations and Regional Organizations: The Need for

- clarification and cooperation / Tania Felicio// *Studia Diplomatica. The Brussels Journal of International Relations*. 2009. – Vol. 62. – № 3. – p. 13-21.
272. UN DOC: A/50/60-S/1995/1 «Supplement to an Agenda for Peace: position paper of the Secretary General on the occasion of the Fiftieth Anniversary of the United Nations» dated January 3, 1995 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.un.org/documents/ga/docs/50/plenary/a50-60.htm>.
273. UN DOC: A/55/305-S/2000/809 «Report of the Panel on United Nations Peace Operations» dated August 21, 2000 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.un.org/documents/ga/docs/55/a55305.pdf>.
274. Cooperation between UN and regional organizations/ arrangements in a peacekeeping environment. Suggested Principles and Mechanisms. [Электронный ресурс]. – United Nations: Lessons Learned Unit. Department of Peacekeeping Operations, 1999. – 25 p. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.securitycouncilreport.org>
275. UN DOC: S/PRST/2012 «Заявление Председателя Совета Безопасности» від 26 вересня 2012 р. [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: http://www.un.org/docs/sc/unsc_pres_statements12.htm.
276. UN DOC: S/RES/1809 (2008) «Peace and Security in Africa» dated April 16, 2008 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: http://www.un.org/docs/sc/unsc_resolutions08.htm.
277. UN DOC: A/67/280-S/2012/614 «Cooperation between the United Nations and regional and other organizations» dated August 9, 2012 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до документу: http://www.mineaction.org/downloads/1/A_67_280%20-%20S_2012_614.pdf.
278. UN DOC: A/RES/65/140 «Cooperation between the United Nations and the Organization of the Islamic Conference» dated December 16, 2010 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: http://www.un.org/depts/dhl/resguide/r65_en.shtml.
279. UN DOC: A/RES/67/13 «Cooperation between the United Nations and the Black Sea Economic Cooperation Organization» dated November 19, 2012 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: http://www.un.org/depts/dhl/resguide/r67_en.shtml.

280. UN DOC: A/RES/67/14 «Cooperation between the United Nations and the Economic Cooperation Organization» dated November 19, 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.un.org/depts/dhl/resguide/r67_en.shtml.
281. UN DOC: A/RES/67/15 «Cooperation between the United Nations and the Shanghai Cooperation Organization» dated November 19, 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.un.org/depts/dhl/resguide/r67_en.shtml.
282. UN DOC: A/RES/67/11 «Cooperation between the United Nations and the League of Arab States» dated November 19, 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.un.org/depts/dhl/resguide/r67_en.shtml.
283. UN DOC: A/RES/65/130 «Cooperation between the United Nations and the Council of Europe» dated December 13, 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.un.org/depts/dhl/resguide/r65_en.shtml.
284. UN DOC: A/RES/65/263 «Cooperation between the United Nations and the International Organization of la Francophonie» dated January 14, 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.un.org/depts/dhl/resguide/r65_en.shtml.
285. UN DOC: A/RES/65/274 «Cooperation between the United Nations and the African Union» dated April 18, 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.un.org/depts/dhl/resguide/r65_en.shtml.
286. UN DOC: A/RES/3208 (XXIX) «Статус Европейского Экономического Сообщества» від 11 жовтня 1974 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.un.org/ru/ga/29/docs/29res.shtml>.
287. How the European Union and the United Nations cooperate [Електронний ресурс]. – Berlin: United Nations Regional Information Centre for Western Europe (UNRIC), 2007. – 16 р. – Режим доступу: http://www.unric.org/html/english/pdf/Leporello_EU-VN_e.pdf.
288. UN DOC: A/RES/65/276 «Участие Европейского союза в работе Организации Объединенных Наций» від 3 травня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.un.org/Depts/dhl/resguide/r65.shtml>. 209
289. Зубар І.В. Становлення регіональних міжнародних організацій/

- І.В. Зубар // Електронне наукове фахове видання «Порівняльно-аналітичне право», 2014. № 4. – С. 223-226.
290. Зубар І.В. Інституційні засади функціонування регіональних підсистем сучасного міжнародного права / І.В. Зубар // Альманах міжнародного права, 2015. Вип. № 7. – С. 59-72.
291. Зубар І.В. Міжнародно-правові аспекти функціонування африканської підсистеми міжнародного права в рамках сучасного універсального правопорядку / І.В. Зубар // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету, серія «Юриспруденція», 2016. № 20 – С. 183-187.